



جغرافیای عربستان سعودی و اماکن حرمین شریفین

تألیف: سید محمد احمدی

عنوان کتاب : جغرافیای عربستان سعودی و اماکن حرمین شریفین
تألیف : سید محمد احمدی
ناشر : انتشارات مشعر
صفحه آرائی: گروه طراحان سرو (حمید محمودی کیا)
طرح روی جلد : محمد میر احمدیان
نوبت چاپ : اول - زمستان ۱۳۸۷
شمارگان : ۵۰۰ نسخه
صحافی : انتشارات مشعر
قیمت : ریال

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ



تقدیم به :

کوثر هستی حضرت فاطمه زهرا(س)

پدر بزرگوارش

همسرش مولود کعبه

و فرزندانش ائمه معصومین (ع)



فهرست

صفحه

موضوع

۶	پیشگفتار
بخش اول جغرافیای عربستان سعودی	
۸	شبه جزیره عربستان
۹	عربستان سعودی
۹	همسایگان عربستان سعودی
۱۰	عوارض طبیعی
۱۱	آب و هوا
۱۲	ذخائر و منابع طبیعی
۱۲	کشاورزی
۱۳	جمعیت
۱۳	تقسیمات کشوری
۱۴	پایتخت و شهرهای مهم
۱۵	بنادر مهم
۱۵	مبادی ورودی زائرین به کشور عربستان سعودی
۱۷	دین
۱۸	زبان و خط رسمی
۱۸	پرچم، نشان و روز ملی عربستان سعودی
۱۹	تقویم
۲۰	تعطیلات رسمی
۲۰	ساعت
۲۰	پول رسمی
۲۱	اوضاع اقتصادی
۲۲	تعلیم و آموزش
۲۳	دانشگاه‌ها
۲۶	وضعیت رسانه‌ها در عربستان سعودی
۲۷	روابط بین‌المللی
۲۸	احزاب
۲۸	انتخابات
۲۸	نیروهای انتظامی
۲۹	سیستم حکومتی
۳۰	اولین دوره حکومت سعودی
۳۲	دومین دوره حکومت سعودی
۳۳	سومین دوره حکومت سعودی
۴۰	قانون اساسی
۴۱	ارکان حکومتی
۴۱	قوه مجریه
۴۲	مجلس شورا
۴۳	قوه قضائیه



بخش دوم اماکن حرمین شریفین

فصل اول

۵۴ میقات
	فصل دوم
۵۸ مکه مکرمه
۵۸ اسامی مکه در قرآن
۵۹ تاریخ مکه
۶۱ قریش در مکه
۶۲ ابرهه و مکه
۶۲ شاخص های جغرافیایی شهر مکه
۶۳ خیابانهای معروف مکه
۶۴ حریم مکه مکرمه
۶۵ موقعیت اماکن مقدسه مکه مکرمه
۶۵ مسجدالحرام
۶۶ مراحل ساخت مسجد الحرام
۷۰ درهای مسجد الحرام
۷۰ مناره های مسجد الحرام
۷۱ کعبه مشرفه
۷۱ اسامی کعبه در قرآن
۷۲ مراحل تاریخی بنای کعبه
۷۶ داخل کعبه
۸۶ در کعبه و تاریخچه آن
۸۹ ناودان کعبه
۹۰ حجرالاسود
۹۸ ملتزم
۹۸ حطیم
۹۹ مقام ابراهیم (ع)
۱۰۳ مطاف
۱۰۴ حجراسماعیل
۱۰۶ مستجار
۱۰۸ شاذروان
۱۰۸ چاه زمزم
۱۱۱ مسعی
۱۱۵ کوه ابوقیس
۱۱۶ شعب ابوطالب
۱۱۹ محل تولد پیامبر (ص)
۱۲۲ مسجدالرایه
۱۲۳ مسجد شجره
۱۲۴ مسجد جن
۱۲۴ مسجد الاجابه
۱۲۵ قبرستان ابوطالب (ع)
۱۲۷ غار حراء
۱۲۹ غار ثور
۱۳۲ مشاعر مقدسه
۱۳۲ عرفات



۱۳۴	جبل الرحمه
۱۳۵	مسجد نمره
۱۳۶	مشعر الحرام (مزدلفه)
۱۳۹	وادی محسر
۱۴۰	منی
۱۴۲	مسجد خیف
۱۴۳	مسجد البیعه
۱۴۴	جمرات
۱۴۴	قربانگاه
۱۴۵	مسجد تنعیم
۱۴۶	شهادای فح
۱۴۷	حدیبیه
۱۴۹	جعرانه
۱۵۰	بیمارستانهای مکه
۱۵۲	موسسه مطوفین حجج ایران
۱۵۲	بازار عمدۀ فروشی (حلقه)

فصل سوم

۱۵۳	مدینه منوره
۱۵۳	تاریخ مدینه
۱۵۴	ورود اسلام به یثرب
۱۵۵	یثرب یا مدینه النبی (ص)
۱۵۶	پیامبر خدا (ص) در مدینه
۱۵۸	شاخص های جغرافیایی شهر مدینه
۱۵۹	خیابانهای معروف شهر مدینه
۱۶۱	موقعیت اماکن مقدسه در مدینه منوره
۱۶۲	مراحل ساخت مسجد النبی
۱۶۶	روضه نبوی
۱۶۷	حجره طاهره و مرقد مطهر پیامبر گرامی اسلام (ص)
۱۷۰	محراب پیامبر (ص)
۱۷۱	منبر پیامبر (ص)
۱۷۴	ستونهای معروف مسجد النبی
۱۷۷	ایوان صفه
۱۷۸	قبرستان بقیع
۱۸۳	بیت الاحزان
۱۸۴	مسجد الاجابه (مباهله)
۱۸۵	مسجد غمامه
۱۸۷	احد
۱۹۰	مسجد قبلتین
۱۹۱	مسجد فتح
۱۹۲	مسجد قبا
۱۹۴	بئر خاتم
۱۹۵	مسجد ضرار
۱۹۵	مشربه ام ابراهیم
۱۹۶	سقیفه بنی ساعده
۱۹۷	بیمارستانهای مدینه
۲۳۰	سوالات آزمون
۲۴۱	منابع و مأخذ



پیشگفتار

در میان کشورهای اسلامی، شناخت عربستان به ویژه برای کسانی که قصد سفر بدان کشور را دارند، به دلیل ویژگی های منحصر به فردی که دارد، از اهمیتی دوچندان و ضرورتی افزون تر برخوردار است، زیرا عربستان مرکز گسترش زمین، محل هبوط آدم و حوا(ع)، سرزمین برپاشدن کعبه، جایگاه جوشش چشمه توحید و طلوع خورشید تابناک و حیات بخش اسلام، زادگاه خاتم پیامبران حضرت محمد (ص)، مولود کعبه حضرت علی (ع)، صدیقه اطهر فاطمه زهرا (س) و یازده تن از اختران تابناک آسمان ولایت و امامت (ع)، محل وقوع و شکل گیری تاریخ پرافتخار و خاطره انگیز صدر اسلام، مهد پیدایش تمدن بزرگ اسلامی، مدفن پیامبر رحمت (ص) و آرامگاه کوثر هستی، و چهار امام و پیشوای پاک، امام مجتبی (ع)، امام سجاد (ع)، امام باقر (ع)، امام صادق (ع) و بسیاری از سادات و بستگان خاندان اهل بیت (ع)، اصحاب و یاران والامرتبه پیامبر (ص) و جایگاه حرم امن الهی، قبله گاه مسلمانان جهان و محل برگزاری بزرگترین همایش بین المللی سالیانه جهان و انجام مناسک حج است.

در طول شبانه روز «مسلمانان رو به سوی مسجد الحرام و کعبه» به نماز می ایستند و همه ساله میلیونها تن برای انجام فریضه حج و یا عمره با قلبی مالا مال از شور و عشق و اشتیاق به آن دیار سراسر نور و معنویت عزیمت می کنند و عاشق تر از گذشته، بازگشت دوباره به آن دیار را انتظار می برند.

آری در آن فضای نورانی است که فریاد نیایش های عارفانه و برخاسته از جان مسلمانان، درهم می آمیزد و پیوند عمیق و وحدت امت اسلامی را به نمایش می گذارد و بدین سان همواره قلب مسلمانان برای حرمین شریفین می تپد.



امید است این کتاب با عنایت الهی بتواند اطلاعاتی هرچند مختصر در اختیار شما عزیزان قرار دهد و در این سفر معنوی مورد بهره برداری قرار گیرد. از آنجا که هراتری خالی از اشکال نمی‌باشد، از استادان محترم و خوانندگان عزیز تقاضا می‌نمایم بربنده منت نهاده و هرگونه اشکال، راهنمایی و پیشنهاد سازنده خود را جهت اعمال اصلاحات و بهره‌مندی لازم اعلام نمایند.

در پایان از ارشادات و راهنمایی‌های جناب حجت الاسلام و المسلمین آقای قاضی عسکر معاون محترم آموزش و پژوهش بعثه مقام معظم رهبری و جناب حجت الاسلام و المسلمین آقای نواب معاون محترم امور روحانیون بعثه مقام معظم رهبری کمال تشکر و قدردانی را دارم.

همچنین از مسئول آموزش سازمان حج و زیارت جناب حجت الاسلام آقای شهسواری و همکاران محترم‌شان آقایان اسداللهی و سلیمی که در تدوین کتاب حاضر و انتخاب آن به عنوان کتاب آموزشی کارگزاران حج و عمره اینجانب را حمایت نموده‌اند تشکر می‌نمایم.

بر خود لازم می‌دانم از خانواده محترم که با صبر و درایت و حمایت‌های فکری، روحی و معنوی و ایجاد محیطی آرام در به ثمر رسیدن این اثر مرا یاری نمودند نیز صمیمانه تشکر نمایم.

با آرزوی توفیق الهی برای همه خدمتگزاران به مهمانان خانه خدا،

پیامبر گرامی اسلام (ص) و ائمه اطهار(ع)

سید محمد احمدی





بخش اول جغرافیای عربستان سعودی



شبه جزیره عربستان

شبه جزیره عربستان بین طول جغرافیایی $۳۴/۴$ تا ۵۶ درجه و بین خط العرض $۱۶/۳۰$ تا ۳۲ درجه در نیمکره شمالی زمین و شمال خط استوا و جنوب غربی آسیا واقع و سرزمینی خشک، که از سه طرف در حصار آب قرار گرفته است. در ناحیه غرب آن دریای سرخ و در ناحیه جنوب اقیانوس هند و در شرق آن دریای عمان و خلیج فارس و در قسمت شمالی با کشورهای عراق و اردن ارتباط زمینی دارد.



- شبه جزیره عربستان از نظر جغرافیایی به پنج ناحیه تقسیم می شود :
- ۱- ناحیه حجاز : سواحل شرقی دریای سرخ را به نام حجاز می شناسند.
 - ۲- ناحیه تهامه : جنوب غربی شبه جزیره عربستان و جنوب حجاز را تهامه می نامند.
 - ۳- ناحیه نجد : شرق ناحیه حجاز و مرکز شبه جزیره عربستان را منطقه نجد می نامند.



- ۴- ناحیه عروض : کل منطقه شرقی شبه جزیره که شامل قطر ، بحرین ، عمان و استان الشرقیه عربستان سعودی در ناحیه عروض قرار دارد.
- ۵- ناحیه یمن : این ناحیه شامل جنوب شبه جزیره است که کشور یمن را تشکیل می دهد.

عربستان سعودی

کشور عربستان سعودی یکی از کشورهای قاره آسیا^(۱) در منطقه استراتژیک خاورمیانه^(۲) است که با مساحت ۲۱۴۹۶۹۰ کیلومترمربع بزرگترین کشور شبه جزیره عربستان محسوب می گردد و حدود ۳/۴ شبه جزیره را در بر گرفته است .

همسایگان عربستان سعودی

عربستان سعودی از جنوب با یمن و عمان و از شرق با کویت ، بحرین، قطر و امارات متحده و بخشی از خلیج فارس و از شمال با عراق و اردن همسایه بوده و از غرب به دریای سرخ محدود می باشد ، و با همسایگان خود دارای ۴۳۱ر کیلومتر مرز زمینی است که با اردن ۷۴۴ کیلومتر، عراق ۸۱۴ کیلومتر ، کویت ۲۲۲ کیلومتر ، قطر ۶۰ کیلومتر ، امارات متحده ۴۵۷ کیلومتر، عمان ۶۷۶ کیلومتر و با یمن ۱۴۵۸ کیلومتر مرز مشترک دارد و طول ساحل آن ۲۶۴۰ کیلومتر می باشد که از این مقدار ۱۹۸۸ کیلومتر ساحل دریای سرخ و ۶۵۲ کیلومتر ساحل خلیج فارس می باشد.

۱- آسیا با مساحتی بیش از ۴۴ میلیون کیلومترمربع بزرگترین قاره کره زمین است که بیش از ۱/۴ مساحت کل خشکی های زمین (۱۳۵ میلیون کیلومترمربع) را دربر گرفته و ۶۰ درصد جمعیت دنیاراهار خود جای داده است .

۲- خاورمیانه (Middle East) اصطلاحی است که برای اولین بار در سال (۱۹۲۰ م) توسط یک افسر امریکایی به کار گرفته شد و پس از آن به تدریج در میان سیاستمداران کشورها رایج گردید. سازمان ملل این اصطلاح را در سال (۱۹۴۸ م) پذیرفت.



محیط کشور عربستان سعودی حدوداً ۷٫۰۷۰ کیلومتر می باشد.



عوارض طبیعی

عربستان سعودی دارای سلسله ارتفاعات عظیمی است که در غرب از جنوب به شمال متمایل بوده و سپس به سوی شمال شرقی امتداد می یابد. سلسله کوه های (سراه) از جمله ارتفاعات غربی است که آن را (جبال حجاز) نیز نامیده اند و از شمال تا جنوب در برابر دریای سرخ کشیده شده و طول آن ۶۷۰ کیلومتر می باشد. بلندترین قله در رشته کوه های غربی (راس الصبح) نام داشته و ۳۱۳۳ متر ارتفاع دارد. بیابان های معروف این کشور نفود ، دهننا و ربع الخالی می باشد که بیابان های ربع الخالی با وسعت حدود ۵۵۰٫۰۰۰ کیلومترمربع اجازه زیستن هیچ گونه جاننداری را به خود نداده است.



آب و هوا

عربستان سعودی در شمار خشک ترین و گرمترین مناطق دنیا قرار دارد و دارای دو فصل تابستان و زمستان می باشد که در تابستان گرم و در زمستان معتدل (متماایل به سرد) می باشد. که در قرآن کریم نیز به سفر کاروانها در این دو فصل اشاره شده است: [بسم الله الرحمن الرحيم لایلاف قریش* ایلافهم رحله الشتاء و الصيف . (سوره قریش)] فصل تابستان از اوایل اردیبهشت ماه شروع شده و تا اواخر مهرماه ادامه دارد و فصل زمستان از اوایل آبان ماه تا اواخر فروردین می باشد. رطوبت هوای عربستان بیشتر ناشی از بخار آب های دریای سرخ و خلیج فارس است. در این کشور بارندگی بسیار کم می باشد و بعلت وزش بادهای موسمی در نقاط مرکزی، میزان بسیار ناچیزی از باران های اقیانوس هند در این منطقه نفوذ می کند و گاهی نیز رگبارهای تند و کوتاه به صورت غیرعادی می بارد. میزان بارندگی سالیانه حدود ۸۱ میلیمتر می باشد.



آب های سطحی بیشتر در مناطق غرب و جنوب غربی آن وجود دارد ، در زمینه کنترل آب های سطحی با احداث ۱۸۵ سد در مناطق مختلف کشور حدود ۸۰۰ میلیون مترمکعب آب ذخیره سازی می شود و همچنین این کشور در راه تلاش شیرین کردن آب دریا برای تامین نیازهای روزانه، موفق شده است با نصب ۳۰ دستگاه آب شیرین کن در سواحل خلیج فارس و دریای سرخ روزانه ۳ میلیون مترمکعب آب آشامیدنی تامین نماید.^(۱)

ذخائر و منابع طبیعی

عربستان سعودی دارای منابع و ذخایر طبیعی غنی و گسترده ای است که عبارتند از: نفت ، گاز ، طلا ، نقره ، مس ، سنگ آهن ، اورانیوم ، فسفات ، سنگ مرمر ، روی ، بوکسیت ، پتاسیم ، نمک و آهک و

کشاورزی

عربستان سعودی دارای ۴۰۰۰۰ کیلومتر مربع زمین قابل کشت بوده و از نظر تولیدات کشاورزی بهترین محصول آن خرما می باشد و ۱۵ میلیون نفر نخل خرما دارد و دیگر محصولات کشاورزی آن عبارتند از : گندم ، جو ، ذرت ، توتون ، قهوه و صیفی جات. عربستان سعودی در زمینه کشاورزی به خصوص گندم ، خرما ، لبنیات و مرغ به خود کفایی رسیده است. این کشور با ایجاد شرکت های کشاورزی و ارائه خدمات کارشناسی و وام بدون بهره و خرید محصولات کشاورزی باقیمت تشویقی از کشاورزان باعث پیشرفت کشاورزی گردیده است.

۱ - عربستان سعودی (توسعه و پیشرفت)، سفارت عربستان سعودی در ایران



جمعیت

برابر آخرین آماروزارت برنامه‌ریزی درنیمه‌اول سال (۲۰۰۸ م) برابر با (۱۴۲۸هـ. ق) جمعیت عربستان سعودی ۲۸۱۴۷۰۰۰ نفر می‌باشد که در این میان افراد بومی ۲۲۵۷۱۰۰۰ نفر و افراد خارجی (مهاجر) مقیم این کشور ۵۵۷۶۰۰۰ نفر است که مقادیر آماری آن به شرح ذیل می‌باشند:

- درصد رشد جمعیت : ۲ درصد

- میانگین سنی : ۲۱/۵ سال

- نسبت مردان به زنان : ۱۰۵ به ۱۰۰

- میانگین سن زندگی : ۷۶ سال (مردان ۷۴ سال و زنان ۷۸ سال)

- میزان تولد : ۲۹ در هزار نفر

- میزان مرگ و میز : ۲/۵ در هزار نفر

- میزان افراد باسواد : ۸۰ درصد

- سن حق رای : ۲۱ سال

تقسیمات کشوری

عربستان سعودی به ۱۳ استان (منطقه) تقسیم شده و در راس هر استان امیری با حکم پادشاه منصوب می‌گردد که تمامی امیران (استانداران) از شاهزادگان می‌باشند. این استان‌ها عبارتند از :

۱- ریاض (ریاض) ۲- مکه (مکه مکرمه) ۳- مدینه (مدینه منوره)

۴- حائل (حائل) ۵- الشرقیه (دمام) ۶- قصیم (بریده)

۷- تبوک (تبوک) ۸- الباحه (الباحه) ۹- عسیر (ابها)

۱۰- نجران (نجران) ۱۱- جوف (سکاکا) ۱۲- جیزان (جیزان)



۱۳- حدودالشمالیه (عرعر)^(۱)



پایتخت و شهرهای مهم

پایتخت عربستان سعودی شهر ریاض می باشد که در مرکز کشور قرار دارد و جمعیت آن بیش از ۴۶۰۰۰۰۰ نفر می باشد^(۲) و با آنکه چند دهه از انتخاب آن به عنوان پایتخت نمی گذرد، توسعه چشمگیری یافته است. پس از ریاض، مهمترین شهر سیاسی و اقتصادی عربستان سعودی و پایتخت سابق این کشور، شهر جدّه با جمعیتی حدود ۳۷۰۰۰۰۰ نفر می باشد که هنوز نیز اهمیت خود را حفظ کرده است و مقامات سیاسی چند ماه از سال را در این شهر می گذرانند و شهرهای مهم دیگر آن عبارتند از:

مکه، مدینه، دمام، تبوک، طائف، ینبع و ...

۱- اسامی داخل پرانتز مرکز استان می باشد

۲- بر اساس آخرین آمار سال ۲۰۰۷ میلادی



بنادر مهم

عبارتند از جده ، ینبع ، دمام ، راس التنوره و خفجی، که بنادر جده و ینبع به دریای سرخ متصل بوده و بندر جده در استان مکه واقع و یک بندر تجاری - مسافرتی می باشد و بندر ینبع در استان مدینه واقع و علاوه بر فعالیت های تجاری - مسافرتی یک بندر نفتی نیز است و نفت خام از طریق خط لوله از استان الشریقه به این بندر منتقل و صادر می گردد.

۱۹

بنادر دمام، راس التنوره و خفجی که در استان الشریقه واقع بوده و به خلیج فارس متصل می باشند. بندر راس التنوره یک بندر کاملاً نفتی است و بندر دمام علاوه بر فعالیت نفتی یک بندر مسافرتی - تجاری نیز محسوب می گردد و بندر خفجی یک بندر تجاری - نفتی می باشد. از سال (۲۰۰۵م) بدستور ملک عبدالله در منطقه رابع در ساحل دریای سرخ منطقه تجاری اقتصادی بنام «مدینه اقتصادی ملک عبدالله» در حال ساخت می باشد

مبادی ورودی زائرین به کشور عربستان سعودی

هفده محل ورود به کشور عربستان سعودی از طریق دریا ، زمین و هوا در نقاط مرکزی ، شرقی ، شمالی ، غربی و جنوبی وجود دارد که مورد استفاده قرار می گیرد.

مبادی ورودی زمینی :

مبادی ورودی زمینی عبارتند از : حاله ، عمار ، جدیدت ، عرعر ، الرقعی ، سلوی ، پل ملک فهد (متصل به بحرین) ، الخضراء ، اطرال و علب که مرز عرعر از شلوغ ترین مبادی ورودی زمینی می باشد و از نقطه نظر پذیرش تعداد حاجیان بعد از فرودگاه بین المللی ملک عبدالعزیز در شهر جده در رده دوم قرار دارد.



مبادی ورودی دریایی :

مبادی ورودی دریایی عبارتند از : بندر جدّه ، بندر ینبع ، بندر دمام

مبادی ورودی هوایی :

مبادی ورودی هوایی عبارتند از : فرودگاه ملک عبدالعزیز (جدّه) ، فرودگاه ملک خالد (ریاض)، فروردگاه ملک فهد (دمام) و فرودگاه مدینه منوره .

فرودگاه جدّه: به نام ملک عبدالعزیز ، در فاصله ۲۰ کیلومتری شمال شهر جدّه واقع شده است و با وسعت ۱۰۵ کیلومتر مربع ، یکی از پیشرفته ترین فرودگاه های دنیا می باشد که بر روی بیش از ۴۰ شرکت هواپیمایی خارجی باز است این فرودگاه در سال (۱۹۸۱م) برابر با (۱۳۶۰ هـ.ش) افتتاح شد و دارای سه ترمینال به شرح ذیل می باشد :

الف - ترمینال شماره ۱ (ترمینال جنوبی): که مورد استفاده مسافرین خطوط هوایی سعودی است.

ب- ترمینال شماره ۲ (ترمینال شمالی): که به مسافرین شرکتهای هواپیمایی خارجی اختصاص دارد.

ج - ترمینال شماره ۳ (ترمینال حجاج - مبنی الحجاج) : این ترمینال مخصوص حجاج می باشد که به شیوه منحصر به فرد با ۲۱۰ عدد چادر نسوز در ۲ فاز جداگانه مسقف گردیده که برای نقل و انتقال ۸۰۰۰۰ زائر در یک روز پیش بینی شده است . این ترمینال صرفاً جهت انجام عملیات حج احداث گردیده و در سال ۲/۵ ماه (از ۲۵ شوال تا دهم محرم) فعال می باشد و در ماه های رجب ، شعبان و رمضان که ازدحام زائرین عمره



زیاد است نیز به صورت غیررسمی مورد استفاده قرار می‌گیرد فاصله این فرودگاه تا مدینه ۳۷۶ کیلومتر و تا مکه ۹۵ کیلومتر و تا مسجد جحفه ۱۲۴ کیلومتر می‌باشد. در سال (۲۰۰۷م) ملک عبدالله دستور بازسازی این فرودگاه را صادر کرده است.

فرودگاه مدینه: در ۱۴ کیلومتری شمال شرقی شهر مدینه انتهای شارع مطار واقع شده است و دارای ۶ سالن می‌باشد که سالن‌های ۱ و ۲ سالن‌های اصلی و سالن‌های ۳، ۴، ۵، ۶ سالن‌های فرعی و فقط در ایام حج و عمره مورد استفاده قرار می‌گیرند.

دین

دین رسمی این کشور اسلام و ۹۹ درصد مردم آن مسلمان هستند که ۸۹ درصد اهل تسنن (حنبلی و مالکی که برخی از آنان متأثر از گرایش‌های وهابیت) می‌باشند و ۱۰ درصد شیعه و یک درصد فرقه‌ها و ادیان مختلف (که اکثراً مهاجرین هستند) می‌باشند.

تعداد شیعیان در عربستان سعودی حدود دو میلیون و هشتصد هزار نفر می‌باشد و ده درصد مردم عربستان سعودی را تشکیل می‌دهند که در مناطق (استانهای) الشرقیه (قطیف ، احساء ، ظهران ، بطحاء ، دمام) و مدینه منوره (شیعه اثنی عشری) و در استان‌های جنوبی مانند جیزان اقلیت شیعه اسماعیلیه زندگی می‌نمایند.



زبان و خط رسمی

زبان و خط رسمی کشور عربستان سعودی عربی است و زبان دوم انگلیسی می باشد که زبان انگلیسی بیشتر در ادارات دولتی ، مراکز تجاری و دانشگاهها مورد استفاده قرار می گیرد. علاوه بر آن ، زبان های مختلفی همچون اردو ، پشتو ، ترکی استانبولی و ... نیز در میان مهاجرین رایج است.

۲۲

پرچم:

پرچم این کشور مستطیل شکل و به رنگ سبز است و در وسط آن برفراز شمشیری به خط ثلث و به رنگ سفید نوشته شده است: .

« لا اله الا الله محمد رسول الله »



نشان رسمی

نشان رسمی این کشور ، یک نخل خرما در میان دو شمشیر است که



یکدیگر را قطع کرده اند این نشان از زمان محمد بن سعود (۱۱۷۹-
۱۱۳۹ هـ ق) تاکنون رواج دارد .



روز ملی

روز ملی عربستان سعودی روز ۲۳ سپتامبر برابر با اول مهرماه می باشد که در این روز در سال (۱۹۳۲ م) برابر با (۱۳۱۱ هـ ش) ملک عبدالعزيز بن عبدالرحمن موجودیت کشور پادشاهی عربستان سعودی را رسماً اعلام کرد که به «یوم الوطنی» معروف بوده و از سال (۲۰۰۵ م) به دستور ملک عبدالله تعطیل رسمی اعلام شده است .

تقویم

تقویم رسمی عربستان سعودی که تقویم «ام القری» خوانده می شود طبق ماههای دوازده گانه هجری قمری تنظیم شده و اول محرم آغاز سال و آخر ذی الحجه پایان سال محسوب می گردد.



تعطیلات رسمی کشور

تعطیلات رسمی عربستان سعودی در دو دهه برگزار می گردد که به مناسبت عید سعید فطر از بیست و پنجم ماه رمضان تا پنجم شوال و به مناسبت عید سعید قربان از پنجم تا پانزدهم ذی الحجه تعطیل رسمی می باشد و از سال (۲۰۰۵ م) به دستور «ملک عبدالله» روزملی عربستان نیز تعطیل رسمی اعلام شد.

۲۴

ساعت (زمان)

ساعت این کشور سه ساعت جلوتر از ساعت گرینویچ (GMT) می باشد و اختلاف ساعت آن با کشور جمهوری اسلامی ایران ۳۰ دقیقه عقب تر است. ساعت کار در بیشتر دوایر دولتی از ساعت ۷:۳۰ صبح آغاز و ساعت ۱۴:۳۰ پایان می یابد لیکن بیشتر شرکتهای و موسسات خصوصی و بانکها و برخی ادارات در دو نوبت صبح از ساعت ۱۳-۸ و بعدازظهر از ساعت ۱۹-۱۶ فعالیت می نمایند.

پول رسمی

«ریال سعودی» پول رسمی رایج است و به ۲۰ قروش تقسیم می شود که هر قروش ۵ هلله است (دلار آمریکا حدود ۳/۷۵ ریال ارزش دارد) و بصورت اسکناس (۱، ۵، ۱۰، ۲۰، ۵۰، ۱۰۰، ۲۰۰ و ۵۰۰) ریالی در دسترس مردم می باشد. (البته یک ریالی سکه نیز موجود می باشد) و از یک ریال کمتر سکه های نصف ریال و ربع ریال نیز وجود دارد که کاربرد چندانی ندارد.



اوضاع اقتصادی

اقتصاد عربستان به طور کلی بر نفت متکی است . افزایش یا کاهش قیمت نفت اقتصاد این کشور را شدیداً تحت تاثیر قرار می دهد. برخی آمار اقتصادی عربستان سعودی بشرح زیر می باشد:

- حجم ذخایر نفتی: ۳/۲۶۴ میلیارد بشکه (۲۶ درصد ذخایر نفت شناخته شده جهان و بزرگترین صادرکننده نفت)

- توان تولید نفت ۱۱ میلیون بشکه در روز

- میزان فعلی تولید نفت ۹۴۷۵۰۰۰ بشکه در روز (طبق توافقات اوپک) در سال (۲۰۰۷م)

- میزان صادرات نفت ۸/۹ میلیون بشکه در روز

- میزان مصرف داخلی نفت ۲ میلیون بشکه در روز

- حجم ذخایر گاز ۵/۶ تریلیون مترمکعب ، مرتبه پنجم با ۴/۳ درصد ذخایر گاز جهان

- تولید ناخالص داخلی : ۳۷۶ میلیارد دلار (در سال ۲۰۰۸ م)

- صادرات: میزان صادرات عربستان سعودی بر اساس آخرین آمار منتشره سال

(۲۰۰۸م) ۷/۲۲۶ میلیارد دلار می باشد که ۹۰ درصد آن نفت خام و یا محصولات نفتی می باشد.

- واردات: میزان واردات عربستان سعودی بر اساس آخرین آمار منتشره

در سال (۲۰۰۸م) به ۸۲٫۶۴ میلیارد دلار بالغ گردید. کالاهای نظیر دام

زنده و محصولات دامی ، فرآورده های نباتی ، روغنهای حیوانی و نباتی ،

فرآورده های نفتی، محصولات شیمیایی ، پلاستیک و لاستیک و سلولز،



پوست و ابریشم ، صنایع چوبی و کاغذی ، مواد نساجی و پارچه ، کفش و چادر و گل‌های زینتی ، سیمان و سنگ و سرامیک و شیشه ، سنگ‌های قیمتی ، وسایل و تجهیزات برقی ، وسایل حمل و نقل از جمله کالاهای اصلی وارداتی عربستان به‌شمار می‌روند.

- برنامه های توسعه پنج ساله : روند تدوین برنامه پنج ساله به سال (۱۹۷۰م) بازمی‌گردد. از آن پس عربستان هر پنج سال یک برنامه توسعه تنظیم و اجرا نموده است و از سال (۲۰۰۶ م) برنامه هشتم توسعه عربستان تدوین و در حال اجرا می باشد.

- نرخ تورم : ۴ درصد

- نرخ رشد : ۳/۵ درصد

- نرخ بیکاری ۱۳ درصد مردان

- میزان ذخیره ارزی ۳۴ میلیارد دلار

- میزان بدهی خارجی ۵۸/۶ میلیارد دلار

تعلیم و آموزش

وزارت آموزش و پرورش و وزارت فرهنگ و آموزش عالی عهده دار آموزش پسران از دوره ابتدایی تا عالی هستند . ریاست عمومی آموزش دختران تا چندی قبل به طور کاملاً جداگانه عهده دار برنامه آموزشی دختران بود که در اوایل سال (۲۰۰۲ م) طی فرمان پادشاه با ایجاد پست قائم مقام وزیر آموزش و پرورش در امور آموزش دختران در وزارتخانه مزبور ادغام گردید.



سال تحصیلی در این کشور از ۲۰ سپتامبر (اوایل مهرماه) آغاز شده و در ۲۰ ژوئن (اوایل تیرماه) به اتمام می‌رسد. این کشور دارای دو نوع مدرسه (دولتی و ملی) می‌باشد و برابر آمار منتشر شده سال (۲۰۰۳) بیش از ۶ میلیون دختر و پسر و بیش از ۵۰۰ هزار کادر آموزش در موسسات آموزشی کشور مشغول تحصیل و تدریس می‌باشند و تحصیل در تمامی سطوح در مدارس دولتی رایگان است.

دانشگاه‌ها

عربستان سعودی دارای ۸ دانشگاه دولتی به شرح ذیل می‌باشد:

دانشگاه ملک سعود:

این دانشگاه در سال (۱۹۵۷ م) برابر با (۱۳۷۷ هـ.ق) در شهر ریاض تاسیس گردید و دانشگاه مزبور یکی از بزرگترین دانشگاه‌های عربستان سعودی می‌باشد. این دانشگاه دارای دانشکده‌های هنر، کشاورزی، پزشکی، علوم، داروسازی، تعلیم و تربیت، مهندسی، دندانپزشکی، علوم کامپیوتر و اطلاعات، معماری، علوم پزشکی، نقشه‌کشی و دامپزشکی بوده و دارای شعبه در رشته‌های علوم تربیتی و علوم پزشکی در شهر ابها و در رشته علوم اقتصادی و اداری در شهر قصیم می‌باشد. زبان آموزش در رشته پزشکی و مهندسی زبان انگلیسی است و دارای مرکز مطالعات دانشگاهی انجمن زبان و ترجمه می‌باشد. تعداد اعضاء هیئت علمی ۳۰۰۰ نفر و تعداد دانشجویان آن نیز ۳۲،۰۰۰ نفر می‌باشد.



دانشگاه اسلامی مدینه منوره :

این دانشگاه در سال (۱۹۶۱ م) برابر با (۱۳۸۱ هـ ق) در شهر مدینه منوره تاسیس گردید و دانشکده های آن عبارتند از :

دانشکده شریعت ، زبان و ادبیات عربی ، تبلیغ و اصول دین ، مطالعات قرآنی ، مطالعات اسلامی و حدیث. بیشتر دانشجویان این دانشگاه را جوانان مسلمان کشورهای اسلامی تشکیل می دهند که پس از تحصیل به تبلیغ آیین وهابیت و سیاست عربستان سعودی در خارج از کشور می پردازند. زبان آموزشی در این مرکز فقط عربی بوده و تعداد استادان آن ۴۰۰ نفر بوده و تعداد دانشجویان آن ۲۷۰۰ نفر می باشد.

دانشگاه صنعت نفت و معادن ملک فهد :

این دانشگاه در سال (۱۹۶۳ م) برابر (۱۳۸۳ هـ ق) در شهر ظهران تاسیس گردید. این دانشگاه دارای دانشکده های علوم ، مهندسی تطبیقی ، مدیریت ، صنایع و محیط زیست می باشد. این دانشگاه دارای ۷۵۰ استاد و ۶۰۰۰ دانشجو می باشد.

دانشگاه ملک عبدالعزیز :

این دانشگاه در سال (۱۹۶۷ م) برابر با (۱۳۸۷ هـ ق) در شهر جدّه نخست به عنوان یک دانشگاه خصوصی و ملی به سرپرستی ملک فیصل تاسیس گردید و سپس بنا به مصوبه شورای وزیران به دانشگاه دولتی تبدیل گردید. این دانشگاه دارای دانشکده های هنر و علوم انسانی ، اقتصاد و علوم اداری ، علوم دریایی ، زمین شناسی ، مهندسی ، پزشکی و علوم پزشکی ، تعلیم و تربیت و علوم هواشناسی می باشد و تعداد اعضای هیئت



علمی ۱۵۰۰ نفر و تعداد دانشجویان آن نیز ۲۴۰۰۰ نفر می باشد.

دانشگاه اسلامی امام محمد بن سعود :

این دانشگاه در سال (۱۹۷۴ م) برابر با (۱۳۹۴ هـ ق) در شهر ریاض تاسیس گردید و در شهرهای قصیم و احساء و جیزان نیز شعبه دارد. دانشکده های این دانشگاه عبارتند از :

شریعت ، تبلیغ و اصول دین ، علوم اجتماعی ، در شهر ریاض - شریعت و اصول دین ، عربی و اصول اجتماعی در شهر قصیم - عربی و مطالعات اسلامی در شهر احساء - شریعت و اصول دین ، عربی و علوم اجتماعی در شهر جیزان - همچنین این دانشگاه دارای انجمن تعلیم عربی و مرکز مطالعات ویژه دختران در شهر ریاض می باشد. اساتید این دانشگاه ۱۵۰۰ نفر و تعداد دانشجویان آن به ۱۴۲۰۰ نفر می رسد.

دانشگاه ملک فیصل :

این دانشگاه در سال (۱۹۷۵ م) برابر با (۱۳۹۵ هـ ق) در شهر دمام تاسیس گردید و دارای دانشکده های کشاورزی ، صنایع غذایی ، تعلیم و تربیت و دامپزشکی ، مدیریت و نقشه کشی بوده و شعبه ای نیز در شهر هفوف دارد که در رشته های پزشکی و علوم پزشکی فعالیت می نماید. تعداد استادان ۵۵۰ نفر و تعداد دانشجویان ۵۲۰۰ نفر است .

دانشگاه ام القری :

این دانشگاه در سال (۱۹۷۹ م) برابر با (۱۳۹۹ هـ ق) در شهر مکه مکرمه تاسیس گردید و دارای دانشکده های شریعت ، مطالعات اسلامی ، تعلیم و تربیت ، مهندسی و علوم تابعه ، تبلیغ اصول دین ، زبان و ادبیات



انگلیسی ، علوم اجتماعی و انجمن زبان عربی می باشد.

دانشگاه ملک خالد :

این دانشگاه در سال (۱۹۹۸ م) برابر با (۱۴۱۹ هـ ق) در شهر ابها تاسیس شد و با توجه به جدیدالاحداث بودن آن از امکانات مدرن برخوردار بوده و در حال توسعه می باشد.

— در سال (۲۰۰۳ م) نیز تاسیس دانشگاه غیرانتفاعی از سوی دولت تصویب گردید.

وضعیت رسانه ها در عربستان سعودی

خبرگزاری عربستان سعودی: این خبرگزاری تحت عنوان واس (وکاله الانباء السعودیه) میباشد که به انگلیسی اختصار SPA نامیده می شود. خبرگزاری سعودی در سال (۱۹۷۰م) تاسیس گردید و به طور کامل زیر نظر دولت فعالیت می کند. ضمن اینکه خبرگزاری اسلامی به نام (INA) وابسته به OIC در عربستان مشغول فعالیت است.

رادیو و تلویزیون : این رسانه و کلیه مطبوعات داخلی به طور کامل زیر نظر و کنترل دولت سعودی (وزارت تبلیغات) اداره می شوند. رادیو عربستان سعودی با برنامه های درون مرزی به زبانهای عربی و انگلیسی دارای فرستنده های رادیویی در شهرهای جده ، ریاض ، دمام و ابها می باشد و برنامه های برون مرزی به زبان های بنگالی ، انگلیسی، فارسی ، فرانسوی ، اندونزیایی ، سومالیایی ، ترکی و اردو می باشد. تلویزیون این کشور در سال (۱۹۶۷ م) راه اندازی شده و ایستگاه مرکزی آن در شهر ریاض است و در شهرهای جده ، مدینه ، دمام ، قصیم و ابها دارای



ایستگاه می باشد. برنامه های این تلویزیون به زبان های عربی (شبکه ۱) و انگلیسی (شبکه ۲) پخش می گردد.

مطبوعات: روزنامه های کثیرالانتشار عربی زبان داخلی عبارتند از: عکاظ، المدینه ، الندوه، الیوم ، البلاد ، الرياض ، الجزیره و الوطن که هر روز صبح منتشر می شوند و دو روزنامه ریاض دیلی و سعودی گازت، عرب نیوز نیز روزنامه های انگلیسی زبان این کشور هستند.

۳۱

همچنین روزنامه های الشرق الاوسط و الحیات با سرمایه گذاری عربستان سعودی در لندن چاپ و تکثیر می گردد.

شبکه تلویزیونی ماهواره ای الشرق الاوسط (MBC) : این شبکه با سرمایه گذاری عربستان سعودی در لندن اداره می شود. و شبکه ORBIT و همچنین شبکه ART (رادیو و تلویزیون عرب) که توسط سرمایه داران عربستان سعودی تاسیس گردیده اند از جمله رسانه های خارجی این کشور می باشند.

روابط بین المللی

عربستان سعودی از سال (۱۹۴۵ م) عضو سازمان ملل شده و در سازمانهای بین المللی یونسکو ، یونیسف ، هواپیمایی ، کار ، بهداشت جهانی ، اوپک ، خوارباروکشاورزی جهانی و... نیز عضو می باشد. همچنین عضو کشورهای غیرمتعهد ، اتحادیه عرب ، سازمان کنفرانس اسلامی و شورای همکاری خلیج فارس و... می باشد.

احزاب



در عربستان سعودی هیچ گونه حزب سیاسی وجود ندارد. در ماه ذی الحجه سال (۱۳۵۸ هـ.ش) جوانان انقلاب اسلامی جزیره العرب که حدود ۳۰۰ نفر بودند با گروگانگیری حجاج در مسجدالحرام اعلام موجودیت نمودند و پس از یک هفته اشغال مسجدالحرام همگی در مسجدالحرام در یورش قوای مسلح کشته و یا دستگیر شدند و یک دوره محدود نیز اخوان المسلمین مصر در عربستان پایگاه داشت. هم اکنون گروه های وابسته به القاعده مشهورترین گروه مسلح عربستان سعودی به رهبری بن لادن منافع دولت های غربی را مورد تهدید جدی قرار داده است.

انتخابات

اولین دوره انتخابات در عربستان سعودی در خصوص انتخابات اعضاء شورای شهر این کشور می باشد که در سپتامبر (۲۰۰۴ م) در ۱۷۸ شهر در ۱۳ استان کشور برگزار گردید. که این امر در کشور پادشاهی مطلقه عربستان سعودی که شورای مشورتی غیرانتخاباتی دارد یک حادثه نادر بشمار می رود، در این انتخابات زنان حق رای ندارند و مردان از سن ۲۱ سال و به بالا حق رای دارند.

نیروهای نظامی

نیروهای نظامی عربستان سعودی عبارتند از : نیروی زمینی ، نیروی دریایی ، نیروی هوایی و نیروی پدافند هوایی ، علاوه بر نیروهای چهارگانه ارتش ، دارای یک گارد ملی (حرس الوطنی) و نیروی امنیتی (امن العام) می باشد و نیروی انتظامی در بخش مرور و تنظیم تردها فعالیت می کنند . که فرماندهان ارشد آنها از شاهزادگان بوده و استخدام



در ارتش و نیروی انتظامی مستلزم داشتن شرایط ویژه از جمله باید پدر و مادر سعودی الاصل باشند. فقط در موارد خاص می توان از نیروهای کشورهای دیگر استفاده نمود.

سیستم حکومتی^(۱)

حکومت عربستان از نوع پادشاهی است و در حقیقت پادشاه زمام امور را در تمام موارد برعهده دارد و یا از طرف خود، اشخاصی را مامور انجام کارها می کند.

شخص شاه در حکومت عربستان سعودی متصدی پست نخست وزیری نیز هست و بر سه قوه قضائیه، مجریه و مقننه نظارت تام دارد. در واقع نظام حکومتی عربستان را می توان متعلق به پادشاه و خاندان حاکم دانست و حدود اختیاراتش را منوط به قدرت و لیاقت شخص شاه و میزان نفوذ وی بر خاندان حاکم وارگان های مملکتی تعبیر کرد. اگرچه پادشاه اختیار تمامی امور کشور را برعهده دارد اما روند انتقال قدرت در این کشور از پیچیدگی خاص خود برخوردار است. در حقیقت در مورد روابط درون حکومتی و روند تصمیم گیری سیاسی در عربستان سعودی اطلاعات اندکی در دست است و روند جایگزینی سیاسی نیز در این کشور از قاعده مذکور مستثنی نیست.



اولین دوره حکومت سعودی

دولت مدرن در عربستان سعودی را ملک عبدالعزیز بن عبدالرحمن (ابن سعود) در سال (۱۹۳۲ م) تاسیس کرد. اما پایه های اولین دولت سعودی در قرن هفدهم زمانی که اجداد ابن سعود حکام محلی منطقه کوچک درعیه (نزدیکی ریاض امروز) بودند شکل گرفت .

رییس و مؤسس خاندان آل سعود در آن زمان «سعودبن محمد» بود که پس از مرگ او در سال (۱۷۲۵ م) پسرش «محمد» ، ملقب به «شیخ» جانشین او شد.

در سال (۱۷۴۵ م) «محمدبن سعود» که به عنوان جنگجویی مبارز در منطقه درعیه شهرتی کسب کرده بود به یک محقق مسلمان افراطی که از روستای خود به همین دلیل تبعید شده بود پناهندگی داد. این محقق مسلمان «محمدبن عبدالوهاب» نام داشت .

تفسیر محدود او از اسلام که بعدها به «وهابیت» معروف شد مورد پسند «محمدبن سعود» قرار گرفت . آنها به تدریج با یکدیگر صمیمی شدند و به اتفاق طریقی نو در انداختند که اساس آن جهاد برای تسخیر جغرافیایی و تزکیه دینی کل عربستان بود. راهبرد آنها ساده بود . کسانی که وهابیت را قبول نمی کردند یا کشته می شدند یا مجبور به ترک خانه و کاشانه بودند . رابطه نزدیکی که بین «عبدالوهاب» و «محمدبن سعود» ایجاد شده بود با ازدواج های فامیلی و به خصوص وصلتی که بین «محمدبن سعود» و یکی از دختران «عبدالوهاب» انجام گرفت به اتحادی مبدل شد که می توان آن را بنیاد اولین دولت سعودی خواند .



زمانی که «محمد بن سعود» در سال (۱۷۶۵ م) درگذشت، «عبدالوهاب» با کمک پسر شیخ محمد یعنی «عبدالعزیز بن محمد» حملات نظامی خود را به قبایل دیگر ادامه داد.

این دو به اتفاق هم موفق به تصرف بیشتر مناطق مرکز عربستان (نجد) که شهر ریاض را نیز در برمی گرفت، شدند. اما در جنوب غربی عربستان حکام مکه از پیشروی آنها جلوگیری کردند و دیگر قبایل شمال، جنوب و شرق نیز در برابر وهابیون مقاومت کردند. اگر چه «عبدالوهاب» خود نیز در سال (۱۷۹۲ م) درگذشت اما ادامه حملات «عبدالعزیز بن محمد» منجر به غارت کربلا (۱۸۰۲ م) و تصرف مکه (۱۸۰۳ م) شد و در نهایت در سال (۱۸۰۳ م) بر اثر این خشونت ها به قتل رسید.

اگرچه نیروهای وهابی مدینه را نیز در سال (۱۸۰۵ م) به تصرف خود درآوردند اما سلطان عثمانی که خود را متولی و حافظ مکه می شمرد با کمک نظامی حاکم مصر، مکه و مدینه را به ترتیب در سال های (۱۸۱۲ م) و (۱۸۱۳ م) از وهابی ها که آن زمان از طرف «سعود» پسر «عبدالعزیز» رهبری می شدند بازپس گرفت.

پس از مرگ سعود (۱۸۱۴ م) پسرش «عبدالله» قرارداد صلحی با نیروهای عثمانی منعقد کرد اما دو سال بعد - در حمله ارتش مصر - عبدالله دستگیر و به قسطنطنیه (استانبول امروز) فرستاده شد و چندی بعد در همانجا اعدام گردید.

با مرگ عبدالله اولین دولت سعودی نیز به سرانجام خود رسید.



دومین دوره حکومت سعودی

در سال (۱۸۲۴م) «ترکی» پسر یکی از برادرزادگان «عبدالعزیز» نیروهای مصر را از ریاض بیرون راند و این شهر را به تصرف خود درآورد.

«ترکی» در سال (۱۸۳۴ م) مورد سوء قصد قرار گرفت و پسرش «فیصل» به جای او نشست. زمانی که نیروهای مصری در سال (۱۸۳۸ م) در پس انتقامجویی برآمدند «فیصل» نیز دستگیر شد و در قاهره زندانی گردید. مصریان فردی به نام «خالد» را به جانشینی «فیصل» منصوب کردند که خالد در سال (۱۸۴۱ م) درگذشت و در سال (۱۸۴۳ م) «فیصل» پس از فرار از قاهره توانست با کمک قبیله «رشید»، حکومت خود را از نو بنیان نهد.

حکومت جدید «فیصل» ۲۲ سال طول کشید و موجبات نظم و توسعه نسبی را فراهم آورد اما پس از مرگ وی در سال (۱۸۶۵ م) کشمکش بر سر مسأله جانشینی بین دو فرزند او درگرفت یعنی «عبدالله» بر تخت سلطنت نشست اما در سال (۱۸۷۱ م) از برادرش «سعود» شکست خورد. نزاع بین این دو برادر باعث شد که حکومت کنترل نواحی زیادی از عربستان مرکزی و شرقی را از دست بدهد.

بامرگ «سعود» در سال (۱۸۷۵ م) برادر سوم به نام «عبدالرحمن» برای مدت کوتاهی به سلطنت رسید اما «عبدالله» در همین سال بار دیگر بر اریکه قدرت نشست و تا (۱۸۸۹ م) که «عبدالرحمن» بار دیگر سلطنت را برعهده گرفت براین مسند باقی ماند.

تا آن زمان قبیله «رشید» نیز که در سال (۱۸۳۵ م) بر جبیل (شمال شرقی ریاض) حکومت کرده بود نفوذ خود را با حمایت عثمانی بر بقیه



قلمرو سعودی گسترش داد.

«عبدالرحمن» دو سال دیگر نیز به حکمرانی خود ادامه داد اما در سال (۱۸۹۱ م) ناگزیر به کویت فرار کرد.

سومین دوره حکومت سعودی

در سال (۱۹۰۲ م) پسر ۲۲ ساله «عبدالرحمن» به نام «عبدالعزیز» در یک حمله شبانه با یک گروه ۵۰ نفری از مردان مسلح کنترل ریاض را از دست قبیله رشید خارج ساخت و «عبدالرحمن» که چنین رشادتی را از فرزند خود دید به نفع او از سلطنت کناره گیری کرد.

«عبدالعزیز» به حملات خود ادامه داد تا اینکه بالاخره در سال (۱۹۲۵ م) مکه و مدینه را تحت کنترل درآورد و در سال (۱۹۳۲ م) خود را پادشاه عربستان سعودی خواند.

در سال (۱۹۳۳ م) بزرگترین پسر «عبدالعزیز» به نام «سعود» به ولیعهدی برگزیده شد و پادشاه به منظور برقراری نظم و جلوگیری از هرج و مرج و رقابت های خانوادگی تصریح کرد زمانی که «سعود» به سلطنت برسد «فیصل» برادر کوچکتر او ولیعهد خواهد بود.

«عبدالعزیز» در نوامبر سال (۱۹۵۳ م) در حالی که ماهها قبل به علت بیماری تا حدودی قدرت خودش را به ولیعهد یعنی «شاهزاده سعود» تفویض کرده بود درگذشت و «سعود» خود را پادشاه جدید عربستان سعودی نامید.

ملک سعود سیاست نسبتاً مستقلی را در پیش گرفت. او در سال (۱۹۵۵ م) در مخالفت با پیمان بغداد (انگلستان، ترکیه، عراق و پاکستان) به مصر



و سوریه پیوست همچنین در سال (۱۹۵۶ م) نیز به حمایت از مصر در برابر نیروهای انگلیسی و فرانسوی که کانال سوئز را محاصره کرده بودند برخاست اما در مارس (۱۹۵۸ م) اعضای خانواده سلطنتی خواستار آن شدند که او تمام اختیارات سیاسی و اقتصادی خود را به شاهزاده «فیصل» واگذار کند که در همین راستا دو روز بعد، انتقال قدرت از رادیوی مکه اعلام شد.

«سعود» که از این واقعه به شدت عصبانی شده بود توانست در دسامبر (۱۹۶۰ م) «فیصل» را مجبور به استعفا کند. وی همچنین موفق شد شورای وزیرانی تشکیل دهد که خود به عنوان نخست وزیر در راس آن باشد. اما چندی بعد با فشار دیگر شاهزادگان دربار و احتمالاً قدرت های خارجی او بار دیگر شاهزاده «فیصل» را در راس امور گمارد و خود برای معالجه کشور را ترک کرد.

در سال (۱۹۶۲ م) «ملک فیصل» زمام امور را بر دست گرفت. چند ماه بعد تنی چند از برادران خود را به جای پسران «سعود» در شورای وزیران انتخاب کرد.

«فیصل» تا سال (۱۹۶۵ م) ولیعهدی برای خود انتخاب نکرد اما فردی که در اولویت قرار داشت کسی جز برادرش «محمد» نبود که فیصل او را به خاطر عصبی بودن و شرابخواری مناسب تشخیص نمی داد.

پس از او برادر دیگر فیصل یعنی «خالد» قرار داشت که سرانجام برای مقام ولیعهدی برگزیده شد.

در مارس (۱۹۷۵ م) ملک فیصل به دست برادرزاده ۳۶ ساله خود که



اتفاقاً او هم «فیصل» نام داشت به قتل رسید.

فیصل جوان در حقیقت انتقام پدرش را گرفت که ۱۰ سال قبل در یک تظاهرات علیه ورود تلویزیون به کشور که آن را مغایر با اسلام می دانست بر اثر تیراندازی پلیس کشته شده بود.

پس از مرگ «فیصل» بسیاری بر این عقیده بودند که برادر کوچکتر او «فهد» به علت سوابق و تجربیاتش به پادشاهی خواهد رسید.

فهد از سال (۱۹۵۲ تا ۱۹۶۰م) وزیر آموزش و پرورش و از سال (۱۹۶۲ تا

۳۹

۱۹۶۸م) وزیر کشور و از (۱۹۶۸م) عملاً معاون «ملک فیصل» بود.

در واقع ، ناظران سیاسی اتحاد خانوادگی آل سعود و اهمیت آن نزد اعضای این خاندان را دست کم گرفته بودند چرا که برخلاف پیش بینی ها پس از مرگ «فیصل» ، «خالد» به پادشاهی رسید و «فهد» به ولیعهدی منصوب شد.

اما «ملک خالد» پس از انجام چندین عمل جراحی قلب در سال (۱۹۸۲م) درگذشت و «فهد» از سوی شاهزادگان ارشد به رهبری شاهزاده محمد، پادشاه اعلام شد. در همان روز برادر (ناتنی) خود «عبدالله» را به ولیعهدی برگزید.

در اول مارس (۱۹۹۲م) «ملک فهد» متنی را که قانون اساسی حکومت نامید در ۸۳ اصل و ۴ فصل اعلام کرد که در فصل دوم این قانون تصریح شده است « پادشاهی از پسران ابن سعود به پسران آنها می رسد » .

البته نباید فراموش کرد در عربستان سعودی نقش علمای وهابی در روند جایگزینی پادشاهان نقشی حساس و درخور توجه است .



طبق سنت ، پادشاه جدید نخست نیازمند اعلام وفاداری دیگر شاهزادگان است سپس این برعهده علماست که پادشاه جدید را « ولی امر » اعلام کنند. این اعلام رهبری از طرف علما در حقیقت مشروعیت بخشیدن به جایگزین جدید است و در ضمن بیانگر رابطه نزدیک بین آل سعود و فرقه وهابیون نیز هست .

زمان به سلطنت رسیدن «ملک فهد» مصادف با اوج رونق نفتی و افزایش دلارهای نفتی بود که عربستان سعودی را از یک کشور صحرائی فقیر و یک جامعه قبیله ای منزوی به یکی از قدرت های بزرگ اقتصادی تبدیل کرد. در زمان حکومت ملک فهد روابط آمریکا و عربستان سعودی تقویت شد و پس از عملیات طوفان صحرا که پس از حمله عراق به کویت و عربستان سعودی از طرف آمریکا و متحدانش در منطقه به وقوع پیوست این رابطه در ابعاد نظامی نیز گسترش یافت .

«ملک فهد» در دهه هشتاد طرح شناسایی رژیم صهیونیستی از سوی اعراب را مطرح کرد و رهبران کشورهای عربی در اجلاس سران در «فاس» مغرب این طرح را تصویب کردند.

وی در سال (۱۹۸۶م) لقب «ملک» را حذف و نام « خادم الحرمین الشریفین» را برای خود برگزید. فهد در سال (۱۹۹۵م) دچار یک سکتة مغزی شد و از نظر جسمی تحلیل رفت و مجبور به استفاده از صندلی چرخدار شد و گرچه هنوز پادشاه بود اما از آن زمان به بعد اداره امور روزمره کشور با ولیعهدش «امیرعبدالله» بود.

پس از مرگ « ملک فهد » در اول آگوست (۲۰۰۵م) برابر با (دهم مرداد



۱۳۸۴ هـ. ش) همانطور که پیش بینی می شد « ملک عبدالله^۳ به تخت سلطنت تکیه زد و در تغییرات جدید قدرت ، « سلطان بن عبدالعزیز » وزیر دفاع و معاون دوم نخست وزیر نیز به مقام ولیعهدی و معاون اولی نخست وزیر رسید.

«عبدالله» ۸۲ ساله که از سال (۱۹۸۲م) عهده دار ولیعهدی و از سال (۱۹۹۵م) با سکنه مغزی ملک فهد عملاً عهده دار امور مملکتی این کشور شده بود از قبیله « شمر » یکی از جناح های مهم سیاسی عربستان است .

۴۱

پس از آنکه «شیخ عبدالعزیز بن عبدالله» ال شیخ، مفتی قدرتمند و با نفوذ این کشور با صدور بیانیه ای از مردم خواست تا با پادشاه و ولیعهد جدید بیعت کنند ، شبکه های تلویزیونی این کشور از بیعت علماء، نمایندگان قبایل ، نظامیان و نمایندگان از توده مردم با حاکمان جدید خبر دادند.

«ملک عبدالله» نیز در اولین اظهارنظر خود در مقام پادشاهی وعده داد عدالت را اجرا کند و در این راه قرآن و اسلام را هدایت گر خود خواند پادشاه عربستان طی این مدت اقدامات موثری در عرصه های مختلف به عمل آورده است که آزاد کردن چند زندانی سیاسی ، ایجاد شورای عالی امنیت ملی ، پیوستن به سازمان تجارت جهانی ، بستن بودجه سالیانه کشور ، بهبود نسبی وضعیت زنان ، بازشدن فضای فرهنگی ، ایجاد چند شهر و شهرک اقتصادی عمده ترین اقدامات وی بوده است .

در مقابل این موفقیت ها ، مسایلی مانند بیکاری ، فساد مالی و اداری ، نبودن آزادی های مدنی و سیاسی ، اقدامات مسلحانه گروه های مخالف و عدم توزیع عادلانه ثروت تهدیداتی است که دولت تاکنون پاسخ



شایسته ای به آنها نداده است .

شاید یکی دیگر از مشکلاتی که نظام حکومتی این کشور را در زمان حاضر تهدید می کند ادامه اختلاف ها برای تعیین معاون دوم نخست وزیر یا به تعبیر دیگر ولیعهد آینده است.

در عربستان پادشاه مقام نخست وزیری و ولیعهد منصب معاون اولی نخست وزیر را هم برعهده دارند.

مقام معاون دومی نخست وزیر را تا تابستان سال گذشته « سلطان بن عبدالعزیز» برعهده داشت اما پس از مرگ ملک فهد وی به ولیعهدی رسید و تاکنون کسی به این منصب گماشته نشده است و ادامه اختلافات موجب شده است تا وی همزمان با ولیعهدی ، مقام وزارت دفاع را نیز برعهده داشته باشد.

«عبدالله بن عبدالعزیز» در اکتبر سال (۲۰۰۶ م) با صدور فرمانی هیاتی با نام « شورای بیعت » تاسیس کرد تا درباره شاه و ولیعهد آینده عربستان تصمیم گیری کنند.

این شورا متشکل از پسران عبدالعزیز است که در قید حیات هستند. براساس فرمان جدید شاه ، چنانچه یکی از فرزندان ذکور عبدالعزیز فوت کند شاه یکی از پسران او را به عضویت شورای بیعت انتخاب خواهد کرد.

همچنین در این شورا دو نفر از پسران شاه و ولیعهد به انتخاب شاه شرکت خواهند داشت. نشست این شورا به صورت محرمانه و پشت درهای بسته برگزار می شود و رئیس شورا در اولین جلسه سوگند



یاد می کند که به نظام پادشاهی و اتحاد خانواده حاکم و وحدت ملی کشور پایبند است. شورای بیعت بلافاصله پس از فوت شاه موظف است با ولیعهد او بیعت کند و شاه جدید با مشورت شورا ولیعهد جدید را انتخاب خواهد کرد.

پادشاه می تواند حداکثر سه نفر را به عنوان نامزد ولیعهدی معرفی کند و شورا اگر آنها را نپذیرفت، موظف خواهد بود نامزدهای خود را به شاه معرفی کند. در صورت اختلاف میان شاه و شورا، نامزدی که بیشترین آراء را به دست بیاورد به عنوان ولیعهد انتخاب خواهد شد. در هر صورت انتخاب ولیعهد نباید بیش از ۳۰ روز پس از انتخاب پادشاه جدید طول بکشد. شورای بیعت چنانچه تشخیص دهد شاه قادر به اداره کشور نیست و کمیته پزشکی آن را تایید کند ولیعهد به عنوان شاه جدید زمام امور را به دست خواهد گرفت.

بر اساس قانون اساسی شاه فقط از میان پسران عبدالعزیز بنیانگذار عربستان انتخاب خواهد شد. با توجه به اینکه پسران عبدالعزیز در سنین بالایی قرار دارند مسئله پادشاهی به صورت یک معضل در خاندان آل سعود درآمده است. «عبدالله بن عبدالعزیز» برای پایان دادن به این معضل شورای بیعت را تاسیس کرده است.

عضویت در شورای بیعت به مدت ۴ سال می باشد و در صورت موافقت پادشاه و دیگر اعضاء قابل تمدید خواهد بود و حداقل سن عضویت در این شورا ۲۲ سال می باشد، رییس شورا از بین مسن ترین فرزندان «ملک عبدالعزیز» انتخاب خواهد شد و معاون وی نیز باید از سایر اعضاء



به لحاظ سنی مسن تر باشد

ارکان حکومتی در عربستان

ارکان حکومت در عربستان سعودی بر چهارپایه استوار است :

الف - پادشاه

ب - هیأت وزیران

ج - مجلس شیوخ (که از روسای قبایل تشکیل شده و بیش از ۴۰۰ نفر می‌باشد)

۴۴

د - استانداران : که از بین شاهزادگان انتخاب شده و با حکم پادشاه و ابلاغ وزیر کشور منصوب می گردند و به آنان امیر می گویند. پس از هیات وزیران عالی ترین مقام اجرایی در هر استان می باشند و از اختیارات تام برخوردار بوده و وظیفه اجرای سیاست های کلی و امور اجرایی را در منطقه به عهده دارند.



بخش دوم اماکن حرمین شریفین



فصل اول

میقات^{۱)}

معنی اصطلاحی میقات : محلی که احرام از آنجا بسته شود را میقات گویند ولی معانی آن بسیار است، اما آنچه مورد اهمیت است ، این است که باید بدانی (میقات) اسم زمان است که برمکان اطلاق شده است و این یعنی مکان و نیز زمان ! یعنی که در مکان نیز حرکت یعنی که سکون هرگز ! یعنی که حج همه اش حرکت است .

۴۶

میقات، یکی از مراحل حساس سفر می باشد ، و به معنی دیدار با پروردگار و وعده تسلیم به فرمان اوست .

میقات : محل پذیرش توبه ، و بازگشت به خداست .

میقات: محل نیت ، قصد ، عزم قلب ، انگیزش دل و آغاز سفر معنوی است.

میقات : محل ورود از ماده به معنی ، و از ذلت به عزت است .

میقات : محل ورود به محشر خلق و شروع قیامت صغری است .

میقات : محل آموزش و تعلیم مکتب ابراهیمی است .

و بالاخره میقات : آغاز زیارت خانه خداست .

موقعیت میقات ها :

احرام عمره (تمتع و مفرده) باید از میقات بسته شود و به دلیل وجود مسیرهای مختلف، متعدد و در پنج مکان می باشد.

۱- .راهنمای حرمین شریفین - ابراهیم غفاری ، ج ۳، ص ۴۶



۱- مسجد شجره^(ع)

این مسجد در ۸ کیلومتری جنوب غربی مدینه می باشد و میقات کسانی است که از شمال عربستان و از طریق مدینه منوره به مکه مکرمه می روند و فاصله آن تا مکه مکرمه ۴۱۹ کیلومتر می باشد.



۱- که آن را ذوالحفیه و آبار علی (ع) نیز می نامند.



میقات مسجد شجره، میقات پیامبر اکرم (ص) و معتبرترین میقاتهاست. چاههایی در نزدیکی مسجد شجره (شمال شرقی مسجد) قرار دارند که حضرت علی (ع) با دست مبارکشان جهت آبیاری زمین های کشاورزی خود حفر نموده بودند و جالب آنکه آب این چاهها شیرین و آب چاه های دیگر شور می باشند و در حال حاضر نیز یکی یا دو تا از این چاهها دارای آب بوده و استفاده می شود.

۲- جحفه

۴۸

این مکان میقات کسانی است که از طریق دریا و یا با هواپیما وارد جده شده ، و بخواهند مستقیماً به مکه مکرمه بروند این مکان در نزدیکی رابغ در شمال غربی مکه مکرمه قرار دارد و منطقه غدیرخم در نزدیکی آن واقع شده است و فاصله آن تا فرودگاه جده ۱۲۴ کیلومتر و تا مکه مکرمه ۱۹۰ کیلومتر می باشد.





۳- وادی عقیق^(۱)

این مکان میقات کسانی است که از شمال شرقی و از راه عراق و نجد به مکه مکرمه می روند و تا مکه مکرمه ۹۰ کیلومتر فاصله دارد و در حال حاضر با توجه به انحراف مسیرها به سمت قرن المنازل از این میقات استفاده چندانی نمی شود.

۴- قرن المنازل

این مکان میقات کسانی است که از جنوب شرقی، شرق و شمال شرقی عربستان سعودی و از طریق طائف به مکه مکرمه وارد می شوند و تا مکه مکرمه ۸۰ کیلومتر فاصله دارد.

۵- یلملم

یلملم نام کوهی است و این مکان میقات کسانی است که از جنوب عربستان سعودی به مکه مکرمه می روند و تا مکه مکرمه ۱۳۰ کیلومتر فاصله دارد.

حضرت علی(ع) در حجه الوداع هنگام برگشتن از یمن در این مکان محرم شدند.

۱- اوائل آن را « مسلخ » و اواسط آن را « غمره » و اواخر آن را « ذات عرق » می گویند.



فصل دوم

مکه مکرمه

مکه مکرمه در جنوب مدینه منوره و غرب عربستان سعودی واقع است و مرکز استان مکه می باشد. ارتفاع آن از سطح دریا ۳۳۰ متر و مساحت آن حدود سیصد کیلومتر مربع و جمعیت آن بیش از یک میلیون و هفتصد هزار نفر می باشد.^(۱) آب و هوای آن در تابستان گرم و سوزان و در زمستان معتدل می باشد استان مکه از سمت غرب به دریای سرخ متصل است.

شهر مکه از کوههای سنگی تشکیل شده است و با توجه به نزدیکی آن به شهر جده که یکی از شهرهای صنعتی و بازرگانی تجاری می باشد تحت تاثیر این شهر قرار گرفته و حالتی نیمه صنعتی دارد و در شمال مکه شهرک صنعتی وجود دارد که حدود ۱۵ سال پیش تاسیس گردید. لیکن فعالیت اصلی اقتصاد مردم با تکیه بر مسافرت زائرین عمره و حج و مبادلاتی که انجام می گیرد می باشد. مکه مکرمه اولین شهر مذهبی جهان اسلام (ام القری جهان اسلام) می باشد.

فاصله مکه مکرمه تا مدینه منوره ۴۲۷ کیلومتر و نزدیکترین بندر به مکه مکرمه بندر جده بوده که ۷۵ کیلومتر فاصله دارد.

اسامی مکه در قرآن کریم

مکه (فتح ۲۴)، بکه (آل عمران ۹۶)، ام القری (انعام ۹۲) و (شوری ۷)، البلد (ابراهیم ۳۵) و (البلد ۱ و ۲)، البلد الامین (التین ۳)، حرم امن (قصص ۵۷) و (عنکبوت ۶۷)



، وادی غیرذی زرع (ابراهیم ۳۷) ، معاد (قصص ۸۵) ، قریه (محمد ص ۱۳)

تاریخ مکه

۵۱

مدت زمانی پس از حضرت آدم (ع)، خانه کعبه چندان محل توجه نبوده تا آن که حضرت ابراهیم (ع) باردیگر آن را تجدید بنا کرد. در این صورت ، در نگاه تاریخی قرآن ، تاریخ مکه و کعبه با تاریخ قدمت انسان بر کره خاکی برابری می کند. آنچه قرآن مجید بدان تصریح کرده، آن است که کعبه به دست حضرت ابراهیم (ع) بازسازی شد. در عین حال ، قرآن این دیدگاه را نفی نمی کند که زمانی دراز پیش از آن ، این خانه وجود داشته و سپس تخریب شده است. در آیه ۲۸ سوره ی حج و آیات ۳۵ تا ۳۷ سوره ابراهیم (ع) نیز از پیوند کعبه با ابراهیم (ع) سخن به میان آمده است . ابراهیم (ع) پس از بنای کعبه از خداوند خواست تا این مکان را حرم امن خود قرار دهد. خداوند هم دعای وی را اجابت فرمود. همین امنیت و حرمت بود که طی قرن ها ، مکه را از تجاوز قبایل بدوی حفظ کرد و آن را شهری امن و به تعبیر قرآن « البلد الامین » و « البلد الحرام » قرار داد .

چرا ابراهیم (ع) به مکه آمد؟ ابراهیم (ع) به دنبال مشکلی که با همسرش ساره بر سر ازدواج با هاجر و تولد اسماعیل (ع) پیدا کرد ، همراه هاجر و فرزندش ، به مکه آمد و آن مادر و فرزند را در این سرزمین تنها گذاشت و بازگشت. پس از آن که با لطف خداوند چاه زمزم پدید آمد و اسماعیل (ع) و مادر وی هاجر امید زندگی یافتند ، همانجا ، در کنار



ساکنانی که در اطراف بودند وبا پدید آمدن آب به این سوی آمدند ، به زندگی خود ادامه دادند. در واقع ، همهی ماجرا ، تقدیری خاص بود که می بایست به احیای دین ابراهیمی در این سرزمین بینجامد. وقتی اسماعیل (ع) سی ساله شد ، ابراهیم (ع) بار دیگر به مکه آمد. در این زمان، آنها با کمک یکدیگر خانه کعبه را تجدید بنا کردند.

به دنبال ساخته شدن خانه خدا ، عرب های قبیله «جرهم» که در آن نواحی زندگی می کردند و اسماعیل (ع) از میان آنان همسری اختیار کرده بود ، به توحید و خداپرستی گرویدند و پس از آن ، مراسم حج هر ساله برگزار می شد. به مرور این فرهنگ میان سایر اعراب «جزیره العرب» نیز گسترش یافت.

قبیله ای که اسماعیل (ع) در میان آنان بود ، « جرهم » نام داشت که بعدها از میان رفت و نشان آن در تاریخ گم شد. در دوره تسلط جرهم بر مکه بود که مردم موحد و خداپرست این ناحیه، پس از سال ها که عقاید توحیدی داشتند ، بت پرست شدند. آنان به پیروی یکی از بزرگان خود با نام « عمر بن لحي »، بتی را که وی از شام به مکه آورد و نامش هبل بود ، پرستیدند. آنها در عین حال ، به کعبه و خدای کعبه (رب البيت) نیز معتقد بودند. به مرور ، بر تعداد بت ها افزوده شد تا آنجا که در زمان ظهور اسلام ، بنا بر اظهار برخی منابع، نزدیک به ۳۶۰ بت در اطراف و درون کعبه قرار داشت. این افزون بر بت هایی بود که مردم درخانه های خود نگه می داشتند.

بعد از جرهم ، قبیله ی «خزاعه» بر مکه تسلط یافت. پس از آن ، به تدریج



قریش توانست مکه را از دست آنها خارج سازد و خود بر آن مسلط شود. تاریخ احتمالی تسلط قریش بر مکه حدود دو قرن پیش از هجرت بوده است.

قریش در مکه

«قصی بن کلاب» داماد رئیس قبیله ی « خزاعه» بود. او توانست پس از مرگ پدر همسرش ، با استفاده از خاندان های متفرق قریش و با کمک آنها ، که در اطراف مکه زندگی می کردند، بر مکه تسلط یابد. قصی در آبادی مکه کوشید و دارالندوه را برای مشاوره رؤسا و برجستگان قریش پدید آورد و سروسامانی به مکه داد. وی اداره امور مکه را با عناوین : پرچمداری ، پرده داری کعبه ، سقایت حجاج ، سفارت و... تقسیم کرد و هر قسمت را به یکی از خانواده های قریش سپرد. نوشته اند که او در بازسازی کعبه نیز تلاش هایی داشته است.

در روزگار پیش از قصی ، اطراف کعبه تا فاصله زیادی از سکنه خالی بود، اما در زمان قصی تا نزدیکی کعبه افراد سکنی گزیدند، تنها به اندازه طواف ، محدوده ای را باقی گذاشتند.

پس از قصی ، فرزندان وی « عبدمناف » و «عبدالدار» و بعد از آن نیز « هاشم » فرزند «عبدمناف» و « عبدالمطلب» فرزند «هاشم» در مکه نفوذ داشتند. در زمان هاشم بود که مکه به مرکز تجاری مهم تبدیل شد و قریش به کار تجارت در بلاد دوردست پرداخت.



ابرهه و مکه

قبایل عرب طی قرن ها با فرهنگ توحیدی ابراهیمی خو کرده و از گوشه و کنار جزیره العرب برای زیارت کعبه به این شهر می آمدند و در ضمن در آنجا به تجارت نیز می پرداختند. برخی از اعراب ، به دلایلی که چندان مشخص نیست ، به تدریج کعبه هایی در دیار خود ساختند و رنج آمدن به کعبه را از خود برداشتند. شمار این کعبه ها را بالغ بر ده دانسته اند که البته چندان مورد توجه نبوده است .

۵۴

زمانی که « ابرهه حبشی » از آن سوی دریای سرخ به این سوی آمد و بر یمن تسلط یافت ، تصمیم گرفت آیین مسیح (ع) را بر این مناطق مسلط سازد . از این رو کلیسایی بنا کرد و مصمم شد تا مردم عرب را از زیارت کعبه بازدارد و وادار کند تا به کلیسای او بروند. شاید بتوان گفت او در پی توسعه مسیحیت بوده و وقتی با مقاومت عرب ها روبرو شد ، تصمیم گرفت تا به مکه حمله کند و کعبه را ویران سازد. این واقعه در سال تولد رسول خدا (ص) که به « عام الفیل » شهرت یافته ، رخ داده است.

شاخص های جغرافیایی شهر مکه مکرمه

مرکز شهر : مسجدالحرام

شمال : مسجد تنعیم - قبرستان ابوطالب (ع) (حجون)

شرق : منطقه منی و عزیزیه

جنوب : جبل الثور ، شارع ابراهیم خلیل (ع) ، شارع اجیاد

غرب : شارع ام القری میدان کوره



خیابانهای معروف مکه

شمال:

شارع تنعیم، شارع الحجون، شارع آندلس (الجزیره)، شارع مسجدالحرام،
شارع ریع الذاکر، شارع ملاوی

شرق:

شارع الروضه، شارع المنحنی (شیشه)، شارع عزیزیه (شمالی، جنوبی)،
شارع ملک خالد، شارع عبدالله خیاط

جنوب:

شارع ابراهیم خلیل (ع)، شارع اجیاد، شارع اجیادالسد، شارع الهجره، شارع
کدی، شارع جبل الثور

غرب:

شارع ام القرى، شارع منصور، شارع منصوریه، شارع الرصیفه (ستین)



شمال غربی :

شارع قصرالضیافه ، شارع جبل الکعبه

شمال شرقی :

شارع الحج ، شارع جبل النور ، شارع خسناء ، شارع السیل

جنوب شرقی :

شارع مزدلفه

کمربندی های مکه مکرمه :

۵۶

۱- طریق الدائری الاول

۲- طریق الدائری الثانیه

۳- طریق الدائری الثالث

نحوه وارد شدن حجاج به مکه مکرمه

زائرین ایرانی که در میقاتهای مسجد شجره و جحفه محرم می شوند پس از طی مسافت از مسیر بزرگراه طریق الهجره از شمال مکه مکرمه ابتدا وارد شارع تنعیم شده و سپس با توجه به موقعیت محل اسکان از مسیرهای مشخص به سمت هتلهای تعیین شده می روند.

حرم مکه مکرمه

حرم حرم امن الهی که از جوانب و اطراف در نقاط خاصی محدود شده و دارای مرز معینی می باشد . محدوده حرم را حضرت جبرئیل (ع) برای حضرت ابراهیم (ع) مشخص نمود و حضرت ابراهیم (ع) علاماتی



را در حدود مرز حرم نصب کردند که دارای شش نقطه مشخص بناهای حدیبیه (شمیسی) ، تنعیم ، جعرانه ، وادی نخله ، عرفات ، اضاه لبن می باشد. مساحت محدوده حرم حدوداً ۵۵۰ کیلومتر مربع می باشد.

موقعیت اماکن مقدسه مکه مکره

مسجدالحرام:

۵۷

مسجدالحرام در قرآن کریم در سوره بقره (آیات ۱۲۷ ، ۱۴۴ ، ۱۹ ، ۱۵۰ ، ۱۹۱ ، ۱۹۶) ، سوره توبه (آیات ۷ ، ۱۹ ، ۲۸) ، سوره اسراء (آیه ۱) ، سوره مائده (آیه ۲) ، سوره حج (آیه ۲۵) و سوره فتح (آیه ۲۵) ذکر شده است . مسجدالحرام گداگرد خانه کعبه قرار گرفته و این مسجد با عظمت ترین ، مقدس ترین ، قدیمی ترین و معروف ترین مکان در تاریخ اسلام به شمار می رود و از نظر شرافت و فضیلت در جهان اسلام همانند ندارد. این مسجد از زمان حضرت ابراهیم (ع) تا ظهور اسلام تاریخ جالبی ندارد اما از آن پس تاکنون دارای اخبار زیادی است که به اختصار می آوریم :

مسجدالحرام قبلاً دیواری نداشته که آن را احاطه کند ، بلکه از هر طرف خانه های مسکونی آن را دربرمی گرفتند و با فاصله در میان این خانه ها دروازه هایی وجود داشت که مردم از طریق آنها وارد مسجدالحرام می شدند و مساحت آن حدود ۲۰۰۰ مترمربع بوده است . تا پس از رحلت رسول خدا (ص) هم ، مردم خانه های خود را نزدیک خانه کعبه می ساختند و بدین ترتیب فضای مسجد را می گرفتند. خلیفه دوم آنان را از این کار برحذر داشت ، و برای کعبه دیواری ساخت او برای این



کار تعدادی از خانه های پیرامون مسجدالحرام را خریداری و تخریب کرد و خانه کسانی را هم که حاضر به فروش نشدند ویران کرد و بهای آن را برای صاحبان خانه نگاه داشت. دیواری که وی به دور کعبه و مسجدالحرام کشید ، کوتاه بود و کمتر از اندازه قامت یک فرد ارتفاع داشت و بر روی دیوار مشعل هایی برای روشنایی گذاشته می شد.

مراحل ساخت مسجدالحرام بطور خلاصه به شرح ذیل می باشد :

۱- اولین بنای مسجد در زمان خلیفه دوم در سال (۱۷ هـ. ق) با افزودن ۵۰۰ مترمربع به مساحت مسجدالحرام و کشیدن دیوار به دور کعبه و بادر نظر گرفتن درهای ورودی ساخته شد و مساحت آن ۲۵۰۰ مترمربع گردید .

۲- در سال (۲۶ هـ. ق) خلیفه سوم با خریداری خانه های اطراف به توسعه مسجدالحرام پرداخت و ۱۷۰۰ مترمربع به مساحت مسجدالحرام افزود و نخستین کسی بود که رواقی مسقف برای مسجدالحرام بنا کرد و مساحت آن به ۴۲۰۰ مترمربع گسترش یافت .

۳- عبدالله بن زبیر در سال (۶۵ هـ. ق) بر آن شد تا محدوده مسجدالحرام را توسعه دهد لذا تعدادی از منازل نزدیک به مسجدالحرام را خریداری و ۲۳۰۰ مترمربع به مساحت مسجد افزود تا مساحت مسجد به ۶۵۰۰ مترمربع برسد و اولین کسی بود که برای مسجد یک مناره ساخت .

۴- در سال (۹۱ هـ. ق) ولیدبن عبدالملک مروان حدود ۱۷۰۰ مترمربع به مساحت مسجدافزود و به تجدید بنای آن همت گماشت و بنای محکمی برای آن ساخت و برای رواق های آن سقف هایی از چوب ساج پرنقش و نگار بکار برد و اولین کسی بود که ستونهای مسجدالحرام را از سنگ مرمر



و همچنین ناودان خانه خدارانیز از طلا ساخت .

۵- منصور عباسی در سال (۱۳۷ هـ . ق) دستور توسعه مسجدالحرام را صادر کرد و همچنین فرمان داد تا رواق های تازه ای به آن بیفزایند. این رواق ها را بر روی ستون هایی از مرمر بنا کرده و با نقش و نگار به تزیین آن پرداختند. در این توسعه حدود ۵۳۰۰ مترمربع به مساحت مسجد افزوده شد و مساحت مسجد به ۱۳۵۰۰ مترمربع رسید.

۵۹

۶- در سال (۱۶۱هـ.ق) مهدی عباسی نیز امر به توسعه مسجد کرد و در سال (۱۶۴ هـ ق) بار دیگر آن را وسعت بخشید ، توسعه هایی که مهدی عباسی در مسجدالحرام انجام داد از اهمیت خاصی برخوردار است ، او کوشید که در این نوسازی خانه کعبه در وسط مسجد قرار گیرد. در این توسعه ۳۸۰۰ مترمربع به مساحت مسجد افزوده شد و مساحت مسجد به ۲۱۸۸۰ مترمربع رسید.

۷- در سال (۲۸۴ هـ . ق) ، معتضد عباسی دستور داد آن قسمت از « دارالندوه» که ۱۳۰۰ مترمربع بود و در خارج از مسجد قرار داشت را خریداری و به مسجد افزودند و مساحت مسجد ۲۳۱۸۰ مترمربع گردید

۸- در سال (۳۰۶ هـ . ق) ، مقتدر عباسی دستور داد در سمت باب ابراهیم (ع) محدوده ای به مساحت ۹۵۰ مترمربع را به مسجد افزودند ، بدین ترتیب بنای قدیم مسجدالحرام کامل شد و مساحت مسجد به ۲۴۱۳۰ مترمربع گسترش یافت .

۹- مهمترین تعمیرات و بازسازی های انجام گرفته در مسجدالحرام در سایر



مقاطع تاریخی، تعمیراتی است که در سال (۸۰۳ هـ. ق) در عهد سلطان ناصر فرج بن قوق از سلاطین «مملوکان چرکسی» مصر انجام پذیرفت.

۱۰- در سال (۹۷۹ هـ. ق)، سلطان سلیم دوم، پادشاه عثمانی بنای مسجد الحرام را به طور کامل تجدید کرد. به همین منظور تعدادی از رواق ها تخریب و نوسازی شدند و سقف رواق ها به صورت گنبدی ساخته شد و تاکنون نیز به همان صورت باقی مانده است. پس از وفات سلطان سلیم فرزندش سلطان مراد دنباله کار را پی گرفت تا اینکه در سال (۹۸۴ هـ. ق) بنای مسجد به اتمام و مساحت داخل مسجد به ۱۷۹۰۲ مترمربع و مساحت تمام آن به بیش از ۲۹۰۰۰ مترمربع رسید.

۱۱- در سال (۱۳۷۳ هـ. ق) به دستور ملک عبدالعزیز آل سعود و در زمان سعود بن عبدالعزیز توسعه مسجد الحرام از چهار سو شروع شد، در این توسعه دورتادور مسجد را باشیستان های عظیم به صورت دوطبقه بنا نهادند و مساحت مسجد به حدود ۸۶۱ ر ۱۶۰ مترمربع رسید و گنجایش حدود سیصد هزار نمازگزار را داشت. در این توسعه محدوده مسعی در داخل ساختمان قرار گرفت. این توسعه در سال (۱۳۹۶ هـ. ق) به پایان رسید و کف مسجد الحرام از سنگ مخصوص بنام « ساسوس » که در دماهای بالانیز خنکی خود را حفظ می کند سنگفرش شد.

۱۲- ملک فهد بن عبدالعزیز در سال (۱۴۰۹ هـ. ق) دستور توسعه وسیع مسجد الحرام را داد و در این توسعه ۷۶۰۰۰ مترمربع به بنای مسجد الحرام در قسمت غربی مسجد افزوده شد که در چهار طبقه و هر طبقه ۱۹۰۰۰ مترمربع می باشد. (زیرزمین ، همکف ، طبقه اول ، پشت بام) علاوه بر



بنای افزوده شده ، صحن هایی در شرق و غرب و جنوب اطراف مسجد نیز جهت اقامه نماز بنا گردید که مساحت تقریبی آنها ۸۸۰۰۰ مترمربع می باشد

۱۳- ملک عبدالله بن عبدالعزیز در سال (۱۴۲۸هـ.ق) دستور توسعه اطراف مسجدالحرام را داد و در همین رابطه از سمت شرق (مسی) و از سمت شمال و شمال غربی صحن اطراف حرم توسعه می یابد ساختمان های اطراف در عمق چهارصد متری تخریب شده در حال انجام می باشد . و پیش بینی می گردد حدود ۱۵۰۰۰۰ متر مربع به بنای مسجد الحرام افزوده گردد.

توسعه مسجدالحرام در یک نگاه^(۱) :

ردیف	شرح	مساحت	جمع	نمازگزار	جمع
1	مساحت مسجدقبل از توسعه آل سعود (مطاف + بناء عثمانی)	29000m ²	29000m ²	50000 نفر (قبل از افزایش مطاف)	72000 نفر (پس از افزایش مطاف)
2	توسعه آل سعود مرحله اول (زیرزمین + همکف + طبقه اول + پشت بام)	131000m ²	160000m ²	327000 نفر	399000 نفر
3	صحن اطراف مسجد مرحله اول	42000m ²	202000m ²	105000 نفر	504000 نفر
4	توسعه آل سعود مرحله دوم (زیرزمین + همکف + طبقه اول + پشت بام)	76000m ²	278000m ²	190000 نفر	694000 نفر
5	توسعه صحن اطراف مسجد مرحله دوم	88000m ²	366000m ²	220000 نفر	914000 نفر و در اوقات ازدحام به بیش از یک میلیون نفر میرسد .



درهای مسجدالحرام

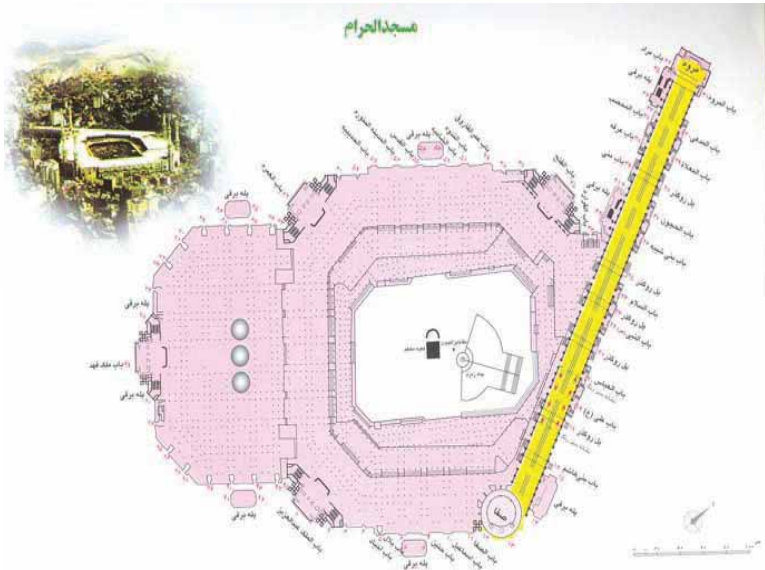
درهای مسجدالحرام پس از توسعه زمان ملک فهد به ۹۵ در افزایش یافت که این تعداد شامل درهای اصلی، مدخل های ورودی زیرزمین ، طبقه همکف ، طبقه اول و پله های برقی می باشد و در شماره یک باب ملک عبدالعزيز و در (نود و پنج) در پله برقی ملک عبدالعزيز می باشد. (البته بعضی از شماره درها به الف ، ب ، ج نیز تقسیم شده است) درمسجدالحرام ۷ پله برقی در اطراف برای استفاده ناتوانان از طبقات بالا نصب گردیده است .

مناره های مسجدالحرام

مسجدالحرام در حال حاضر دارای ۹ مناره میباشد که هشت تای آنها بر روی چهار در اصلی (باب ملک عبدالعزيز، باب الفتح، باب ملک فهد و باب عمره) میباشد و مناره نهم در جوار کوه صفا که مبداء مسعی میباشد، قرار دارد. که مناره ها در قاعده ای به مساحت ۷ متر مربع و به ارتفاع ۸۹ متر می باشند.



«دو مناره نیز در توسعه جدید اضافه خواهد شد.»



کعبه مشرفه

اسامی کعبه در قرآن کریم:

کعبه (سوره مائده آیات ۹۵ و ۹۷) ، بیت (سوره بقره آیات ۱۲۵ و ۱۲۷) ،
سوره آل عمران آیات ۹۶ و ۹۷ ، سوره انفال آیه ۳۵ ، سوره حج آیه
۲۶ ، سوره قریش آیه ۳) ، بیت الله (سوره بقره آیه ۱۲۵) ، سوره ابراهیم
آیه ۳۷ ، سوره حج آیه ۲۶) ، بیت الحرام (سوره مائده آیات ۲ و ۹۷) ، بیت
العتیق (سوره حج آیات ۲۹ و ۳۳) ، قبله (سوره بقره آیه ۱۴۴) ، بکه (آل
عمران آیه ۹۶)



مراحل تاریخی بنای کعبه^{۱)}

کعبه دوازده بار بصورت بنیادین از پایه بنا شده و یا مورد بازسازی همه جانبه قرار گرفته است.

در قصه التوسعه (ص ۷۶) در این باره چنین آمده است: کعبه دوازده بار بنا شده و این بناهای دوازده گانه عبارتند از:

- ۱- بنای فرشتگان
- ۲- بنای آدم (ع)
- ۳- بنای شیث (ع)
- ۴- بنای ابراهیم (ع)
- ۵- بنای عمالقه
- ۶- بنای جرهم
- ۷- بنای قصی
- ۸- بنای عبدالمطلب
- ۹- بنای قریش
- ۱۰- بنای عبدالله بن زبیر
- ۱۱- بنای حجاج
- ۱۲- بنای سلطان مرادخان عثمانی.

در این کتاب همچنین ازرقی رحاب البیت الحرام (ص ۱۱۷ و ۱۱۸) نقل شده است که مورخان در این باره که چه کسانی کعبه را بنا کرده اند اختلاف نظر دارند و به اجماعی در این باره نرسیده اند. آنچه در این مورد ثابت است

۱- ۱ مکه و مدینه تصویری از توسعه و نوسازی، عبیدالله محمدامین کردی، ص ۴۰



وبه واسطه دلایل قوی ای که دارد و در آن اختلافی نیست، این است که بنا کنندگان کعبه سه تن یا گروه هستند: ابراهیم خلیل (ع)، قریش و سرانجام ابن زبیر و حجاج. بنای ابراهیم خلیل (ع) به تصریح قرآن ثابت شده، بنای قریش به روایت صحیحی که بخاری نقل کرده ثابت شده و بنای ابن زبیر و حجاج موضوع اتفاق نظر و اجماع مورخان و مفسران است

- گفته اند خانه کعبه از سنگهای پنج کوه بنا شده و فرشتگان این سنگها را برای حضرت آدم (ع) می آوردند. آن پنج کوه عبارتند از: طور سینا، حراء، طور زیتا، جبل لبنان و جودی

- در برخی کتاب های تاریخی در کنار این پنج کوه، از کوههای دیگر هم نام برده می شود که عبارتند از: جبل احمر، ثبیر، رضوی و ورقان.^(۱)

- گفته اند: بنای حضرت آدم (ع) و بنای فرشتگان یکی است، آدم (ع) خانه را می ساخته و فرشتگان او را یاری می رسانده اند.

- حضرت ابراهیم (ع) و اسماعیل (ع) به فرمان خداوند خانه را بر پایه همان بنای حضرت آدم (ع) استوار ساختند^(۲)

- بنایی که حضرت ابراهیم (ع) ساخت، باروی هم نهادن سنگها و بدون گل و ملاط فراهم شد. او هر روز یک رج از سنگ می چید و چون به جایی رسید که اکنون حجرالاسود در آن است، از اسماعیل خواست برایش سنگی بیاورد که نشان نقطه آغاز طواف باشد. در این هنگام جبرئیل (ع) حجرالاسود

۱- منبع پیشین، ج ۳، ص ۴۴

۲- منبع پیشین، ج ۳، ص ۴۷



را آورد و حضرت ابراهیم (ع) آن را در محل فعلی (رکن شرقی کعبه مکرمه) نصب کرد.

- دربنایی که حضرت ابراهیم (ع) ساخت ، کعبه شکلی مستطیلی داشته ، ارتفاع آن ۹ ذراع ، طول ضلع شرقی ۳۲ ذراع ، ضلع غربی ۳۱ ذراع ، ضلع جنوبی ۲۰ و ضلع شمالی ۲۲ ذراع بوده است ^(۱) وی برای کعبه درگاه هم سطح زمین تعبیه کرد بدون آن که دری نصب کند همچنین برای کعبه سقف نزد او در داخل کعبه گودالی کند تا جایگاه نگهداری هدیه‌ها باشد. حضرت ابراهیم (ع) در سمت شمال کعبه محلی برای زندگی اسماعیل (ع) ساخت و این همان است که امروزه حجر اسماعیل نام دارد.

- عمر بنای حضرت ابراهیم (ع) تقریباً چهار هزار سال است. هنگامی که قریش خواست خانه کعبه را، که از سیل و آتش سوزی آسیب کلی دیده بود ، بازسازی کند تصمیم گرفت این کار تنها با مال حلال صورت پذیرد. از همین روی ، چون مال های حلالی که فراهم بود برای ساختن

۱- درباره ابعاد کعبه، در قاصه التوسع (ص ۷۵ و ۷۶) چنین آمده است: مورخان درباره ابعاد کعبه اختلاف نظریه دارند و این اختلاف، طبیعی و ناشی از تفاوتی است که در اندازه‌های دقیق دو نوع ذراع، یعنی ذراع الید (ذراع با دست) و ذراع الحدید (ذراع با ابزار ویژه) وجود دارد، «در تاریخ الکعبه المعظمه» آمده است که ذراع الید میان ۴۶ تا ۵۰ سانتیمتر است. این در حالی است که اخیراً گفته می‌شود ذراع الید ۴۸ سانتیمتر است. ابراهیم رفعت پاشا در کتاب مرآة الحرمین بایادآوری این که خود ابعاد کعبه را اندازه گرفته است، چنین می‌نویسد: ارتفاع کعبه ۸۵، طول ضلع شمالی ۹۹/۹۲، ضلع غربی ۱۲/۱۵، ضلع جنوبی ۱۰/۲۵ و ضلع شرقی آن ۱۱/۸۸ متر است. مولف کتاب تاریخ الکعبه المعظمه با آنچه رفعت پاشا بعنوان ارتفاع کعبه معرفی می‌کند موافق نیست و می‌گوید: ظاهراً ابراهیم رفعت ارتفاع کعبه را عملاً اندازه‌گیری نکرده و تنها آن را تخمین زده است. در پژوهشی که از سوی مرکز پژوهش های حج در دانشگاه ام القرای مکه درباره حرکت در مطاف انجام گرفته است ابعاد کعبه چنین گزارش شده است:

الف: از رکن اسود تا رکن شمالی - یعنی همان ضلعی که در خانه کعبه در آن قرار گرفته - ۱۱/۶۸ متر است.

ب: از رکن یمانی تا رکن غربی ۱۲/۰۴ متر است.

ج: از رکن اسود تا رکن یمانی ۱۰/۱۸ متر است.

هـ: و از رکن شمالی تا رکن غربی ۹/۹۰ متر فاصله است.

اما ارتفاع کعبه بر حسب بنای ابراهیم ۴/۳۲ متر ، در بنای قریش ۸/۶۴ متر و در بنای عبدالله بن زبیر ۱۲/۹۵ متر بوده و بنای حجاج نیز همین ارتفاع را داشته است.



همه‌خانه بسنده‌نمی‌کرد، بخشی از خانه را که حجراسماعیل کنونی است از بنا حذف کردند.

- قریش پس از بنای کعبه، هر یک از چهار سمت آن را به چهار قسمت کرد و برای تولیت آنها، میان عشایر قبایل قرعه زد و بدین سان هر قبیله ای عهده دار بخشی خاص شد.

- قریش چوب‌هایی را که در بنای کعبه به کار برد، از صاحبان کشتی‌ای رومی که در بندر شبیه شکسته بود خرید و یکی از ملوانان این کشتی را نیز برای کمک کردن به آنان در بنای کعبه به شکل بناهای شام به خدمت گرفت^(۱).

- رسول خدا (ص) در بنای کعبه با قریش همراه شد و نزاعی را هم که در هنگام نصب حجرالاسود میان آنان رخ داده بود به سر پنجه تدبیر گشود.
- قریش ارتفاع کعبه را هیجده ذراع قرار داد و آن را مسقف کرد و یک در از سمت شرق بلندتر از سطح زمین گشود. برگرد حجراسماعیل دیواری کوتاه بنا کرد و داخل خانه را تزئیناتی دادند، برای آن پلکانی داخل قرار داد که به پشت بام می‌رسید و همچنین شش ستون برای نگهداری سقف آن در داخل نصب کرد.

- پس از آن که در روزگاری بن معاویه کعبه به منجنیق بسته شد و در آتش سوخت، عبدالله بن زبیر آن را بر همان وضع که - بر اساس حدیث عایشه - پیامبر اکرم (ص) آرزوی بازسازی اش را داشت بنا کرد. او کعبه را بصورت چهارگوش بر پایه‌های بنای ابراهیم (ع) بازسازی کرد. برای

۱- اخبار الکرام باخبار المسجد الحرام، احمد بن محمد مکی، تحقیق د. حافظ غلام مصطفی



آن، دو در از سمت شرق و غرب، هم سطح زمین گشود و در داخل آن سه ستون برای نگه داشتن سقف قراردادوارتفاع آن را به بیست و هفت گز افزایش داد^(۱)

- بنای حجاج شامل بازسازی کامل کعبه نبود. بلکه وی بخشی از بنای عبدالله بن زبیر را خراب کرد و آن را به همان صورت که قریش ساخته بود بازگرداند. پس از آن که در سال (۱۰۳۹ هـ. ق) سیل عظیمی به سمت منطقه مسجدالحرام سرازیر شد و حدود شش ماه بنای کعبه را تانیمه‌های دیوار آن دربرگرفت و در نتیجه این بنا فرو ریخت^(۲)، سلطان مرادخان عثمانی آن را به سال (۱۰۴۰ هـ. ق) بازسازی کرد. البته بیست سال پیش از این، آثاری از شکستگی در دیوار کعبه رخ نموده بود که سلطان عبدالحمید عثمانی با مهار کردن کعبه بوسیله کمربندی فلزی و زرکوب آن را ترمیم کرده بود.

داخل کعبه^(۳)

در روز دوشنبه هفتم شعبان حوالی ساعت ۸ صبح سال (۱۴۱۶ هـ ق) برابر با (دی ماه ۱۳۷۴ هـ ش) که جهت انجام عمره به مکه مکرمه مشرف شده بودم به طور معجزه آسا موفق شدم داخل کعبه گردم. در داخل کعبه دور تا دور دیوارها تا حدود ارتفاع دو متر، از سنگ مرمر سفید متمایل به زرد کهربایی پوشیده شده و کف خانه هم از همین سنگها فرش گردیده بود.

۱- منبع پیشین

۲- «تاریخ الكعبه المعظمه عمارتها و كسوتها و سدانتها»، حسین عبدالله باسلامه

۳- کعبه و جامه آن، محمدالزقین - ترجمه دکتر هادی انصاری ص ۵



کعبه دارای دو سقف است که سقف اصلی از درون بیت دیده نمی‌شود و روی سقف داخلی کعبه تا لبه سنگها ، در اطراف ، با پرده ابریشم قرمز (رنگ پریده) که نشان از سال ها قدمت آن داشت ، پوشانیده شده بود. بر روی جامه اسامی پروردگار و عباراتی چون « لاله الا الله » ، «محمد رسول الله» ، « یا منان » ، « یا حنان » و « یا کریم » نقش بسته بود. ستون‌ها تا مرزسنگ‌های دیوار، از چوب و بالاتر آن را جامه پوشانیده بود. در ناحیه رکن عراقی ، از درون کعبه ، برآمدگی یک متری وجود داشت که نشان دهنده پلکان بام خانه خدا و در بام کعبه بود. پس از ورود به درون بیت در دست راست قرار دارد و با جامه ای که از بالا بر روی آن افتاده بود و چیزی از در و محل آن به نظر نمی رسید. در درون بیت ، در جانب رکن یمنی ، هیچگونه اثری از شکاف ورودی حضرت فاطمه بنت اسد(س) ، به هنگام زایمان حضرت علی بن ابی طالب (ع) وجود نداشت.

بر روی دیوارهای شرقی و شمالی و غربی ، سنگ نوشته هایی دیده می‌شد که تاریخ تغییرات و ترمیم کعبه و مسجدالحرام در آن حک گردیده بود. در سال (۱۴۱۶ هـ. ق) بر اثر رطوبتی که در طول سالها از بام کعبه به درون دیوارها نفوذ کرده بود ، سقف کعبه مکرمه دچار فرسودگی و ترک هایی گشته و برخی از دیوارها دچار برآمدگی شده بود. در این باره از سوی ملک فهد پادشاه عربستان سعودی فرمانی صادر گردید و به دنبال آن انجمنی از علما و مهندسان و صاحب نظران تشکیل گردید. موارد مورد بررسی قرار گرفت و درباره اصلاح آن ، به چاره اندیشی و تبادل نظر پرداختند. پس از آن ، از تاریخ دهم محرم (۱۴۱۷ هـ. ق) کار ترمیم



درون کعبه آغاز گردید. بدین منظور در پیرامون کعبه همچون سنت های پیشین پوششی چوبی مکعب شکلی را به وجود آوردند به طوری که تنها از کعبه ، حجرالأسود قابل دسترسی بود این عملیات به مدت سه ماه به طول انجامید و در تاریخ بیست رجب (۱۴۱۷هـ.ق) به پایان رسید. در همین ایام، یعنی در تاریخ بیست و شش رجب که همزمان با شب مبعث پیامبر گرامی اسلام (ص) بود، بار دیگر توفیق عمره نصیب اینجانب گردید و رهسپار آن دیار مقدس شدم.

۷۰

در روز چهارشنبه هفت شعبان در ساعت حدود هشت صبح مجدداً در کعبه گشوده شد و باز توفیق تشریف به درون آن نصیب گردید. درون کعبه حال و هوای دیگری داشت، تغییرات فراوانی را در آن داده بودند که به ذکر این تغییرات می پردازم :

سقف دومی را که درون کعبه در زیر سقف اصلی قرار داشت برداشته بودند. دیوار درون کعبه ، از کف تا سقف ، همه به وسیله سنگ مرمر خاکستری روشن بسیار زیبا پوشیده شده بود و باقیمانده بالای سنگها ، به همراه سقف خانه را ، با جامه حریر سبز رنگی ، که به نامهای مبارک خداوند متعال آذین گردیده بود ، پوشانیده بودند. این جامه مانند جامه ای است که بر روی قبر مبارک پیامبر اکرم (ص) افتاده است و جملات « لا اله الا الله » ، « محمد رسول الله » در جای جای آن می توان دید. سه ستون بسیار زیبایی در میان کعبه قرار داده شده بود که پایه های این ستونها ، از روی زمین به ارتفاع بیست و پنج سانتیمتر از همان سنگ مرمر خاکستری موجود در کف و اطراف ، ساخته شده و باقی ستون تا



سقف از چوب قهوه ای زیبایی روکش گردیده است. این روکش چوبی که به نظر می رسد از نوع چوب « تیک » باشد به قطر پنج سانتی متر به صورت نوارهایی از بالا تا پایین ستون را در بر گرفته است . بنابراین ، از کف کعبه ارتفاعی حدود نه متر را می توان دید که دیوارها از سنگ و باقی از بالا ، به وسیله جامه یادشده پوشانیده شده است که جامه ، سقف را هم دربرمی گیرد.

دو مفتول سیمی از دو طرف کعبه ، به طوری که سه ستون در میان کعبه را دربر گرفته است ، کشیده اند و بیش از هفتاد آویزه از وسایل نقره ای ، که برخی از آنها مطلا بود ، بدان آویز گردیده است. این آویزها اشیایی از قبیل آفتابه ، لگن ، قهوه خوری و کاسه های مختلف و جز اینها بود که در سرتاسر کعبه آویزان گردیده است .

گفته می شود این اشیاء از عتیقه های خانه کعبه در طول تاریخ بوده که در آن نگهداری می شود. در گوشه دست راست خانه کعبه پس از ورود یعنی در رکن عراقی یک متر به داخل کعبه برآمدگی وجود دارد و درب یک لنگه ای مطلا که به طرز بسیار زیبایی با آیات قرآن آراسته گردیده ، قرار داشت که درب بام کعبه می باشد. همچنین قفل مستطیلی که باز از طلا و به آیات قرآن تزئین گردیده است ، بر آن زده اند. این در به سمت راست باز می شود. در دیوار میان رکن حجرالأسود و رکن عراقی یعنی دیواری که پس از ورود به کعبه ، در سمت راست قرار می گیرد ، لوح های یادبود سنگی قرار دارد ، اولی یادبودی از تعمیرات و ترمیم های دوران ملک خالد در سال (۱۳۹۷ هـ.ق) است و کلیه تغییرات و ترمیم هایی که



در خانه به وقوع پیوسته بر آن تابلو حک گردیده است .
این سنگ نبشته از مرمر زرد رنگی تشکیل شده است. لوح دوم باز از سنگ مرمر زردرنگ است که شفاف تر و زیباتر از آن می نمود. تمامی تغییرات و ترمیم هایی که اخیراً از سوی ملک فهد در سال (۱۴۱۷ هـ.ق) صورت پذیرفته ، بر آن نوشته شده است .

این تغییرات شامل تغییر سنگ های شاذروان است که از سنگ مرمر زیبایی پوشانیده شده و بر روی هر قطعه سنگ مرمر حلقه ای فلزی به رنگ طلایی چسبانیده اند که محل اتصال جامه کعبه می باشد. تغییر ناودان و ترمیم آن ، ترمیم پله بام کعبه و تذهیب در آن ، سنگ فرش کردن کف کعبه و دیوارها ، برداشتن سقف درونی کعبه و ترمیم سنگ های بام کعبه و تعویض آنها، تغییر ستون های داخلی ، از تغییراتی است که در این سنگ نبشته آمده است. تاریخ آن ماه رجب سال (۱۴۱۷ هـ.ق) می باشد.

لوح سنگی سوم بسیار کهن بود و آنچه که دقت کردم متأسفانه نتوانستم کلمات آن را بخوانم. در دیوار مقابل ، یعنی میان رکن شامی و رکن یمانی شش لوح یادبود سنگی بر روی دیوار قرار دارد که لوح اول دست راست به مساحت تقریبی ۴۰*۸۰ سانتیمتر بود. این لوح از سنگ مرمر زرد رنگی تشکیل شده است. در متن تابلو این عبارت نوشته شده است :

« بسم الله الرحمن الرحيم ، امر بعمارہ البيت المعظم الامام الاعظم ابو جعفر المنصور المستنصر بالله امير المومنين بلغه الله اقصى اماله و تقبل منه صالح اعماله في شهور سنه تسع و عشرين و ستمائه و صلى الله على سيدنا محمد و على آله و صحبه و سلم» لازم به ذکر است که در



سال (۵۵۹هـ.ق)، رکن یمانی بر اثر زلزله فرو ریخت و منهدم گردید که در سال (۶۲۹هـ.ق) المستنصر عباسی آن را تعمیر کرد.

لوح دوم از سمت راست (میان رکن شامی و رکن یمانی) سنگی زردرنگ و بسیار قدیمی بود که ابعاد ۷۰*۳۵ سانتیمتر داشت. اشعاری را در دو طرف آن ظاهر احساس نمودم لیکن به قدری خطوط ساییده شده بود که نتوانستم حروف را تشخیص دهم و سال تحریر آن را نیز موفق نشدم که بخوانم .

لوح سوم از سنگ مرمر زرد رنگ بسیار زیبایی بود. ابعاد آن حدود ۸۰*۸۰ سانتیمتر بود. در پیرامون چهار گوشه آن دایره هایی برجسته بر روی سنگ وجود داشت. متأسفانه هیچ یک از کلماتش را نتوانستم بخوانم .

لوح چهارم تابلو مربع شکل از سنگ تیره به ابعاد حدود ۴۵*۴۵ سانتیمتر بود که با خط کوفی جملات « لا اله الا الله » ، « محمد رسول الله » در چهار طرف این سنگ به طرز زیبایی ترسیم شده بود. خطوط سفید رنگ در زمینه ای تیره قرار داشت.

لوح پنجم باز برای اینجانب غیر قابل تشخیص و ناخوانا بود.

لوح ششم که در چند سانتی متری رکن یمانی قرار داشت ، باز از سنگ مرمر زرد رنگ پریده ای تشکیل شده بود ابعاد آن حدود ۷۰*۴۰ سانتیمتر بود که بر آن این نوشته دیده می شد :

« امر به تجدید داخل البيت المعظم السلطان الملك ابوالنصر قايتباي خلدالله ملكه يا رب العالمين » ، عام أربع و ثمانمائه من الهجرة، سال نگارش آن به (۸۰۴هـ.ق) باز می گردید. کلیه سنگ نبشته ها در ارتفاعی حدود ۱۸۰



سانتیمتری کف خانه بر روی دیوار نصب شده است به طوری که لبه آنها هیچ فرورفتگی یا برآمدگی در سطح دیوار به وجود نیاورده است. دیگر آنکه در میان ستون اول سمت چپ و ستون وسط یعنی تقریباً پس از ورود، مقابل در کعبه، صندوق بزرگی به ابعاد یک متر در هفتاد سانتیمتر از جنس همان سنگ مرمر که در دیوارها و کف کعبه استفاده شده، ساخته اند و در این جایگاه قرار داده اند.

جای نماز پیامبر اسلام (ص) در زیر تابلوی چهارم همان تابلو [لا اله الا الله و محمد رسول الله] قرار دارد. کمی به طرف چپ و به سمت رکن یمانی که فاصله ای حدود یک متر و نیم از رکن یمانی دارد و آن سنگی قهوه ای است. عرض آن به اندازه دویای زانو زده یعنی حدود سی و پنج سانتیمتر و طول آن حدود هفتاد سانتیمتر بود. بالای سنگ به شکل محراب گرد بود.

گزارشی که اکنون در پیش روی شماست، ترجمه نوشتاری است که خبرنگار «مجله المسلمون» دیده ها و شنیده های خود را از آخرین ترمیم و بازسازی درون کعبه در سال (۱۴۱۷ هـ.ق) به قلم آورده است. اول می نویسد: یکی از مسئولان ناظر بر آخرین ترمیم ساختمان کعبه، طی گفتگویی با من، سیر عملیات بازسازی را این گونه توصیف کرد: «آغاز عملیات بازسازی، با بیرون آوردن تمامی قطعات سنگی ساختمان بیت عتیق همراه بود. از این رو کلیه سنگ های چهاردیوار درون کعبه، به جز سنگ های اصلی ساختمان (که از جنس سنگ های سیاه به کار رفته در دیوار بیرونی کعبه است)، طی نقشه دقیقی از جای خود



کنده و پس از شماره گذاری دقیق و تعیین جایگاه آن بر روی نقشه ، پاکسازی و شستشو و ترمیم و سپس به جایگاه اصلی خود بر دیوار کعبه بازگردانده شد و با ماده مخصوصی ، که سبب از میان رفتن کلی منافذ هوا در میان سنگ ها می شود ، آغشته گردید تا بدین وسیله از نفوذ هوا و فرسوده شدن سنگ ها و آسیب پذیری آنها جلوگیری شود. این عملیات در چهاردیوار تا پایه های اصلی خانه کعبه در اعماق زمین که به وسیله ابراهیم خلیل (ع) ساخته شده بود ، ادامه یافت. آنگاه دیواره درونی کعبه از کف خانه تا ارتفاع چهارمتری با پوششی از سنگ مرمر پوشانیده شد و پس از آن دیوارها تا سقف کعبه با جامه ای از ابریشم گران قیمت ، به رنگ آبی آسمانی با میان دوزیهایی به رنگ نزدیک به سفیدی پوشانیده شد.

بر روی این جامه خط های عمودی و افقی مکرری به شکل «۸» با نوشته « لا اله الا الله» ، « محمد رسول الله» ، « الله جل جلاله » مشابه نوشته های روی جامه سیاه کعبه از بیرون قرار دارد که تَلَالُؤْ ویژه ای به این قسمت از درون خانه داده است .

نام ملک فهد و تاریخ هدیه این جامه به کعبه ، با نخ هایی از طلا بر روی قطعه ای از ابریشم در میانه قسمت غربی جامه قابل دیدن است. در زاویه شمال شرقی دیوار کعبه در طلایی دیگری قرار دارد که چشمان بیننده را خیره می کند. این در که کوچکتر از دروازه اصلی کعبه است و با صفحه هایی از طلای خالص که میان آن را با نقره کنده کاری کرده اند، به « باب التوبه » مشهور است و بر میانه آن قفلی طلایی و کهن قرار



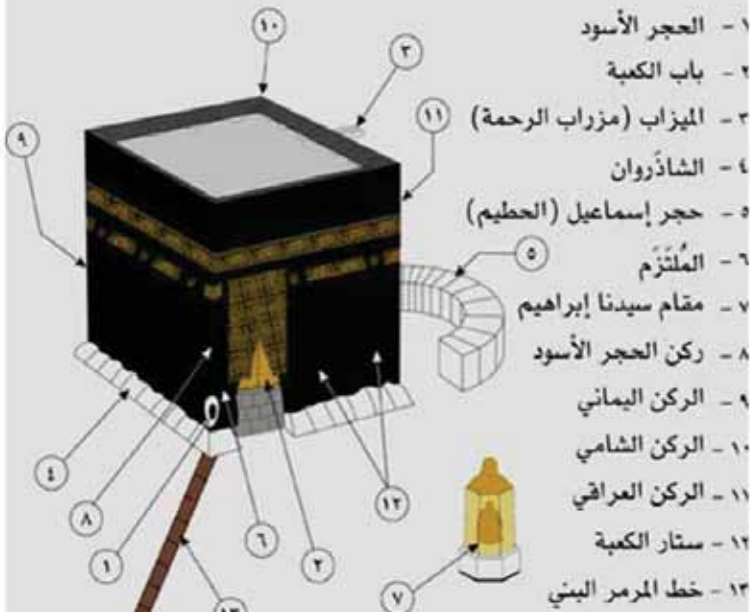
دارد. این در مقابل پلکانی است که به بام کعبه ختم می شود (یکی از مهندسان ناظر بر عملیات در ترمیم اخیر به من گفت : بلندی کعبه از کف تا بام برابر با ۱۳/۶۵ متری باشد) پلکان از شیشه ضخیم و شفاف به رنگ آبی آسمانی است که در نگاه نخست کریستال به نظر می آید. عرض هر پله بیست و پنج سانتی متر و طول آن نیم متر است و بر هر کدام برجستگی ملایمی قرار دارد که مانع لغزندگی می گردد و در دو سوی پلکان ، نرده (دست گیره) به ارتفاع یک متر از جنس همان شیشه قرار داده شده است. ساختمان پلکان ماریچی و همانند پلکان گلدسته های مساجد است. در پایان پلکان دریچه ای قرار دارد که با مرمر سفید پوشیده شده و با گرداندن دست گیره آن ، به سوی بیرون ، بام کعبه باز می شود. در این دریچه در بازکن الکتریکی نیز نصب شده است که با فشار دکمه ، به طور خودکار به سوی بیرون فضای کعبه باز می شود. بام کعبه فضای چهاردیواری است که کف آن با سنگ های سفید ، شفاف و گران قیمت سنگفرش شده است. این سنگ ها از جنس همان سنگ هایی است که سرتاسر فضای باز درون و بیرون مسجدالحرام را با آن فرش کرده اند. ویژگی های این سنگ ، قدرت آن بر منعکس کردن اشعه شدید آفتاب و نفوذ ناپذیری نسبت به گرما و سرما است. از این رو در گرما خنک و در سرمای زمستان آزاردهنده نیست .



AL TAWHEED

الكعبة المشرفة

(قبلة المسلمين)





گرداگرد بام کعبه دیواری است به ارتفاع نیم متر که بر روی آن قطعات معدنی استوانه ای شکل قرار گرفته و به وسیله گیره های بزرگ و ضخیمی درهم قفل شده است که وظیفه آنها دربرگرفتن طناب های حامل جامه کعبه می باشد .

درمیان بخش زیرین دیوار شمالی ، ناودان کعبه قرار دارد که تحفه ای است گرانبیست و از طلای ناب با نقش و نگارهای زیبا ساخته شده و آب ریز آن بر روی حجر اسماعیل قرار دارد. منتهی الیه این ناودان به گونه ای مربع و چهارگوش طراحی شده است که بتواند سنگینی ناودان در هنگام ریزش باران را تحمل کند.^(۱)

در کعبه مشرفه و تاریخچه آن

آگاهی دقیقی از پیشینه نصب در کعبه نداریم . فاسی گفته است که کعبه پس از حضرت ابراهیم (ع) منهدم گردید و به وسیله جرهمیان مجدداً بنا شد و بر آن دری دو لنگه قرار دادند و قفلی نیز بر آن زدند.

به نظر می رسد ساختمان جرهم و عمالقه ، مانند ساختمان ابراهیم (ع) بوده و آن را به صورت سنگ چین و بدون سقف و در ساخته اند ، زیرا زندگی در دوران های اولیه و ابتدایی بیشتر ساده و طبیعی بوده است.

فاسی همچنین گفته است : نخستین کسی که در را بر کعبه نصب کرد « تیغ حمیری » بود زیرا نامبرده در اشعاری که بدین مناسبت در مکه سروده ، از در کعبه و قفل آن یاد کرده است.

۱-المسلمون ، شماره ۶۲۲ ، سال دوازدهم ، مورخ ۲۴ شعبان (۱۴۱۷ هـ.ق).



- هنگامی که قریش ساختمان کعبه را آغاز کرد ، دری بر آن قرار داد که این در از سطح زمین بلندتر بود. از آن هنگام به بعد ، هیچگاه کعبه بدون در نبود و همواره در آن تغییراتی صورت می گرفت. عبدالله بن زبیر به هنگام بنای کعبه ، دو در بر آن نصب کرد. این درها بر روی زمین قرار داشته و برای اولین بار، درها دو لنگه‌ای بود که تاکنون نیز چنین است .

- پس از کشته شدن عبدالله بن زبیر ، حجاج هنگام بنای کعبه ، در غربی را که از سوی ابن زبیر قرار داده شده بود ، برداشت و تنها در شرقی را بر کعبه نهاد. همچنین مانند ساختمان قریش ، سطح آن را از زمین بالاتر برد. این تغییر در سال (۷۵ هـ ق) صورت گرفت.

- پس از او خلیفه عباسی ، مقضی لأمرالله به وسیله وزیر خود ، جمال الدین در سال (۵۵۱ هـ ق) اقدام به ساختن دری برای کعبه نمود. این در به وسیله پوششی از صفحه های طلا و نقره آذین گردیده بود. به دستور خلیفه ، این در جایگزین در قبلی کعبه شد و از چوب در قدیمی، تابوتی برای خویش ساخت.

- ملک مظفر ، پادشاه یمن در سال (۶۵۹ هـ ق) حج گزارد. او در آن هنگام فرمان به ساختن دری برای کعبه داد که این در به وسیله شصت رطل و نقره مزین گردیده بود.

- ناصر محمد بن قلاوون ، پادشاه مصر دری برای کعبه ساخت که بر روی آن معادل سی و پنج هزار درهم تزئین گردیده بود. این در ، در دوازدهم ذی حجه سال (۷۳۳ هـ ق) بر بنای کعبه قرار داده شد.

- ناصر حسن بن محمد قلاوون نیز در سال (۷۶۱ هـ ق) دری ساخته شده



از چوب ساج بر کعبه نهاد. گفتنی است که این در ، بارها زینت‌های آن اصلاح و ترمیم گردید.

- سلطان سلیمان قانونی نیز در سال (۹۶۴ هـ.ق) دری که در آن تزئین فراوان به کار رفته بود بر کعبه نهاد. در سال (۱۰۴۵ هـ.ق) سلطان مراد عثمانی پس از ترمیم کعبه ، طی مراسم باشکوهی در روز پنجشنبه بیستم ماه رمضان سال یادشده در گرانها بر کعبه نهاد.

- عبدالعزیز بن عبدالرحمن (پادشاه عربستان) در دوران جدید (سال ۱۳۷۰ هـ.ق) ، دری مزین به طلا و نقره جایگزین در پیشین (که ساخته سلطان مراد چهارم بود) کرد.

- دری که اکنون بر کعبه قرار دارد ، دارای دو جدار بیرونی و درونی است که همه با طلای بسیار زیبایی پوشیده شده است . گفته می شود وزن در کعبه حدود دویست و هشتاد کیلوگرم است و با پوششی از طلا تزئین شده است . روی در کعبه به طرز بسیار زیبایی از آیات قرآن به خط ثلث مزین گردیده و قفل مطلای بسیار زیبایی، که بر روی آن آیات قرآنی نوشته شده است در را قفل می کند، کلید قفل هم از طلا ساخته شده است . درگاه درخانه کعبه که از سنگ تیره ای ساخته شده است وسعتی حدود یک و نیم در یک متر داشته و به اندازه بیست سانتیمتر گودتراز کف درون بیت است این در از سوی ملک خالد پادشاه پیشین عربستان به کعبه اهداء گردیده است.^(۱)



ناودان کعبه

قریش نخستین کسانی بودند که سقف کعبه را پوشاندند و برای آن ناودانی به سمت حجر اسماعیل قرار دادند. عبدالله بن زبیر و همچنین حجاج بن یوسف در بازسازی کعبه این ناودان را حفظ کردند و بعدها ولید بن عبدالملک ناودان را با ورقه های طلا آذین کرد و از آن پس بارها این ناودان به دست ثروتمندان و حکمرانان تجدید شد. آخرین ناودان کعبه ، اهدایی سلطان عبدالحمید عثمانی است که به سال (۱۲۷۳ هـ. ق) آن را اهدا کرد. همین ناودان یک بار در دوران ملک سعود و باردیگر در دوران ملک فهد بازسازی شد.



حجرالاسود

« حجر » یا « حجرالاسود » یا « حجرالاسعد » یا « دره البیضاء » سنگی است منصوب بر دیوار کعبه در رکن شرقی ، این سنگ بیضی شکل با قطری قریب به سی سانتیمتر در حدود ۱/۵ متری از کف مسجدالحرام بر گوشه کعبه نصب است و از اطراف با روپوشی از نقره خالص به صورت مستدیر (مدور) که بتوان با سر و صورت و دست آن را لمس نمود محصور گردیده است. این سنگ در ابتدا یکپارچه بود ولی به علت آسیب هایی که در طول زمان بر آن وارد آمد به صورت قطعاتی چند درآمد. طبق روایات تاریخی در سال (۶۴ هـ.ق) که سپاه یزید در مقابله با ابن زبیر مکه را سنگباران کرد ، حجرالاسود سه قطعه شد و عبدالله بن زبیر آن را در قابی نقره ای محصور ساخت ، تا این که در سال (۱۸۹ هـ.ق) به علت سست شدن قاب نقره ای ، به دستور هارون الرشید بالا و



پایین قاب را سوراخ کرده و در آن سرب یا نقره مذاب ریختند و محکم نمودند. به نوشته «ابن جبیر» سیاح معروف عرب (در قرن ششم و هفتم هجری قمری) که «حجرالاسود» را زیارت کرده: «حجر» چهارقطعه به یکدیگر پیوسته است که اطراف آن را با صفحه ای سیمین استوار کرده اند می نویسد: «گویند قرمطی (که خدایش لعنت کناد) آن را شکسته»، طبق نقلی در سال (۱۲۹۰ هـ ق) حجر در ۱۷ قطعه (سه قطعه درشت و بقیه ریزتر) به یکدیگر در درون قاب نقره ای پیوست داده شد. رنگ این سنگ سیاه متمایل به سرخ (با نقطه ها و لکه هایی سرخ و رگه هایی زرد) است و رگه های زرد آن در اثر جوش خوردن ترک ها می باشد این سنگ از نظر خواص فیزیکی و شیمیایی منحصر به فرد بوده و وزن مخصوص آن کمتر از یک است طبق روایات «حجر» در ابتدا سفید و روشن بود ولی در اثر تماس بدن کفار و مشرکین و گناهکاران و یا بر اثر آتش سوزی هایی که در کعبه روی داد به رنگ فعلی (سیاه متمایل به سرخ) درآمد. ابن جبیر در سفرنامه خود می نویسد: در بخش سالم مانده «حجرالاسود» (برابر سمت راست کسی که برای بوسیدن مقابل آن قرار می گیرد) نقطه کوچک سپید درخشانی وجود دارد که گویی خالی بر این صفحه خجسته است و این لکه سپید را خاصیتی است که چشم را روشنی می بخشد^(۱).

استلام حجر مراد از استلام در روایات و اصطلاح فقها، مسح کردن و تماس بدن با حجرالاسود است از طریق: بوسیدن، مسح با دست،



چسباندن شکم ، تماس مقداری از بدن (و در صورت عدم امکان چسباندن شکم و مسح ، به اشاره از دور یا اشاره با سر و عصا) و در این رابطه آمده است :

۱- استلام «حجر» از مستحبات است و در طواف (و در تمام شوطها) نیز مستحب است، و در شوط اول و شوط آخر مورد تاکید قرار گرفته است .
 ۲- مستحب است در استلام «حجر» : گفتن شهادتین ، الله اکبر ، صلوات فرستادن ، دعا نمودن ، بوسیدن ، صورت بر آن قرار دادن ، بلندکردن دست ها ، با دست راست لمس کردن ، بوسیدن دست و بوسیدن عصا اگر توسط آن استلام شود.

۳- از آثار استلام «حجر» است : اجابت دعا ، شهادت حجر در قیامت ، بیعت با خداوند، طبق روایتی منقول از رسول خدا(ص) : «حجرالاسود» به منزله دست خداوند در زمین است که به وسیله آن با بندگان مومن مصافحه می کند (و مردم با دست کشیدن بر آن و بوسیدنش با خدا بیعت و اطاعت خدا را تثبیت می کنند) و از ابن عباس نقل شده که دست گذاردن بر سنگ به منزله بیعت با رسول خدا(ص) است که از میان ما رفته است .

۴- به روایتی منقول از رسول الله (ص): « باید آخرین عهد با کعبه استلام حجر باشد» و از امام موسی کاظم (ع) درباره پیامبر اکرم (ص) آمده که در هر طواف بدون آن که کسی را آزار دهد « حجرالاسود» را لمس می فرمودند.

۵- با وجود آنکه سفارش های بسیاری برای لمس و بوسیدن «حجر»



شده است و ائمه معصومین(ع) نیز بر آن مواظبت عملی می کردند لیکن اگر به خاطر کثرت جمعیت انجام آن مشکل باشد و سبب مزاحمت دیگران گردد این تاکید برداشته شده و سزاوار دانسته اند که فرد با اشاره از دورتر اکتفا کند ، زیرا مصلحت جمع اقتضا می کند تا فرد از این وظیفه مستحبی به خاطر یک واجب اجتماعی (رعایت حقوق مردم) دست بردارد تا در مقابل خداوند اجر بیشتری نصیبش سازد.

اهمیت حجر - طبق روایات

- از سنگ ها یا یاقوت بهشتی است و همراه حضرت آدم (ع) به زمین فرود آمده است .
- حضرت آدم (ع) از بهشت روی آن فرود آمد.
- از کوه ابوقبیس است که از جانب خدا فرود آمد.
- دست کشیدن به آن گناهان شخص را از بین می برد.
- چون دست خدا در زمین است که با بندگان به وسیله آن مصافحه فرماید.
- آنکه رسول خدا(ص) را درک نکرده با مس آن مثل این است که با خدا و پیامبر اکرم (ص) بیعت کرده است.

شاخصه توحیدی حجر

این سنگ و کعبه در طول تاریخ نمودار آثار توحید و یگانه پرستی اند و مظهر مبارزه با شرک و نبرد با پس مانده های بت پرستی و جنگ با موهومات به شمار می روند. عرب های قبل از اسلام از مواد و اشیاء



گونگون بت و معبود می ساختند ولی کعبه و حجرالاسود تنها چیزهایی بودند که دور از جنبه الوهیت شرک آمیز قرار داشتند و هیچ عربی آن دو را به هیچ وجه به عنوان معبود یا بت مورد پرستش قرار نداده است و با ظهور اسلام کفر ستیز و مخالف با بت و بت پرستی ، کعبه و حجرالاسود بار دیگر شاخصه توحید ابراهیمی گشتند.

نصب حجرالاسود

۸۶

کعبه با وجود آن که در ادوار مختلف تجدید بنا شد ولی جایگاه حجر (این تنها سنگ ثابت و تغییر نیافته کعبه از ابتدای بنا) هیچ گاه تغییر نکرده است و توسط شایستگانی در جای خود نصب شده است :

۱- حضرت ابراهیم خلیل الله (ع) ، حجر برای نخستین بار توسط آن پیامبر عظیم الشان توحیدی هنگام بنای کعبه به دیوار کعبه گذارده شد.

۲- حضرت محمد رسول الله (ص) ، پنج سال قبل از بعثت در تجدیدبنای کعبه به علت تخریب ناشی از سیل ، «حجر» به دست نبی مکرم (ص) در دیوار کعبه جای گذاشته شد ، آن گاه که قسمتی از دیوار کعبه بالا آمد و بین قبایل بر سر نصب «حجر» اختلاف افتاد ، همگان بر قبول تصمیمی که آن امین خردمند بگیرد اتفاق کردند ، پس به دستور آن ستوده بزرگ ردایی گسترده ، «حجر» را به درون آن نهاد و بفرمود تا بزرگان قبایل گوشه های ردا را برداشته و پای دیوار کعبه آورند ، آن گاه حضرت به دستان مبارک خود آن را نصب نمود.

۳- حضرت امام سجاد (ع) ، در سال ۷۳ (یا ۷۴) هجری در تجدیدبنای



کعبه (به علت تخریب ناشی از سنگباران مکه) «حجرالاسود» به دست امام سجاد(ع) کار گذاشته شد. در سال (۶۴۴هـ.ق) سپاه یزید در مقابله با ابن زبیر (که بر حجاز مسلط شده بود) مکه را سنگباران کرد که در این درگیری قسمت هایی از کعبه آسیب دید و بعد از پایان محاصره، ابن زبیر کعبه را ترمیم و حجر اسماعیل را داخل کعبه نمود، ولی کعبه باز در جریان محاصره مکه توسط «حجاج» آسیب دید و چون ابن زبیر کشته شد، عبدالملک بن مروان دستور بازسازی آن را داد که در این تجدید بنا «حجاج» کعبه را به شکل قبلی اش درآورد. (حجر اسماعیل را در خارج از خانه قرار داد) و «حجرالاسود» را امام زین العابدین(ع) نصب فرمودند.

۴- حضرت ولی الله اعظم (عج)، در سال (۳۳۷ یا ۳۳۹ هـ.ق) بعد از ربوده شدن «حجر» توسط قرامطه، به وسیله امام زمان حضرت حجت ولی عصر (عج) کار گذاشته شد. در ایام خلافت مقتدر بالله هیجدهمین خلیفه عباسی (۲۹۵-۳۲۰ هـ.ق) که از دوره های تیره و پر آشوب حکومت عباسیان است در سال (۳۱۷ یا ۳۱۰ هـ.ق) قرامطه با قوت گرفتن در بحرین با سپاهی به فرماندهی ابوظاهر سلیمان بن ابوسعید حسن جنابی قرمطی به عنوان حج عازم مکه شدند ولی در روز نهم ذی حجه خانه های مکه و اموال حجاج را غارت نمودند و مردم را در مسجدالحرام کشتند (و به طوری که نقل کرده اند آنها طی مدت (۶ تا ۱۱) روزی که در مکه بودند تعداد هزار و هفتصد نفر را در حالی که از استار کعبه گرفته بودند، کشتند^(۱) و تعداد

۱- پس از یازده قرن در روز ششم ذی الحجه سال (۱۴۰۷ هـ.ق) برابر با (۱۳۲۶ هـ.ش) حجاج ایرانی هنگام اظهار برائت از مشرکین به دست حکومت آل سعود کشته و مجروح و هتک حرمت شدند

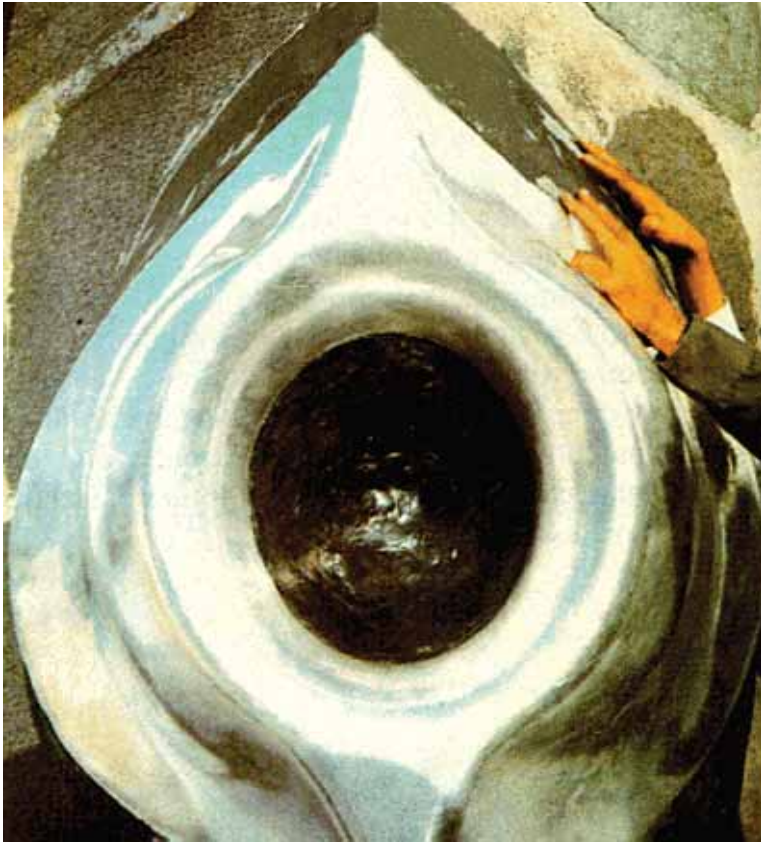


کشتگان مجموعاً به حدود سی هزار نفر رسید) آنها در ۱۴ ذی الحجه «حجرالاسود» را از کعبه جدا ساختند و به هَجْر^(۱) از بلاد احساء بردند (طبق برخی نوشته ها بر این منظور که در آن جا عبادتگاهی بسازند و مردم را از کعبه منصرف کنند و به آن جا به کشانند) آنها مدت ها «حجرالاسود» را نزد خود نگه داشتند و پیشنهادات قطب سیاسی جهان اسلام یعنی بنی عباس در بغداد و فاطمی ها در افریقا را برای برگرداندن حجر، رد می کردند تا آن که مایوس از موفقیت در جلب نظر مردم و هلاکت قرمطی (به علت ابتلا به بیماری جذام و کرم افتادن به تنش) حاضر به برگشت دادن حجرالاسود گردیدند. به نقلی «الراضی بالله» حجر را به مبلغ ۵۰٫۰۰۰ دینار خرید ولی این نقل را با توجه به سال وفات الراضی (۳۲۹ هـ) و سال نصب حجر (۳۳۷ یا ۳۳۹ هـ) صحیح نمی دانند. به نقلی دیگر وکلای «المطیع لله» (خلیفه عباسی از ۳۳۴ تا ۳۶۳ هـ) در سال (۳۳۷ هـ) حجرالاسود را به مبلغ ۳۰٫۰۰۰ دینار خریدند و خلیفه آن را به مکه فرستاد. به نقلی نیز در سال (۳۳۹ هـ) قرامطه به دستور خلیفه فاطمی افریقیه حجر را برگرداندند و یا به وساطت شریف یحیی بن حسین از نسل حضرت امام حسین (ع) آن را بازپس فرستادند. همچنین نوشته اند چون عیبیدالله نخستین خلیفه فاطمی به خلافت رسید، قرمطی به نام او خطبه خواند ولی عیبیدالله در جواب نامه قرمطی او را به خاطر کشتار زائرین و ربودن «حجرالاسود» لعنت کرد و

۱- هَجْر مرکز بحرین بودوگاهی هم به همه بلادبحرین هجرگویند. درآن زمان به منطقه وسیعی ازشرق عربستان فعلی بحرین یا هجرگفته می شدوشهراحساء داخل همین منطقه قرارداداشت(فصلنامه میقات حج ش



در نتیجه قرمطی سر از فرمان وی پیچید تا آن که مبتلای به بیماری شد و قرامطه مایوس از موفقیت حجر را به مکه حمل نمودند ، و گفته اند پیش از حمل به مکه آن را به کوفه بردند و بر ستون هفتم از ستون‌های مسجد جامع آویختند تا این که به مکه فرستاده شد و از افرادی نام‌برده‌اند که حجر را نصب نموده‌اند ولی براساس شواهدی که در جریان نصب روی دادفقه‌های شیعه مسلم گرفته‌اند که «حجرالاسود» به دست مبارک امام زمان (اروحنالتراب مقدمه الفداء) بردیوارکعبه نصب شد.





ملتمزم

قسمتی از دیوار کعبه (بین رکن حجرالاسود و در کعبه است در دیوار شرقی) که این مکان جای دعا و استغفار (جای اقرار به گناه و اعتذار جستن و محل پذیرفته شدن دعا) می باشد و در وجه تسمیه آن گفته اند که طبق روایات هیچ بنده ای به این مکان پناه نمی گیرد و التزام نمی جوید جز آنکه خداوند حاجتش را برآورده می کند. پیامبر گرامی اسلام (ص) و ائمه اطهار (ع) و صحابه بزرگ سروصورت و دستها و سینه خود را به این مکان می چسبانیده اند و زائرین نیز در این قسمت از دیوار ملتزم شده و دعا می خوانند.

حطیم^(۱)

بنابر روایات یکی از اماکن با فضیلت کعبه و از باشرافت ترین قسمت های مسجدالحرام است که نماز خواندن در آن فضیلت داشته و بدان سفارش شده است و اما در مقدار و محیط حطیم (در یک نیمدایره فرضی در فاصله رکن اسود ، مقام ابراهیم (ع)، چاه زمزم و حجر اسماعیل (ع)) اختلاف قول است و به تفاوت گفته اند :

- ۱- حجر اسماعیل (ع) است^(۲)
- ۲- مقام ابراهیم (ع) است.
- ۳- دیوار قوسی حجر اسماعیل (ع) است.

۱- فرهنگ اصطلاحات حج ، محمدیوسف حریری ص ۷۵

۲- نوشته اند اهل سنت حجر اسماعیل (ع) را حطیم نامیده اند.



۴- فاصله بین رکن اسود و درکعبه است^(۱)

۵- فاصله بین رکن اسود و مقام ابراهیم (ع) است.

۶- فاصله بین رکن اسود و مقام ابراهیم (ع) و چاه زمزم است.

۷- فاصله بین رکن اسود و مقام ابراهیم (ع) و حجراسماعیل (ع) است.

وجه تسمیه حطیم

-در آن جا اگر کسی سوگند دروغ یاد می کرد عقوبتش فوری بود.

-در آن جا بانفرین مظلوم بر ظالم کمتر می شد که نفرینش ظالم را هلاک نکند.

-آن جا (یعنی حجراسماعیل) از بیت الله جدا و شکسته (حطیم) است.

-آن جا (یعنی دیوارقوسی حجراسماعیل) مستقیم نبوده و دارای انحنی

و شکستگی است.

-در آن جا (یعنی در حجراسماعیل) اعراب جاهلی به هنگام طواف لباس های

کهنه خود رامی انداختند که به تدریج فرسوده (محطوم) می شد.

-در آن جا مردم برای خواندن دعا و استغاثه ، ازدحام (حطم) نموده و

یکدیگر را می فشردند.

مقام ابراهیم (ع)

« فیه آیات بینات مقام ابراهیم »^(۲)

جایگاهی است واقع در کنار کعبه ، و آن سنگی است تیره رنگ (میانه

سفید و سیاه) با قطری حدود دو وجب و به ابعاد ۳۵*۴۵ سانتیمتر با اثر

دو کف پای عمیق، این مقام به فاصله قریب به ۱۳/۵ متر روبه روی

دریبت الله (یعنی مقابل دیوار شرقی بیت) درون محفظه ای محصور است

۱- نوشته اند: اهل تشیع برحسب روایات حطیم را درمکانی درحفاصل میان درکعبه وحجرالاسودمی دانند.

۲-سوره آل عمران - آیه ۹۷



و جای پاها بر روی سنگ متعلق به حضرت ابراهیم پیامبر عظیم الشأن (ع) است که به اراده خداوندی نرم گردید تا اثر پاها بر آن نقش بست و سپس به حالت سنگی درآمد و در طول قرون نیز به اراده الهی همچنان باقی مانده است. در جهت ظهور این اثر بر روی سنگ به تفاوت گفته اند که حضرت خلیل الله (ع):

-هنگام دیدار فرزندش بر آن ایستاد.

-هنگام دیدار فرزند و ساخت کعبه و دعوت مردم بر بالای آن ایستاد.

-هنگام ساخت دیوار کعبه بر روی آن ایستاد.

-هنگام اعلام و دعوت مردم به حج بیت الله بالای آن ایستاد. بعد از آماده شدن خانه کعبه برای عبادت کنندگان ، خداوند متعال به حضرت ابراهیم (ع) دستور می دهد : « و مردم را دعوت عمومی به حج کن تا پیاده و سواره بر مرکب های لاغر از هر راه دوری به سوی تو بیایند »^(۱) در روایتی می خوانیم : « هنگامی که ابراهیم (ع) چنین دستوری را دریافت داشت عرض کرد: خداوندا! صدای من به گوش مردم نمی رسد، اما خداوند به او فرمود : « علیک الاذان وعلی البلاغ » تو اعلام کن و من به گوش آنها می رسانم » حضرت ابراهیم (ع) بر محل مقام برآمد و رو به سوی شرق و غرب کرد و صدا زد و گفت « ایها الناس کتب علیکم الی البیت العتیق فاجیبوا ربکم » : « ای مردم حج خانه کعبه بر شما نوشته شده ، دعوت پروردگارتان را اجابت کنید ». و خداوند متعال صدای او را به گوش همگان حتی کسانی که در پشت پدران و رحم مادران بودند



رسانید ، و آنها در پاسخ گفتند : لبيك اللهم لبيك ! ... و تمام کسانی که از آن روز تا روز قیامت در مراسم شرکت می کنند از کسانی هستند که در آن روز دعوت حضرت ابراهیم (ع) را اجابت کردند^(۱).

فضیلت مقام

- طبق قرآن از آیات بینات است.
- طبق روایت از سنگ های بهشتی است.
- طبق روایت افضل مقامات مسجدالحرام است.
- طبق روایت نماز خواندن نزد آن مورد سفارش قرار گرفته است.

مکان مقام

- طبق گزارشات و روایت سنگ مقام ابراهیم(ع) در کنار و چسبیده به خانه خدا قرار داشت و در جاهلیت آن را از خانه خدا جدا و به مکان فعلی منتقل کردند و رسول خدا (ص) بعد از فتح مکه آن را به خانه متصل نمود و خلیفه دوم برای وسیع تر کردن محل طواف و نماز دستور جابجایی آن را به محل دوران جاهلیت (محل فعلی) صادر نمود و چون در زمان او سیلی عظیم (موسوم به سیل ام نهشل) وارد مسجدالحرام شد و سبب گردید تا مقام ابراهیم(ع) از جای خود کنده و به کعبه بچسبد(وبه نقلی به محلات پایین کعبه برده شد) پس پایه ای ساختند و آن را به جای خود منتقل کردند(واین پایه تا به امروز باقی است) به نوشته ابن جبیر، سیاح معروف عرب (در قرن ششم و هفتم هجری قمری) مقام ابراهیم(ع) در خانه



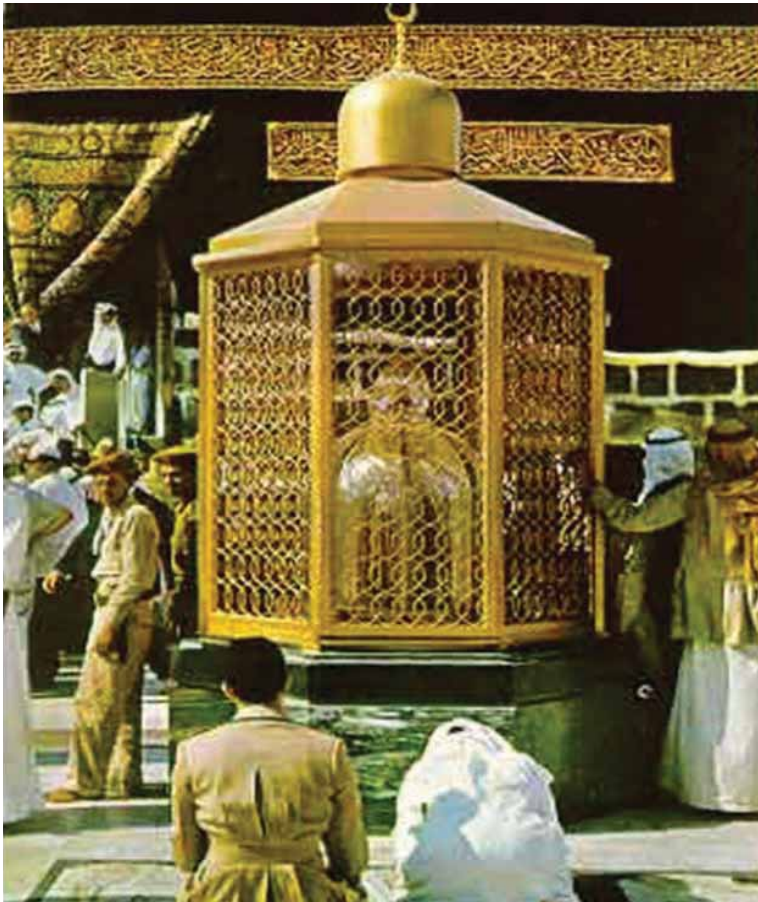
کعبه بود و به هنگام حج برای زیارت حاجیان بیرون آورده و در جای خاص خود (که تا امروز همچنان باقی است) قرار می‌داده‌اند^۷

مقصوره مقام

این سنگ با طوق زرینی در اطراف، درون آن محفظه ای کریستالی مستقر است و این محفظه خود در میان حجره و ضریح کوچک و شش گوش و مشبکی قرار گرفته است (ابتدای پوشش طلای این سنگ از زمان مهدی عباسی ذکر شده است. نقلی است که در سال (۱۶۱ هـ.ق) به دستور مهدی عباسی مقام را از بالا تا پایین به صورتی استوار درآوردند و در سال (۲۳۶ هـ.ق) متوکل علی الله به وسیله طلاپوشش دیگری را بر تزئین مهدی افزود و در سال (۲۵۶ هـ.ق) به دستور علی بن حسن عباسی عهده دار امور مکه دو طوق از طلا به مقدار ۹۲۲ مثقال و طوقی دیگر از نقره ساختند و به وسیله جیوه سنگ مقام را در میان طوق ها قرار دادند) سابقاً بر روی محفظه این سنگ قبه ای از آجر و سنگ و چوب بنا شده بود (که اطراف آن را آیات قرآنی مزین می نمود)

ولی از آن جهت که این قبه از فضای مطاف می کاست در سال (۱۳۸۵ هـ.ق) به دستور دولت سعودی این قبه تخریب گردید و ضریح کوچک (فعلی) بر آن ساخته شد و بدین ترتیب طبق نوشته ها بر مساحت مطاف پنج متر اضافه گشت.

۷- نامه ابن جبیر، و همچنین فصلنامه میقات حج ش ۷



مطاف

مطاف به معنی محل طواف می باشد و محدوده ای از اطراف کعبه که محل مجاز برای طواف خانه خدا است و در این محدوده طواف کنندگان خانه خدا به دور کعبه می گردند. محدوده اصلی طواف حداقل بین دیوار کعبه و مقام ابراهیم (ع) می باشد که این فاصله حدود ۱۳ متر می باشد. البته در قسمت شمالی کعبه با توجه به محدوده حجر اسماعیل (ع) این فاصله به حدود ۳ متر می رسد. در حال حاضر طبق نظر بسیاری از مراجع



عظام در زمان ازدحام تا محلی که طواف کنندگان وجود دارند جزء مطاف محسوب می گردد .

حجراسماعیل (ع)

حجراسماعیل (ع) مکانی است در قسمت شمالی دیوار خانه کعبه (در جانب ناودان طلا) با دیواری قوسی شکل و نیم دایره محصور است. این دیوار به ارتفاع ۱۳۲ سانیمتر از یک طرف به رکن عراقی (رکن شمالی) و از طرف دیگر به رکن شامی (رکن غربی) با فاصله دو متر مانده به دو رکن منتهی می گردد. هرگاه که باران بر بام کعبه ببارد از ناودان رحمت در این فضا می ریزد. فاصله این مکان از وسط دیوار شمالی کعبه تا داخل دیوار قوسی ۸/۳۶ متر و با توجه به عرض دیوار قوسی که ۱/۵ متر می باشد در نتیجه فاصله این مکان از دیوار کعبه تا دیوار منحنی شکل از خارج ۹/۸۶ متر است. این مکان محل زندگی حضرت اسماعیل (ع) و مادرش حضرت هاجر بوده است، روزی که حضرت ابراهیم (ع) جناب هاجر و اسماعیل (ع) را به وادی غیر زرع آورد^۱، آنها خیمه خود را در همین مکان برافراشته و زندگی را آغاز نهادند. برای نخستین بار منصور عباسی حجراسماعیل را با سنگ های سفید پوشانید. پس از آن در دوره مهدی و نیز هارون عباسی این سنگ ها تعویض و نو شد.

۱- «ربنالی اسکنت من ذریتی بواد غیر زرع عند بیتک المحرم.» پروردگارا هرآنینه من برخی از ذریه و فرزندانم را به وادی بی کشت و زرع نزد خانه محترم و گرامی تو ساکن نمودم. (سوره ابراهیم - آیه ۳۷)



اهمیت حجر اسماعیل (ع)

- از آیات بینات است .
- زیر ناودان طلا امکان استجابت دعا بیشتر است.
- قبور حضرت هاجر و جمعی از انبیاء (ع) از جمله حضرت اسماعیل (ع) در این عرصه قرار دارد.
- نماز در این مکان به خصوص در زیر ناودان طلا فضیلت بیشتری دارد.
- احرام بستن برای حج تمتع در این مکان استحباب و فضیلت بیشتری دارد.
- به اعتقاد خیلی از بزرگان این مکان قسمتی از خانه کعبه است (که در بازسازی کعبه از خانه خارج گردید) و قریش روی آن ساختمان بنا نکرد و در تجدید بازسازی کعبه توسط ابن زبیر این قسمت جزء خانه قرار گرفت ولی حجاج دوباره آن را به صورت قبلی درآورد و بیرون از خانه قرار داد.





وجه تسمیه حجر اسماعیل (ع)

- این جا محل نزول و مأوای حضرت اسماعیل(ع) و مادرش حضرت هاجر(س) بوده و طبق روایاتی منقول از امام صادق (ع) حجرخانه اسماعیل(ع) است و آن حضرت مادر خود را در آن مکان دفن نمود^(۱) و به خاطر این که زیر پای مردم قرار نگیرد اطراف آن را سنگ چین کرد.

- در جهت اضافه نمودن اسم « اسماعیل (ع)» به « حجر » (حجر اسماعیل) گفته اند چون دیوارهای کعبه برافراشته شد آن حضرت از گرمای خورشید در کنار این دیوار در سایه می نشست و یا این که سایبانی در کنار آن برای خود برمی افراشت و یا طبق برخی نقل ها ایشان در همین جابه خاک سپرده شدند.^(۲)

- حجر به معنی دامن نیز آورده شده است .

مستجار

« جار » به معنای همسایه و « مستجار » به معنای پناه بردن به همسایه است ، این مکان در بدنه دیوار غربی حدود ۱/۵ متر مانده به رکن یمانی می باشد. هنگامی که حضرت فاطمه بنت اسد(س) حضرت علی (ع) را باردار بودند و در حال طواف ، وضع حمل بر ایشان غلبه کرد و فاطمه بنت اسد(س) در همان حال در حین طواف خداوند متعال را به اسماء الهی و کعبه قسم می دادند و پناه می خواستند، زمانی که در این محدوده

۱- اصول کافی، ج ۴ ص ۲۱۰

۲- میقات حج، ص ۸ ص ۱۱۰، ش ۱۳، ص ۵۶، ش ۲۰، ص ۱۱۱ الی ۱۱۴ - راهنمای حرمین شریفین، ابراهیم غفاری، ج ۱، ص ۱۹۶ - قبل از حج بخوانید، ص ۹۲ - تاریخ و آثار اسلامی مکه و مدینه، اصغر قائدان، ص ۵۷ - سفرنامه ناصر خسرو، ص ۹۷



قرار داشتند خداوند متعال را به طفل درون رحم شان قسم دادند و از خداوند متعال پناه خواستند که به اراده پروردگار دیوار کعبه شکافته شد و آن بانوی بزرگوار به درون کعبه رفت و دیوار بجای اول خود برگشت و چون نوزاد کعبه به دنیا آمد پس از مدتی (حدوداً سه روز) دیوار دوباره شکافته شد و فاطمه بنت اسد(س) به همراه مولود کعبه حضرت علی(ع) از کعبه بیرون آمدند و دیوار به حالت اولیه خود برگشت (در این مدت که فاطمه بنت اسد(س) در درون کعبه بودند قفل و در کعبه باز نشد پس از آن نیز که به درون کعبه رفتند هیچگونه اثری از وضع حمل مشاهده نشد) قابل ذکر است که این واقعه قبل از ظهور اسلام بوقوع پیوسته و در تاریخ ثبت شده است لذا دشمن نتوانست جایگاه و عظمت حضرت علی(ع) را در این رابطه مخدوش نماید. این یادگاری را نیز برای خوانندگان محترم عرض کنم که هنگامی که در این مکان دعا می‌کنید و به خدامستجیر می‌شوید باید مانند فاطمه بنت اسد(س) با اعتقاد کامل به عنایات الهی و حالت اضطرار خواسته های خود را از خداوند بخواهید خداوند متعال را برای اجابت دعا به حضرت علی(ع) قسم دهید و تانشاءالله خداوند دعاها را اجابت نماید.

شایان ذکر است بندکشی های این قسمت از دیوار بصورت نامنظم بوده و فقط جایگاه این اثر حفظ شده است و ارتباطی به شکاف یادشده ندارد، زیرا کعبه همانطور که قبلاً عرض شد در زمان حجاج از پایه خراب و دوباره ساخته شد و آثاری از مکان ورود فاطمه بنت اسد(س) بر آن وجود ندارد.



شاذروان

شاذروان برآمدگی کوتاهی است که دیوار کعبه را از بیرون احاطه کرده است. این برآمدگی که در حال حاضر از سنگ مرمر بسیار نفیس تشکیل شده است، نشانه محل دیوار قبلی خانه خداست که پس از بازسازی کعبه در زمان قریش بیرون از خانه واقع شد، برای اینکه مجدداً خانه کعبه را تخریب نسازند و قداست خانه مخدوش نگردد این مقدار از خانه را با دیواره کوتاهی به دیوار خانه کعبه متصل نمودند که حائلی نیز بر دیوار کعبه شده و مقاومت خانه را بالا برده است. وضعیت شاذروان با توجه به موقعیت خانه در سه طرف شرقی، غربی و جنوب بصورت شیب دار می باشد و در سمت شمالی (طرف حجر اسماعیل) و مقابل در کعبه مسطح می باشد.

چاه زمزم^(۱)

آن هنگامی که حضرت ابراهیم (ع)، هاجر و تنها فرزندش اسماعیل (ع) را به وادی خشک و سوزان مکه آورد، همراه مادر اسماعیل مشک آبی بود و هیچ گونه زاد و توشه ای غیر از آن نداشت، حضرت ابراهیم (ع) آن دو را کنار درختی در نزدیکی جای کعبه نشانده و سپس از مکه خارج شد و آنان را به خدا سپرد. پس از اندک زمانی آب همراه هاجر تمام و شیرش نیز خشک شد. هاجر در پی آب، فاصله میان کوه صفا و مروه را دوان دوان، هفت بار پیمود. هنگامی که نزد کودکش بازگشت، جبرئیل (ع) بر او ظاهر شد و بر زمین کوبید که به قدرت الهی آب از



همان جا به روی زمین فوران زد. مادر اسماعیل (ع) به آب ، که جاری بود ، گفت : « زمزم » ، یعنی بایست ، خود نیز مقداری خاک و شن اطراف آن ریخت تا مبادا پیش از آن که آب را در مشک بریزد ، به زمین فرو رود! گویند اگر هاجر چنین نمی کرد ، شاید زمزم رود روانی می شد. هاجر مشک را پر کرد و به فرزندش نوشتانید^(۱) خبر پیدایش آب در این منطقه سوزان و لم یزرع ، قبایل جرهم را به آنجا کشانید که در کنار چاه زمزم سکونت گزیدند.

۱۰۱

چون جرهمیان حرمت کعبه و حرم را شکستند و به فسق و فجور پرداختند ، خداوند آب زمزم را از جوشش انداخت و خشک کرد ، به طوری که حتی مکان آن نیز محو شد. عمرو بن حارث مضاض جرهمی ، دو مجسمه زرین آهو و شمشیرهای مرصع را ، که در کعبه بود ، از بیم آن که سرقت نکنند ، شبانه برداشت و در محل چاه زمزم زیر خاک پنهان کرد.^(۲)

چاه زمزم همچنان تا دوران عبدالمطلب ، پدربزرگ پیامبر اکرم (ص) مخفی بود. او شبی در خواب دید که نوری از کنار کعبه به آسمان برخاست ، وی به رغم سرزنش و آزار مردم ، با کمک فرزندش حارث همان نقطه را حفر کرد. در آن هنگام نذر کرد که اگر دارای ده پسر شود ، یکی از آنان را در راه خدا قربانی کند ، سپس با کندن چاه ، بر مجسمه ها و شمشیرها دست یافت و همچنان کند تا آب فوران زد. پس از آن ، خداوند به وی ده پسر عطا کرد. او نیز برای ادای نذر خود ،

۱- وسائل الشیعه، ج ۹، ص ۵۱۲ - دلیل الفالحین لطرف ریاض الصالحین ، ابن علان الشافعی ، ج ۴ ، ص ۷۱۶ و ۷۱۷

۲- مروج الذهب ، مسعودی ، ج ۲ ، ص ۶۱ - الفروع من الکافی ، کلینی ، ج ۴ ، ص ۲۱۹



میان آنان قرعه انداخت که به نام «عبدالله» محبوب ترین پسرانش در آمد، آنگاه میان عبدالله و از ده تا صد شتر قرعه زد که قرعه به نام صد شتر افتاد و آنها را در راه خدا قربانی کرد و گوشتشان را میان بادیه نشینان انفاق نمود. براساس این سنت ، از آن روز دیه یک مرد صد شتر تعیین شد.^(۱) هنگام ظهور اسلام ، سقایت حاجیان از آب زمزم در دست عباس بن عبدالمطلب بود. برای زمزم اسامی زیادی است ، از آن جمله : برکه ، سیده ، نافعه ، مضمونه ، عونہ ، بشری ، صافیه ، بره ، عصمه ، سالمه ، میمونه ، مبارکه ، کافیه ، عافیه ، طاهره ، طعام طعم ، شفاء سقم و ...^(۲) درباره اهمیت آب زمزم و فضیلت نوشیدن آن ، روایات بسیاری نقل شده است. پیامبر اکرم (ص) فرموده اند : « زمزم بهترین چاههای دنیا است ». گفته اند هرگز از آب چاه زمزم کاسته و خشک نخواهد شد. بهترین خوراک و مایه سلامت از هردرد است. مستحب است پس از نوشیدن آن بگویی :

« اللهم اجعله علماً نافعاً و رزقاً واسعاً و شفاء من كل داء »^(۳)

این آب همواره نزد مردم مکه قداست و اهمیت فراوانی داشته است. آنان مردگان خود را با آب زمزم غسل می دادند و خود مقید به استفاده و نوشیدن از آن بودند. پیامبر اکرم (ص) بیشتر از آب زمزم می نوشیدند و در هر جا که بودند ، از اصحاب می خواستند آن را برای آشامیدن و وضو

۱- السیره النبویه ، ابن حشام ، ج ۱ ، ص ۱۱۰ - الاعلام باعلام بیت الله الحرام ، نهروانی المکی ، ص ۳۷-مرحله الحج و العمرة ، محمود یاسین ، ص ۱۱۵

۲- وسایل الشیعه ، حرعاملی ، ج ۹ ، ص ۳۵۱-فضل ماء زمزم، ساند بکتاش، ص ۵۴ - وسایل الشیعه ، کلینی ، ج ۴ ، ص ۴۳۰ - المصنف فی الاحادیث و الآثار ، ج ۴ ص ۳۵۸

۳- فضل ماء زمزم ، ساند بکتاش ، ص ۶۴-۵۶



ساختن ایشان فراهم آورند. آن حضرت زمزم را از چشمه های بهشت و از آیات خداوندی در حرم الله و بهترین آب روی زمین دانسته‌اند.^(۱) چاه زمزم در سال های (۸۲۲ هـ ق و ۱۳۸۳ هـ ق) تعمیر و توسعه یافت. اکنون دهانه آن ۱/۵ متر ، عمق آن ۳۰ متر و درفاصله ۲۱ متری شرق کعبه در امتداد رکن حجرالاسود قرار دارد. متوسط مصرف آب زمزم به وسیله زائران بیت الله ، حدوده ده هزار مترمکعب در روز و ۷۶۵ متر مکعب در ساعت ، یعنی ۲۹۶۰۰ لیتر است. در دوران سعودی به سال (۱۳۸۸ هـ ق) قبه ای که بر فراز چاه زمزم بود ، خراب و بنای جدیدی در زیرزمین ساختند که در آن جا از آب چاه استفاده می کردند. اکنون برای استفاده بیشتر از مطاف ، آن مدخل را مسدود ساخته و در اطراف صحن مسجدالحرام بوسیله لوله کشی ، آب را به شیرها هدایت کرده اند و لذا محدوده مطاف وسیع تر گشته است.

مسعی

«ان الصفا و المروه من شعائرالله فمن حج البيت او اعتمر فلا جناح علیه ان يطوف بهما ومن تطوع خیرا فان الله شاکرعلیم»

« همانا صفا و مروه از شعائر الهی است، پس هرکسی که حج خانه (خدا) و یا عمره به جا آورد باید که سعی صفا و مروه را انجام دهد و هرکسی به راه خیرونیکمی شتابد (خدا پاداش وی خواهد داد که) خدا قدردان و (به همه امور خلق) داناست »^(۲)

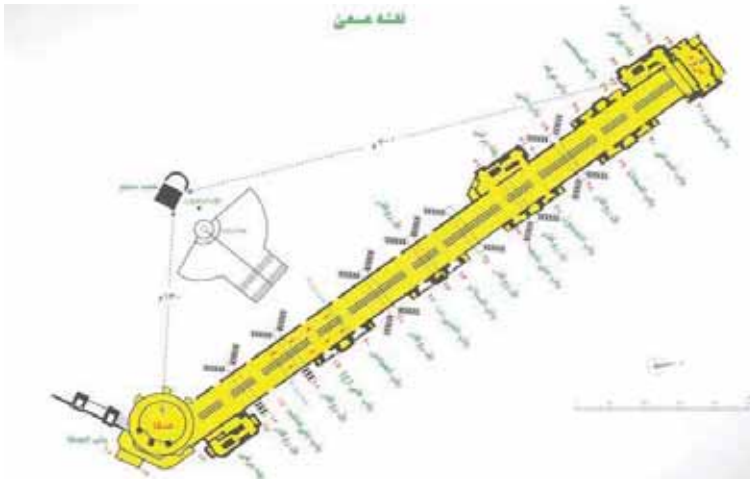
۱- فضل ماء زمزم ، سائد بکدش ، ص ۶۰

۲- سوره بقره- آیه ۱۵۸



مسعی فاصله بین دو کوه صفا و مروه می باشد و در قسمت شرقی مسجدالحرام واقع شده است و حجاج و معتمرین باید آنجا به سعی پردازند ، این مکان در توسعه آل سعود در دو طبقه ساخته شده و هنگام ازدحام، حاجیان اهل سنت در طبقات بالا اعمال سعی را انجام میدهند. فاصله مسعی ۳۹۴/۵ متر و عرض سالن ۴۰ متر (که به دو قسمت رفت و برگشت هر کدام به عرض ۲۰ متر تقسیم شده است و در وسط سالن مسیری برای افراد ناتوان تعبیه شده که با چرخ حرکت می کنند) و ارتفاع طبقه همکف ۱۲ متر و ارتفاع طبقات اول و دوم هر کدام ۹ متر می باشد.^(۱) (آخرین بازسازی در سال ۱۳۸۶ هـ. ش) طبقه همکف در قسمت

۱۰۴



۱- تاریخ مکه، دکتر الیاس عبدالغنی، ص ۸۳



شرقی که به بیرون مرتبط است دارای هجده در ورودی است که معروفترین آنها باب السلام، باب بنی شیبه، باب علی، باب عباس و... که صحن شرقی را به داخل مسعی و از آنجا به داخل حرم متصل می‌کند. برخی از درها از طریق پل از بالای محل مسعی به داخل مسجد منتهی می‌شوند.

۱۰۵

کوه صفا که سعی از آنجا آغاز می‌گردد و بخشی از آن همچنان باقی مانده است در فاصله ۱۳۰ متری شرق کعبه در امتداد رکن حجرالاسود و کوه مروه که سعی در آنجا به پایان می‌رسد در فاصله ۳۰۰ متری شمال کعبه و در امتداد رکن عراقی قرار دارد.

کوه‌های صفا و مروه تا قبل از هبوط حضرت آدم(ع) به زمین، پیشینه تاریخی دارد. امام صادق(ع) در رابطه با نام گذاری این دو کوه فرموده است: «صفا» را صفا نامیدند، بدان جهت که حضرت آدم(ع) به آن فرود آمد، پس برای این کوه نامی از اسم حضرت آدم(ع) را انتخاب کردند، خداوند متعال می‌فرماید: «ان الله اصطفى آدم و نوحاً...»^۱ و حوا بر مروه فرود آمد و مروه را مروه نامیدند، زیرا زن بر آن فرود آمد، پس نامی از مرأه، برای این کوه برگزیدند.

اما شهرت این دو کوه از زمان حضرت ابراهیم(ع) به بعد است، آنگاه که آن حضرت همراه هاجرو اسماعیل به مکه آمده و آنان را در کنار حجر جای دارد و خود به شام بازگشت و طبق داستان مشهور پس از اتمام آب و فشار تشنگی و گرسنگی اسماعیل(ع)، هاجر بدنبال آب بالای کوه صفا



رفت که به اطراف مشرف بود، به این امید که شاید در صحرا کسی را ببیند و سپس به کوه مروه نگریست و گفت خوب است میان این دو کوه آمد و شد کنم تا اگر کودک بمیرد شاهد مرگ او نباشم و پس از سه یا چهار بار رفت و آمد میان این دو کوه، سپس کنار فرزند آمده او را به همان حال دید و بیشتر اندوهگین شد و کنار کوه صفا بازگشت و باز همچنان میان کوه صفا و مروه رفت و آمد کرد تا آنکه هفت بار این فاصله را پیمود.

۱۰۶

نخستین کسی که میان کوه صفا و مروه دوید هاجر بود و به همین مناسبت سعی سنت شده و پس از آن حضرت ابراهیم (ع) و اسماعیل (ع) این سنت الهی را انجام دادند.^(۱)

از امام صادق (ع) سوال شد که چرا سعی بین صفا و مروه از شعائر الهی می باشد و ایشان فرمودند: «سعی میان صفا و مروه، جز برای شکستن غرور و نخوت متکبران نیست. این عده باید دوش به دوش نژادهای مختلف اعم از سیاه و سفید، توانا و ناتوان، بی نیاز و نیازمند و... تکبر و فخر فروشی را پایمال گام‌هایشان کنند».

و همچنین می فرمایند: «هیچ بقعه ای در روی زمین دوست داشتنی تر از سعی نیست چرا که هر زورگویی در آنجا تحقیر می شود.»^(۲) و به تعبیر نگارنده «چون همه باید در این مکان نقش هاجر این زن کنیز را بازی کنند.»

کوه صفا همچنین مکانی است که پیامبر گرامی اسلام (ص) نخستین

۱- فصلنامه میقات حج، شماره ۹ ص ۸۸، مقاله آقای سیدعلی قاضی عسگر

۲- اصول کافی، جلد ۴ ص ۴۳۴



بار، رسالت الهی خود را از فراز آن، با عبارت «قولوا لا اله الا الله تفلحوا» اعلان کردند. و در روز فتح مکه نیز بر فراز این کوه رفتند و پایان کار مشرکان را اعلام کردند و مهاجران و انصار را به اتحاد و یکپارچگی و صفا و صمیمیت در سایه توحید فرا خواندند.^(۱)

قسمتی از مسعی که امروز، با چراغ سبز مشخص می باشد را «هروله» گویند. هاجر این قسمت را با اضطراب شدیدی، که ناشی از نگرانی نسبت به وضع فرزند خود بود، سریعتر می پیمود. و امروزه مردان هنگام سعی این قسمت را به یاد شداید و سختی های هاجر آن بانوی فداکار در این مکان هروله می کنند، یعنی به گونه ای گام برمیدارند که شانه ها و تمامی بدن به حرکت درمی آید.

در رابطه با هروله همچنین نیز گفته شده که نام هروله از «هرول عن الذنبک» گرفته شده است یعنی دوری از گناه و حاجیان این قسمت را برای دوری از گناه هروله می کنند. (این فاصله حدود هفتاد متر می باشد)

کوه ابوقیسی

کوه ابوقیسی از کوه های معروف مکه است که در شرق صحن شرقی مسجدالحرام و مشرف به کوه صفا واقع شده است و ارتفاع آن از سطح دریا ۴۲۰ متر و از سطح دامنه ۱۲۰ متر بوده است. و نزدیکترین کوه به خانه خدا می باشد و در سالهای اخیر حکومت سعودی بخش عمده ای از این کوه و اماکن تاریخی آن (مساجد بلال، ابراهیم و شق القمر) را



تخریب و برفراز آن قصور ملکی را بنا نمود این کوه که به جبل الامین نیز معروف می باشد ، افضل از تمام کوه های مکه است و «حجرالاسود» از بهشت بر روی این کوه فرود آمده و در جریان طوفان نوح امانت دار «حجرالاسود» بوده است و همچنین معجزه شق القمر برفراز این کوه رخ داده است .

شعب ابوطالب

شعب به معنای دره و محدوده قرار گرفته میان دو کوه نزدیک به هم می باشد . شهر مکه به سبب کوه های فراوان ، دره هایی (شعب هایی) داشته که عموماً در میان شعب ها خانواده یا عائله که چند نفر می شدند زندگی می کردند مانند شعب بنی عامر ، شعب ابی دب و هر دره (شعب) به نام آنان معروف بود از آن جمله شعب ابوطالب می باشد . شعب ابوطالب در شمال صحن شرقی «مسجدالحرام» جنب شارع مسجدالحرام





و بین دو کوه ابوقبیس و خندمه واقع شده است و در سال (۱۳۹۹ هـ.ق) در طرح توسعه حرم و قصور ملکی تخریب گردید و به محوطه باز (محل پارکینگ اتوبوس و پلیس حرم) تبدیل شده است. شعب ابوطالب محل محاصره اقتصادی اجتماعی پیامبر اکرم (ص) و بنی هاشم و بنی عبدالمطلب توسط کفار قریش و یادآور خاطره مقاومت شکوهمند هاشمیان در برابر تحریم همه جانبه طی مدت سه سال (از محرم سال هفتم تا سال دهم بعثت) می باشد سران کفار قریش با اجتماع در دارالندوه عهدنامه ای بین خود منعقد نمودند تا براساس آن هاشمیان را تحریم کنند تا مجبور گردند پیامبر اکرم (ص) را برای رهایی از محاصره به قریش بسپارند (تا قریش حضرت را به قتل برساند) و بدین منظور مواد عهدنامه را چنین تنظیم کردند که از آنان همسر نگیرند و به آنان همسر ندهند، از آنان چیزی نخرند و با آنان چیزی نروشند، با ایشان رفت و آمدی نکنند و گفت و شنودی نداشته باشند. در مدتی که هاشمیان در محاصره قرار داشتند سختی های بسیاری را متحمل شدند به طوری که تعدادی از آنان از شدت گرسنگی از دنیا رفتند. آنها تنها در موسم که مقاتله حرام بود می توانستند با خروج از شعب با قبایل عرب که در مکه حاضر می شدند معامله نمایند، اما قریش این را نیز روا نمی داشت و چون یکی از آنها کالایی می خرید با پیشنهاد خرید به قیمت گران تر مانع خرید بنی هاشم می شدند. طریق دیگر دستیابی به آذوقه چیزهایی بود که به وسیله ابوالعاص بن ربیع داماد پیامبر اکرم (ص) و یا هشام بن عمر و برادرزاده حضرت خدیجه (س) بر پشت شتر در شعب رها می شد، اما



این را نیز قریش تاب نمی آورد و اگر کسی از قریش به سبب قرابت خوراکی به شعب می فرستاد برای او ایجاد مزاحمت می کردند. اما به هرحال این سختی ها هیچ اثری در تصمیم حضرت ابوطالب به حمایت از برادرزاده اش نداشت و هاشمیان با صبر و تحمل خود سبب شدند تا برخی از محاصره کنندگان ناراحت از اقدام خود مایوس و از موفقیت، خود درصدد ابطال عهدنامه برآیند و با خبری که حضرت ابوطالب از سوی رسول الله (ص) مبنی بر محو متن عهدنامه (بجز نام خدا) به وسیله موریانه برای کفار برد بنی هاشم از محاصره رها گردید. اما موضوع محاصره را برخی ها در شعب کنار قبرستان ابوطالب می دانند ولی بسیاری از مورخین مکان شعب مورد محاصره را در شعبی کنار کعبه ذکر کرده اند و می گویند شعب ابوطالب در نزدیکی مسجدالحرام و در سمت کوه صفا در فاصله کوه ابوقبیس و کوه خندمه قرار داشته و جمعی از بنی هاشم و بنی عبدالمطلب در این مکان زندگی می کردند. همچنین در سال دهم بعثت حضرت ابوطالب (ع) و حضرت خدیجه (س) در این مکان از دنیا رفتند و سال دهم بعثت به عام الحزن معروف گردید.^(۱) شعب ابوطالب در دوره های مختلف به نام های متفاوتی چون « شعب بنی هاشم»، « شعب ابی طالب»، « شعب علی ابن ابی طالب»، « شعب ابویوسف» نامیده می شده است.

۱- تاریخ و آثار اسلامی مکه و مدینه، اصغر قانطان، ص ۹۹ - فصلنامه میقات حج، شماره ۳، مقاله آقای سیدعلی قاضی عسگر - فرهنگ اصطلاحات حج، محمد یوسف حریری، ص ۱۰۴ - آثار اسلامی مکه و مدینه، رسول جعفریان، ص ۱۰۵



محل ولادت پیامبر(ص)

این خانه از این نظر معروف است که محل تولد پیامبرگرامی (ص) یعنی خانه حضرت عبدالله بن عبدالمطلب (ع) و آمنه بنت وهب می باشد. این خانه بسیار مقدس و از مشاهد متبرکه مکه است که در جنب شعب ابوطالب (شمال صحن شرقی ابتدای شارع مسجدالاحرام) واقع است. محل ولادت پیامبر(ص) در طول تاریخ دستخوش حوادثی گردیده که باختصار بیان می گردد:

۱۱۱

- عقیل آن را در تصرف خود گرفت و یا به عبارتی پیامبراکرم(ص) آن را به عقیل بخشید.

- محمدبن یوسف ثقفی برادر حجاج ثقفی آن را از فرزندان عقیل خرید و جزء خانه خود کرد.

- خیزران مادر هارون الرشید در سال (۱۷۱ هـ ق) آن را خرید و از خانه محمدبن یوسف ثقفی جدا ساخت و به مسجد تبدیل کرد.

- ناصر عباسی در سال (۵۷۶ هـ ق) و ملک مظفر پادشاه یمن در سال (۶۵۹ یا ۶۶۶ هـ ق) و ملک مجاهد نوه ملک مظفر در سال (۷۴۰ هـ ق) و امیر شیخون از بزرگان مصر در سال (۷۵۷ هـ ق) و ملک ناصر اشرف شعبان از ممالیک بحری مصری در سال (۷۶۶ هـ ق) و ملک برقوق ظاهر از ممالیک برجی مصر (طی سالهای ۸۰۱-۸۷۵ هـ ق) آن را تعمیر نمودند.

- در دوران عباسی سلطان سلیمان در سال (۹۳۷ هـ ق) برآن گنبدی ساخت و در سال (۹۶۳ هـ ق) گنبد را تعمیر کردند و در سال (۱۰۰۹ هـ ق) سلطان محمد (پسر سلطان مرادخان) عثمانی آن را از نو بنا کرد



و بر آن گنبد و مناره ساخت .

– در دوران آل سعود و در زمان ملک عبدالعزیز این خانه مقدس و تاریخی که مورد توجه و زیارت زائران بود به بهانه توسعه مسجدالحرام تخریب گردید ولی بعداً به علت بازتاب منفی این عمل در میان مسلمین جهان و با اصرار « شیخ عباس قطان » شهردار وقت مکه در سال (۱۳۷۰ هـ.ق) به ناچار ساختمان دو طبقه ای به عنوان کتابخانه ساختند . این ساختمان با نمایی سفید و پنجره های متعدد در اطراف و در فضای باز شمال صحن شرقی قرار دارد و در بالای ساختمان در چهارطرف تابلوی «وزاره الحج و الاوقاف ، المكتبه المکه المکرمه » دیده می شود^(۱) .

یک زائر که در سال (۱۳۱۵ هـ.ق) به زیارت این خانه توفیق یافته می نویسد: «روزجمعه چهاردهم ، به زیارت حضرت رسول اکرم (ص) در موضعی که مشهود به مولد النبى (ص) است ، رفتیم و آن موضع واقع است در سوق اللیل از در داخل شدیم و حدوداً چهارده پله پائین رفتیم وارد اتاق شدیم که مسمی به مسجد است . بعداز آن به اتاق دیگر رفتیم در این اتاق ضریحی است ، درضریح را خادم باز کرد ، داخل این ضریح گودالی واقع است ، در وسط آن سنگ سبزی بود که محل تولد حضرت ختمی مرتبت(ص) بود . آن موضع مطهر را تقبیل نموده و صورت را بر آن مالیده و به خاک پاک و غبار نور آثار آن مکان رفیع البیان ، که رشک کحل الجواهر است ، دیده منور نموده ، پس از آن در

۱- تاریخ و آثاراسلامی مکه و مدینه، اصغر قاندان، ص ۱۰۶ - فصلنامه میقات حج، شماره ۳ - فرهنگ اصطلاحات حج ، محمد یوسف حریری ص ۱۹۸ - آثار اسلامی مکه و مدینه ، رسول جعفریان ص ۱۵۴ - تاریخ مکه، دکتر محمد الیاس عبدالغنی ص ۱۲۳



مسجد درآمده هریک دو رکعت نماز تحیت بجا آوردیم و از آن مکان

بیرون آمدیم.^(۱)

۱۱۳



۱- سفرنامه ملا ابراهیم کازرونی، میراث اسلامی ایران، دفتر پنجم - آثار اسلامی مکه و مدینه، رسول جعفریان ص ۱۵۴



مسجد الرایه

در سال هشتم هجری قمری پیامبرگرامی اسلام (ص) عازم فتح مکه شدند و از شمال مکه و از محله معایده وارد مکه شدند و در بالای شهر (شمال مکه) در ناحیه ای به نام «الروم» نزدیک چاه جبیربن مطعم که به آن چاه «علیا» می گفتند مستقر شده و پرچم سپاه اسلام «رایه» را در آنجا نصب کردند و در آن مکان نماز گزاردند. این مسجد را «عبدالله بن عبدالله بن عباس بن محمد بن علی بن عبدالله بن عباس» ساخته و در کنار آن نیز حوضی برای سقاییت مردم از چاه مذکور قرار داده بود. مستعصم عباسی در سال (۶۴۰ هـ) آن را بازسازی کرد. و چون نزدیک بازار جودریه (سوق جودریه) «یا به قول ایرانی ها بازار ابوسفیان» قرار داشت به مسجد جودریه معروف شد.

۱۱۴

مسجد الرایه در سال (۱۳۶۱ هـ) بازسازی شد و آخرین بار در زمان آل سعود (ملک فهد) در سال (۱۳۹۴ هـ) در طرح توسعه حرم با اندکی جابجایی به شمال محل سابق انتقال یافت و مساحت فعلی آن ۱۳۲ مترمربع می باشد.

در بعضی از منابع مسجدالرایه را همان مسجد ابتدای بازار جودریه نوشته‌اند لیکن افراد محل اظهار می‌دارند «مسجدالرایه» مسجد ابتدای بازار جودریه نمی‌باشد، بلکه مسجدی است که در شارع مسجد الحرام بعد از پل سلیمانیه دست راست (هنگامی که از حرم به سمت پل حجون می‌رویم) روبروی اداره برید قرار دارد و تابلو مسجد الرایه نیز روی



همین مسجد نصب گردیده است^(۱) که آخرین بار در سال (۱۳۸۱هـ.ش) مورد بازسازی قرار گرفت .

مسجد شجره

به غیر از مسجد شجره که در مدینه منوره قرار دارد . دو مسجد بنام شجره در منطقه مکه وجود دارد که یکی در محدوده حدیبیه می باشد که در بحث حدیبیه اشاره خواهد شد و دیگری مسجد شجره در شمال مکه در منطقه حجون در شارع مسجد الحرام بعد از پل سلیمانیه دست چپ (هنگامی که از حرم به سمت پل حجون می رویم) قرار دارد . و به مسجد جندراوی و مسجد توبه نیز معروف است و آخرین بار در سال (۱۴۲۱ هـ.ق) تجدید بنا شده است و مساحت تقریبی آن ۲۴۰ مترمربع می باشد . در روایتی از پیامبر گرامی اسلام (ص) آمده است که پیامبر خدا(ص) رکانه بن عبدیزید بن هاشم را به اسلام دعوت کرد . او گفت : ایمان نخواهم آورد مگر اینکه آن درخت را صدا کنی و درخت نزد تو آید! حضرت به اذن و معجزه الهی رو به درخت کرده، فرمودند: به اذن خداوند نزد من آی ، و درخت نزد آن حضرت آمد سپس در این مکان مسجد ساختند . این مسجد از مساجدی است که نماز خواندن در آن مستحب است و آثار پیامبر گرامی اسلام(ص) در آن وجود دارد.^(۲)

۱- آثار اسلامی مکه و مدینه، رسول جعفریان ص ۱۲۱ - تاریخ و آثار اسلامی مکه و مدینه ، اصغر قائدان ص ۱۰۶- تاریخ مکه، دکتر الیاس عبدالغنی ص ۱۳۵

۲- آثار اسلامی مکه و مدینه ، رسول جعفریان ص ۱۴۶



مسجد جن

این مسجد در شارع مسجدالحرام بین پل حجون و پل سلیمانیه واقع شده است و مساحت آن در بازسازی جدید به ۶۰۰ مترمربع رسیده است و نامگذاری آن بنام مسجد جن بنا به نقل برخی از روایات، مربوط به سوره جن می باشد که خداوند در این سوره می فرماید: که جن ها آیات الهی را شنیدند و به آنها ایمان آوردند^(۱) و همچنین معروف است که در این مکان سوره جن بر پیامبر گرامی اسلام (ص) نازل گردیده است. در ضمن این مسجد به « مسجد البیعه» نیز معروف می باشد و آن بخاطر بیعت جن ها با پیامبر اکرم (ص) بوده است.

مسجد الاجابه

این مسجد در منطقه معابده طریق مسجدالحرام ابتدای شارع الابطح

۱-سوره جن - آیات او ۲



نبش شارع الاجابه واقع شده است . نقل است که پیامبرگرامی اسلام در آنجا نماز خوانده است و همچنین قبل از بعثت روزها را در غار حرا بسر می بردند و شب ها از غار حرا پایین آمده و در این مکان استراحت می نمودند و در این وقت حضرت خدیجه (س) هم از مکه می آمد و در آنجا با هم بودند. این مسجد را «مسجدالاستراحه» نیز گفته اند . پیامبراکرم (ص) هنگام بازگشت از منی در سفر حجه الوداع، در این مکان استراحت کرده اند .

قبرستان ابوطالب (ع)

گورستان تاریخی مکه به نامهای مختلف چون ابوطالب، قریش، حجون، بنی هاشم، جنه المعلاه، جنه المعلى معروف است . و در میان اهل مکه به «جنه المعلاه» و در میان ایرانیان به قبرستان ابوطالب شهرت دارد این قبرستان در شمال مسجدالحرام و در سه راهی شارع مسجدالحرام و شارع حجون بردامنه کوه حجون واقع شده است . مردم مکه در دوران جاهلیت و ظهوراسلام مردگان خود را در «دره ابی دب» که بخشی از حجون است دفن می کردند، بعد از آن، منطقه گورستان وسیع تر شد و اطراف این قبرستان دیواری کشیده اند که تادامنه کوه امتداد دارد. در حال حاضر قبرستان در دو قسمت شمالی و جنوبی شارع حجون توسعه یافته و قسمتی از قبرستان قدیمی که قبورآبا و اجداد پیامبراکرم (ص) و بنی هاشم در آن دفن می باشند در قسمت شمالی به وسیله دیوار مجزا شده و تا قبل از حکومت آل سعود، دارای گنبد و بارگاه بوده است .



در قبرستان ابوطالب (ع) بسیاری از چهره های سرشناس تاریخ اسلام مدفونند که اسامی برخی از آنان عبارتند از :

- قصی بن کلاب
- عبدمناف
- عبدالمطلب
- ابوطالب
- حضرت خدیجه (س)
- قاسم، طیب (عبدالله) و طاهر فرزندان پیامبر(ص)^۱
- سمیه مادر عمار اولین زن شهید اسلام
- عبدالله فرزند یاسر و برادر عمار
- خدامه بنت خویله خواهر حضرت خدیجه کبری(س)
- زینب بنت مظعون خواهر عثمان بن مظعون و همسر عمر بن خطاب
- عبدالله فرزند شهاب بن عبدالحرحث جد محمد بن شهاب زهری
- اسماء دختر ابوبکر
- عبدالله فرزند زبیر بن عوام (این مادر و فرزند در قسمت جنوبی قبرستان مدفونند)

سزوار است در ایام اقامت خود در مکه چندین بار به زیارت بزرگانی که در این آرامگاه مقدس آرامیده اند مشرف گردید، اگر برای حج و عمره به این شهر نیامده بودید سزوار بود تنها به خاطر زیارت آنان هم که شده راهی این منطقه می شدید. گفته می شود: پیامبر گرامی اسلام(ص)

۱- پیامبر گرامی اسلام(ص) از حضرت خدیجه(س) دارای فرزندان شد بنامهای: ۱- قاسم ۲- طیب(عبداله)
 ۳- طاهر ۴- زینب ۵- رقیه ۶- ام کلثوم ۷- حضرت فاطمه(س)



تا زمانی که در مکه بودند در روزهای دوشنبه و پنج شنبه برای زیارت بستگان و اهل قبور به قبرستان می رفتند و برای آنها طلب مغفرت می نمودند.^(۱)



غار حرا

غار حرا که در بالای کوه نور (جبل النور) واقع است در شمال شرقی مکه مکرمه و در فاصله حدوداً شش کیلومتری مسجدالحرام در مسیر طریق السیل شارع جبل النور واقع شده است ارتفاع آن از سطح دریا حدود ۶۲۱ متر و از سطح دامنه ۲۸۱ متر می باشد .

کوه نور مهبط جبرئیل امین (ع) و محل نزول وحی است. در شب بیست و هفتم ماه رجب ، سال ۴۰ عام الفیل (۶۱۰ میلادی) جبرئیل (ع) بر قله

۱- حج در اندیشه اسلامی، سیدعلی قاضی عسکر-تاریخ و آثار اسلامی مکه و مدینه، اصغر قائدان ص ۱۱۴
راهنمای حرمین شریفین، ابراهیم غفاری، ج ۱ ص ۲۴۶



این کوه در غارحرا بر پیامبر اکرم(ص) ظاهر شد و با ابلاغ سوره علق ، آغاز رسالت پیامبر گرامی اسلام(ص) را اعلان کرد.

غارحرا محل عبادت پیامبر(ص) بوده و آن حضرت چندی از ایام سال، به ویژه ماه مبارک رمضان را در آن مکان بسر می برده است. لذا این غار از بهترین و متبرک ترین نقاط مکه محسوب می شود. کوه ثبیر که در قسمت شرقی کوه نور قرار دارد از مکانهای مقدس به شمار می رود. گفته اند که خداوند متعال از این کوه، گوسفندی را برای ذبح نزد ابراهیم(ع) فرستاده است.



راه صعود بر کوه نور، از میان سنگهای درشت و سخت می باشد، وقتی که از پیچ و خم ارتفاعات بگذرید در بالای قله فضایی مسطح دیده می شود و از آنجا غار نمایان است و برای رفتن به غار از پله هایی که تعبیه شده عبور کرده و نزدیک غار دوسنگ بسیار بزرگ به یکدیگر اتصال یافته



که باید از بین آنها گذشت و به دهانه غار رسید. ارتفاع دهانه غار ۲ متر، عرض آن حدود ۱/۳۰ متر و طول آن حدود ۳ متر است. در فضای اطراف غار، عظمت آفرینش، به طور برجسته ای نمایان است. انتهای آن کاملاً به سوی مسجدالحرام است و از آنجا مسجدالحرام و خانه های مکه پیدا است، فضای شهر مکه، با کوههای کوتاه و بلند آن، به طور جالبی جلوه گراست. داخل آن از طلوع تا غروب آفتاب روشن است و حرارت هوا به درون آن سرایت نمی کند، لذا معتکف در این غار احساس گرما و ناراحتی نمی کند.^(۱)

غار ثور

غار ثور که در بالای کوه ثور (جبل الثور) واقع است در جنوب مکه مکرمه و در فاصله حدوداً شش کیلومتری مسجدالحرام بین شارع کدی و شارع جبل الثور واقع شده است و به دلیل اینکه «ثور بن عبدمنات» در این مکان متولد یافته به این نام معروف گشته است. این کوه شاهد یکی از وقایع بسیار مهم تاریخی اسلام یعنی هجرت پیامبر اکرم(ص) است. زمانیکه بیعت مردم یترب(مدینه) با پیامبر اکرم(ص) در (لیله عقبه- مسجد البیعه فعلی) در آخرین بار انجام یافت « که آن را بیعت الحرب گفته اند» کفار قریش از موضوع آگاه گشته و دشمنی خود را با پیامبر اکرم(ص) افزایش دادند. سپس چهل تن از سران چهل قبیله در (دارالندوه) شورا کرده و مصمم شدند که باتفاق شبانه حضرت را مقتول سازند، تا خوش

۱- تاریخ مکه، الیاس عبدالغنی ص ۱۲۳- تاریخ و آثار اسلامی مکه و مدینه، اصغر قاندان ص ۹۴- آثار اسلامی مکه و مدینه، رسول جعفریان ص ۱۵۹- راهنمای حرمین شریفین، ابراهیم غفاری ج ۱ ص ۲۳۳



در میان قبایل پراکنده و بنی هاشم نتوانند خونخواهی نمایند . خداوند متعال پیامبر اکرم(ص) را از این موضوع آگاهی داد و آیه «واذایمکرو بک الدین کفروا»^(۱) نازل گردید . پیامبر اکرم(ص) به امر خدای متعال باید مکه را ترک می کرد تا از خطر مشرکین و کفار نجات یابد، لذا حضرت علی (ع) را خواست و فرمود : قریش قصد قتل من کرده اند، و من اراده کرده ام امشب از مکه خارج شوم . و برای اینکه دشمن متوجه نشود تو در جای من بخواب تا مرا از مرگ نجات دهی . در تاریخ آن شب را شب پنجشنبه اول ربیع الاول سال (۱۳ بعثت) ثبت کرده اند .

آن جناب برای مخفی نگاهداشتن مسیر خود از دید تعقیب کنندگان به جای حرکت به سوی مدینه که در شمال مکه واقع است به جنوب مکه و با ابوبکر عازم غار ثور(در کوه ثور) شده و مدت سه روز در آنجا بسر بردند و با تاری که عنکبوتی به فرمان خداوند به دهانه غار تنید تعقیب کنندگان ردپا که به دهانه غار آمده بودند با مشاهده وضعیت از ورود به غار منصرف شدند و حضرت رسول اکرم(ص) به سلامت ماند و در شب چهارم ربیع الاول راه یثرب را در پیش گرفتند .

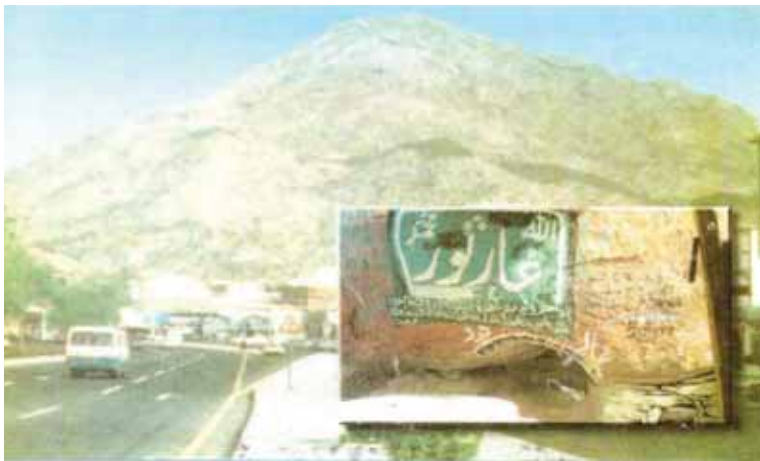
این واقعه به اندازه ای با اهمیت بود که مبداء تاریخ در اسلام شد و آیه « فقد نصره الله اذا اخرجه الذین کفروا ثانی اثنین اذا هما فی الغار ... » « اگر او، (پیامبر(ص)) را یاری ندهید (بدانید که خداوند او را هنگامی که کافران آواره اش ساختند، یاری داد) آنگاه که یکی از آن دو به هنگامی که در غار بودند به همراهش (ابوبکر) گفت نگران مباش که خدا

۱- (و به یادآور) وقتی که کافران باتومکرمی کردند تا تورا به بندکشندیا به قتل رسانندیا از شهر بیرون کنند و آنها (باتو) مکر می کنند وخداهم (با آنها) مکر می کند و خدا بهترین تدبیرکنندگان است - سوره انفال آیه ۳۰



باماست ، آنگاه خداوند آرامش خودش را براو نازل کرد و به سپاهیان
که نمی دیدشان، یاری داد»^(۱)

ارتفاع کوه از سطح دریا حدود ۷۴۸ متر و از سطح دامنه حدود ۴۵۸ متر
می باشد. و از پایین کوه تا غار حدود یک ساعت راه است و در حال
حاضر با پلکان هایی که نصب گردیده براحتی می توان طی طریق کرد
. در بالای کوه، دو غار در نزدیکی هم وجود دارد که بر روی هریک
نوشته شده «غار ثور» که غار اول صحیح تر می باشد . ارتفاع غار
حدود ۱/۳۰ متر و طول و عرض آن $۳/۵ * ۳/۵$ متر می باشد . با توجه
به ازدحام و مشکل عبور و مرور یک راه خروجی نیز برای آن قرار داده
اند تا زائرین از یک طرف وارد و از طرف دیگر خارج شوند. غار دوم
که کوچکتر نیز می باشد زیر سنگی است که بصورت نوعی کاسه وارونه
قرار گرفته است و از آن به عنوان مسجد غار ثور نام برده شده است.^(۲)



۱-سوره توبه - آیه ۴۰

۲-راهنمای حرمین شریفین ، ابراهیم غفاری ج ۱ ص ۲۷۱ - تاریخ و آثار اسلامی مکه و مدینه، اصغر قائدان
ص ۹۳ - آثار اسلامی مکه و مدینه، رسول جعفریان ص ۱۶۰ - تاریخ مکه، دکتر الیاس عبدالغنی ص ۱۲۸



مشاعر مقدسه

صحرای عرفات ، مشعرالحرام و منی سه مکان مقدس و مهم در قسمت جنوب شرقی و شرق مکه مکرمه می باشند که به مشاعر مقدسه معروف بوده و بخشی از مناسک حج در این سه مکان مقدس انجام می گیرد که هریک جایگاه خاص خود را دارد که به شرح آن می پردازیم :

عرفات

۱۲۴

صحرای عرفات با وسعت ۱۸ کیلومتر مربع در فاصله ۲۲ کیلومتری جنوب شرقی مسجدالحرام بین راه مکه- طائف، خارج از محدوده حرم واقع شده است و اطراف این سرزمین مقدس را کوههای کم ارتفاع در قسمت های جنوب شرقی ، شرق و شمال بصورت نیم دایره ای دربرگرفته و غرب آن که به سمت مشعرالحرام می باشد مسطح است. صحرای عرفات دارای ۹ بزرگراه و ۲ کمربندی (و راههای فرعی که بزرگراهها را به یکدیگر متصل می کند) و مسیر پیاده رو که از عرفات تا مسجدالحرام از طریق مشعر و منی امتداد دارد ، می باشد. همچنین در این منطقه یکصد هزار اصله درخت کاشته شده که در این بیابان خشک فضای سبزی را جلوه گر ساخته است . برای وقوف حاجیان هر کشور منطقه خاصی در نظر گرفته شده است که محل خیمه های حجاج ایران در دو طرف طریق ۸ می باشد .

حجاج بیت الله الحرام روز نهم ذی الحجه از ظهر تا مغرب در این مکان مقدس حضور یافته و یکی از ارکان حج « وقوف در عرفات» را بجا می آورند .



در خصوص وجه تسمیه عرفات، عبارتهای گوناگون مطرح شده است که بعضی از آنها عبارتند از :



۱- هنگامی که حضرت آدم و حوا بر روی زمین در کوه صفا و مروه فرود آمدند پس از سالیان دراز در این سرزمین به یکدیگر رسیدند و همدیگر را شناختند لذا به این منطقه عرفات گفته شده است.

۲- وقتی که جبرئیل (ع) مناسک حج را به حضرت آدم (ع) و یا به حضرت ابراهیم (ع) آموخت در پایان به او گفت «عرفت؟» آیا شناختی؟ گفت: «بله»

مناسک حج که مسیر تعالی انسان است در اولین حرکت پس از احرام در مسجدالحرام، وقوف در عرفات است. یعنی حاجی در مرحله نخست، شناخت و معرفت پیدا کن، «خویشتن را بشناس» که رمز همه شناخت ها است، زیرا کسی که به این شناخت رسید به «الله» می رسد، آغاز پیدایش انسان در زمان با پیدایش «شناخت»، «آگاهی»، «بینایی»، «آزادی از بند طبیعت» و «شناخت طبیعت و انسان» در روشنی تابناک آفتاب، در عرفات هیچ چیز برای دیدن نیست!، سرزمینی است پر از ماسه و شن، شهری است همه یک رنگ، در این جا هیچ تکلیفی جز اندیشه و فکر نمی باشد، در زیر آفتاب سوزان عرفات، باید غنچه فطرت شکفته گردد تا شعور خود را به کار بندی.

جبل الرحمه

در شمال شرقی صحرای عرفات بین طریق (۸۷ و ۸) کوه کوچک و مستقلی قرار دارد بنام «جبل الرحمه» که ارتفاع آن از سطح زمین ۶۵ متر و از سطح دریا ۳۷۲ متر و محیط آن ۶۴۰ متر می باشد.



این کوه را به این دلیل «کوه رحمت» گفته اند که در این مکان رحمت الهی شامل حضرت آدم(ع) و حوا گردید و یکدیگر را پیدا کردند .
روایت شده است ، پیامبر گرامی اسلام(ص) خطبه عرفات « خطبه حجه الوداع» را برفراز این کوه ایراد کردند، همچنین حضرت امام حسین(ع) در کنار این کوه دعای عرفه را قرائت نمودند.

مسجد نمره

۱۳۷

این مسجد در غرب عرفات بین طریق (۶۵) واقع شده و به مسجد عرفات و مسجدابراهیم خلیل(ع) نیز معروف می باشد . بنای اولیه این مسجد در زمان منصور عباسی در قرن دوم هجری احداث گردیده و پس از چندین بار تجدید بنا و بازسازی، در طرح توسعه حرم در زمان «ملک فهد» مسجد کلاًتجدید بنا گردید و مساحت فعلی آن ۱۸۸۰۰ مترمربع می باشد و چهارمناره به ارتفاع ۶۰متر در چهارگوشه آن قرار دارد. این مسجد در طول سال یک هفته از هفتم تا سیزدهم ذی الحجه باز می باشد.روایت شده است در روز عرفه خیمه پیامبر گرامی اسلام(ص) در این محدوده قرار داشته است .

در حال حاضر با توجه به توسعه اخیر قسمت غربی مسجد خارج از محدوده عرفات قرار داشته و افرادی که در زمان وقوف به این مسجد می‌روند دقت نمایند در قسمت شرقی مسجد عبادت نمایند.^(۱)



مشعر الحرام (مزدلفه)

مشعر بین عرفات و منی واقع است و ابتدای مشعر تا عرفات ۵/۳ کیلومتر و فاصله انتهای مشعر تا منی ۱/۵ کیلومتر می باشد. طول مشعر ۳ کیلومتر و مساحت آن حدود ۱۲ کیلومتر مربع است و محدوده آن با تابلوهای بزرگی مشخص گردیده که در روی آنها نوشته شده است «بدایه المزدلفه»، «نهایه المزدلفه» .

۱۲۸

مشعر یکی از اماکن مقدسه است که حاجیان پس از وقوف در عرفات، شب عید قربان برای انجام عمل بعدی مناسک حج به این مکان مقدس می آیند تا رکن دیگر حج «وقوف در مشعر» را انجام دهند که زمان انجام آن بامداد روز عید قربان از اذان صبح تا طلوع آفتاب می باشد.

مشعر به معنای محل شعور میباشد، چه جالب است مناسک تعالی حج، پس از شناخت و آگاهی ، به دنبال شعور باید رفت، که شناخت علم و آگاهی بدون شعور مصیبت بار است و حاجی باید شناخت و آگاهی همراه با شعور را پیدا کند آنهم در شب تا نزدیکهای صبح، بهترین عمل که حاجی می تواند در مشعر الحرام انجام دهد ذکر الهی است . همانطوریکه خداوند متعال در قرآن کریم می فرماید: «لیس علیکم جناح ان تبغوا فضلا من ربکم فاذا افضتم من عرفات فاذکروا الله عند المشعر الحرام و اذکروه کماهداکم و ان کنتم من قبله لمن الضالین» .

«گناهی بر شما نیست که از فضل پروردگار خود برخوردار شده و هنگام کوچ نمودن از عرفات خدا را در مشعر الحرام یاد کنید، او را یاد کنید همانطوریکه



شما را هدایت نمود، اگر چه پیش از آن از گمراهان بودید»^(۱)

وقوف مشعر برای تفکر، تعمق و اندیشه است از این رو است که باید در شب باشد، همانطوریکه (وقوف عرفات) باید در روز باشد، چون عرفات مرحله شناسایی و شناخت است و باید در روز با چشم و نور انجام گیرد، اما وقوف در مشعر، (محل شعور و جای فکر و اندیشه)، نور لازم ندارد، آرامش و خود آگاهی لازم است، شعور، خودتابناک و روشن است و به نور احتیاجی ندارد. پس در آن جا، زمینه دل آماده شده و در اینجا، از آن، گل و ریحان می روید.

شب مشعر!!...^(۲)

آیا می دانی شب مشعر، چه شبی است؟!، شب مشعر: شب معراج، شب جهاد، شب مراد، شب امید، شب انتخاب، شب هجرت، شب بینش، شب نور، شب یقین، شب حیات، شب آغاز، شب تصمیم، شب تسلیم؟!، شب فریاد، شب بیداری، شب خاموشی، شب قیامت!، شب برائت، شب گفتن، شب شنیدن!، شب آرزو، شب محشر!، شب اکبر!، شب وعده، شب وعید، شب سعد، شب سعید، شب اسلام، شب امان، شب خالق، شب مخلوق، شب حلق، شب تقصیر، شب ذکر، شب فکر!!، شب حمد، شب شکر، شب مقصود، شب مطلوب، شب جود، شب کرم، شب میعاد، شب موعود، شب عدل، شب وصل!!، شب اول، شب آخر، شب کعبه، شب منی، شب مشکور، شب اضحی، شب شعور، شب مشعر!!....

۱-سوره بقره آیه ۱۹۸

۲- راهنمای حرمین شریفین، ابراهیم غفاری ج ۴، ص ۶۶



نام دیگر مشعر مزدلفه می باشد مزدلفه یعنی محل اجتماع، محل ازدحام، اجتماعی که در این مکان تشکیل می گردد خاص است، زیرا همه مسلح به یک سلاح هستند، سنگریزه، با یک نوع لباس، بایک نیت، بایک هدف، هیچ کس بردیگری برتری ندارد، همه دارای یک درجه هستند، تحت فرمان الهی، آماده رزم با شیطان، منتظر و آماده حمله و با طلوع آفتاب حمله شروع می شود. این اولین آفتابی است که بعد از عرفان، به حاجی طلوع نموده آنهم در روز عید قربان، تا او را در لباس عمل و خدمت در این مکان جلوه گر سازد!

۱۳۰

چون صبحگاه، اشعه آفتاب تابید، این سپاه عظیم، با لباس رسمی خود، سان داده و هرکس حیات و عضویت خود را ابراز می نماید. تنها جایی که تمامی سربازان، سمت فرماندهی دارند، در این جا و در این سپاه است.

مسجد مشعر الحرام

این مسجد در مشعر الحرام در کنار طریق ۵ و در محدوده مرکزی مزدلفه واقع است و بنای اولیه آن در عهد عباسیان احداث گردیده و پس از چندین بار بازسازی، در سال (۱۳۹۹ هـ.ق) بنای جدید آن در عهد آل سعود ساخته شده و مساحت آن حدود ۵۰۴۰ مترمربع و دارای دو مناره بطول ۳۲ متر می باشد^(۱).



وادی محسر

وادی محسر منطقه ای است بین مشعر و منی بفاصله ۵۰۰ متر و بنا به روایات تاریخی، اصحاب فیل (سپاهیان ابرهه که بر فیل سوار بودند) به فرماندهی ابرهه که از مسیحیان متعصب بود و در یمن حکومت می کرد در آن منطقه کلیسایی ساخته و برای توسعه مسیحیت و بازداشتن توجه مردم عرب از کعبه و توجه آنان به کلیسا، برای از بین بردن کعبه به مکه لشکرکشی کرده و در این منطقه مستقر شده و آماده حمله بود که به فرمان الهی توسط پرندگان خاصی بنام ابابیل سنگباران شده و از بین رفتند و به همین مناسبت و عبرت از این واقعه سوره فیل نازل شده است. و آن سال در تاریخ حجاز به «عام الفیل» که سال تولد پیامبر گرامی اسلام (ص) نیز می باشد معروف است.



منی

سرزمین منی در شرق مکه مکرمه و در ۷ کیلومتری شمال شرقی مسجدالحرام (از طریق تونل ۴ کیلومتر) واقع است و محدوده آن از انتهای وادی محسر تا جمره عقبه به طول ۳/۵ کیلومتر می باشد، منطقه منی از جنوب و شمال با کوههای مرتفع مشخص می باشد و ابتدا و انتهای آن با تابلوهای بزرگ مشخص گردیده است.

سرزمین منی آخرین منزل از مشاعر مقدسه جهت انجام مناسک حج می باشد و در این مکان اعمال (رمی جمرات، قربانی، حلق یا تقصیر، وقوف) انجام می گیرد و حاجی سه روز و دو شب در این مکان مقدس بیتوته می نماید. (دهم ، یازدهم و دوازدهم ذی الحجّه) و روز دوازدهم پس از اذان ظهر به سمت منازل مکه رهسپار می شوند . همچنانکه خداوند متعال در قرآن کریم می فرماید:

«واذکرو الله فی ایام معدودات، فمن تعجل فی یومین فلا اثم علیه و من



تاخر فلا اثم علیه المن اتقی و اتقوا الله و اعلمو انکم الیه تحشرون «
«خدارا یاد کنید (به ذکر تکبیر) در چند روزی معین (ایام تشریق) پس
هر که شتاب کند و اعمال را در دو روز انجام دهد گناه نکرده و هر که
تاخیر کند نیز گناه نکرده، این حکم برای کسی است که (از هر گناه یا از
محرمات احرام) پرهیزکار بوده است، و از خدا بترسید و بدانید که به
سوی خدا باز خواهید گشت»^(۱)

۱۳۳

سرزمین منی جهت رفاه حجاج در حال حاضر به امکانات خوبی تجهیز
شده است، چادرها از نوع ضدحریق و بسیار مناسب و با داشتن کولر
آبی فضای خوبی را جهت عبادت و استراحت بوجود آورده است.
همچنین حجاج هر کشور تفکیک شده محلی را به آنان اختصاص داده‌اند
که محل خیمه‌های حجاج ایران در «ربوه» بین طریق ۷ (سوق العرب) و
طریق ۸ و پل ملک عبدالعزیز می باشد.

منی، یعنی جایی که خونها، در آن ریخته می شود!، یعنی خون قربانیها!
و جایی که حضرت آدم(ع) و حوا، آرزوی آمرزش نمودند و جایی که
حضرت آدم(ع) آرزوی بهشت نمود، و جایی که حضرت جبرئیل (ع)
به حضرت ابراهیم (ع) گفت « هر چه از خداوند می خواهی آرزو کن»
و حضرت ابراهیم از خداوند خواست به جای ذبح فرزندش، قوچی را
بفرستد تا به عنوان فدیة اسماعیل، آن را ذبح کند و خداوند آرزوی او
را برآورده کرد. پس در حقیقت منی، سرزمین آمال و آرزوها که آخرین
مرحله شناخت و شعور است می باشد، یعنی در عرفات شناختن، و در



مشعر، اندیشه کردن ، و در منی ، ایمان آوردن و عمل انجام دادن است! به عبارت دیگر : آشنایی، تفکر، دیدار و موفقیت!

در منی ، انسان ، عاشق لبخند عیداست ، عیدی که از آن بزرگتر عیدی نمی باشد، عید خون، عید قربان، روز موفقیت به دیدار دوست ، روز شکست دشمن، روز فداکاری و قربانی .

مسجد خیف

۱۳۴

خیف به معنی دامنه و به زمینی گویند که اطرافش مسیل و بلند از وادی قرار داشته باشد و چون این مسجد در دامنه کوه صفایح واقع شده است لذا به مسجد خیف معروف است . این مسجد ، یکی از مساجد تاریخی و با عظمت در اسلام می باشد . در صدر اسلام ، این مسجد، از وسیع ترین مساجد موجود در آن زمان بوده است ، این مسجد نخست ، محوطه روبازی بوده و سپس بنای اساسی آن در قرن سوم سال (۲۵۶ هـ ق) در زمان خلافت معتمد عباسی آغاز گردید و در طول تاریخ چندین بار توسط سلاطین مختلف نوسازی و بازسازی شده است .

که نهایتاً آخرین تجدید بنای مسجد در سال (۱۴۰۷ هـ ق) در دوره آل سعود در محدوده ای وسیع به مساحت حدود ۲۴۰۰۰ متر مربع انجام گرفته است و در طول سال فقط از هفتم تا چهاردهم ذی الحجه باز می باشد .

در روایات آمده است که در این مسجد هفتاد پیامبر الهی از جمله حضرت موسی (ع) نماز خوانده اند، همچنین پیامبر گرامی اسلام (ص) در این مکان نماز خوانده و هنگام اعمال حج در این مکان وقوف نموده



و خطبه حجه الوداع را نیز در این مکان ایراد نموده اند .

مسجد البیعه

این مسجد در فاصله ۳۰۰ متری غرب جمره عقبه هنگامی که از منا به سمت مکه می رویم در سمت راست در شعبی (دره) قرار دارد. بنای اولیه مسجد در سال (۲۴۴ هـ.ق) در عهد عباسیان ساخته شده است و آخرین بازسازی آن در زمان سلاطین عثمانی بوده و در حال حاضر مساحت آن ۳۷۵ مترمربع می باشد و در توسعه اخیر اکنون در فضایی باز قرار گرفته است.

۱۳۵

این مسجد از این جهت به مسجدالبیعه معروف می باشد که : بزرگان اوس و خزرج « بیعت اول را شبانه با پیامبرگرامی اسلام(ص) در این مکان بسته اند که در تاریخ اسلام آن شب به «لیلہ العقبه» معروف است. سپس در سال دوازدهم بعثت ۱۲ نفر از بزرگان مدینه در محل مسجد البیعه با آن حضرت پیمان نصرت بستند و قرار گذاشتند که در سال آینده با جمعیت بیشتری بیایند. سرانجام در سال سیزدهم بعثت « ۷۱مرد» و « ۲ زن » از برجسته گان مدینه در موسم حج بیعت دوم را بسته و این بیعتی بسیار مهم بود که به «بیعه العقبه» معروف است . در ضمن در سرزمین منی مساجد «الکبش ، کوثر و صفایح » نیز بوده است که در حال حاضر اثری از آنها نمی باشد^(۱) .



جمرات

یکی از اعمال که در سرزمین منی انجام می‌گیرد «رمی جمرات» است. روایت است که شیطان در این منطقه در محل‌های جمره اولی، وسطی و عقبه بر حضرت ابراهیم (ع) ظاهر شده و او در هر سه مورد شیطان را با پرتاب سنگریزه از آن مکان‌ها دور کرده است.

تا سال (۱۳۸۳ هـ.ش) جمرات بصورت ستونی چهارگوشه و بلند بود و از طبقه همکف و روی پل حجاج رمی جمرات را انجام می‌دادند. به علت اینکه در چند مرحله حجاج هنگام رمی جمرات در روز دوازدهم در این مکان کشته شدند در طرح اولیه شکل ستونی جمرات را بصورت دیوار مستطیل شکل به طول ۳۰ متر و ارتفاع ۸ متر ساختند تا حاجیان راحت‌تر در دو طبقه همکف و روی پل بتوانند رمی جمرات را انجام دهند لیکن به علت اینکه در سال (۱۳۸۴ هـ.ش) روز دوازدهم ذی‌الحجه حدود ۴۰۰ نفر از حجاج کشته شدند لذا حکومت سعودی برآن شد که محل جمرات را در پنج طبقه و با مسیرهای متعدد بنا نماید تا از کشتار حجاج جلوگیری بعمل آید. فاصله جمره اول تا جمره وسطی ۲۰۰ متر و فاصله جمره وسطی تا جمره عقبه ۲۴۷ متر می‌باشد.

قربانگاه

تا قبل از سال (۱۳۷۸ هـ.ش) در منطقه وادی محسر آغل‌هایی بصورت سنتی وجود داشت و حجاج در این منطقه قربانی می‌کردند، و هیچگونه امکاناتی جهت استفاده مناسب از قربانی‌ها وجود نداشت و حاجیان



پس از قربانی کردن لاشه های گوسفندان را در وسط آغل رها کرده و مسئولین ذریبط آنها را بوسیله لودرها جمع آوری کرده و در کوره ها می سوزاندند و بسیاری از لاشه ها نیز در مسیر رفت و آمد حاجیان در وسط آغل ها زیر پا از بین می رفتند و از نظر بهداشتی وضعیت نامناسبی را پدید می آورد و باعث آلودگی شدید محیط زیست و بیماری حجاج می گردید. لذا از سال (۱۳۷۸ ه.ش) قربانگاه مکانیزه در منطقه معیصم در شمال شرقی منی در سه محل مجزا باتمام تجهیزات مدرن توسط بانک توسعه اسلامی احداث گردید. حدود ۳۰۰ دامپزشک، ۹۰۰۰ ذابح و قصاب و ۱۹۰۰ کارمند زیر نظر بانک توسعه اسلامی پروژه قربانی را همه ساله در مراسم حج انجام می دهند. حیوانات مخصوص ذبح (اعم از شتر، گاو و گوسفند) توسط چندین شرکت بزرگ دامپروری که طرف قرارداد بانک توسعه اسلامی هستند تامین می گردد. دام ها قبل و بعد از ذبح توسط دامپزشکان معاینه شده و پس از ذبح در سردخانه های عظیم نگهداری و به کشورهای اسلامی ارسال می شود.^(۱)

مسجد تنعیم

این مسجد در شمال مکه مکرمه، ابتدای محدوده حرم در مسیر مکه-مدینه (طریق الهجره) که هم اکنون جزء شهر مکه محسوب می شود در منطقه تنعیم در فاصله ۶ کیلومتری مسجدالحرام واقع است و کسانی که در داخل شهر مکه هستند و بخواهند برای عمره مفرده محرم شوند



می‌توانند از این مسجد نیز محرم شوند نام دیگر این مسجد، «مسجد عایشه» می‌باشد و آن به خاطر این است که در حجه الوداع عایشه خواست برای عمره مفرده محرم شود و پیامبر(ص) دستور دادند از این منطقه محرم شوند. این مسجد در طرح توسعه در سال (۱۳۹۸ هـ.ق) بازسازی شده و مساحت آن حدود ۶۰۰۰ مترمربع می‌باشد.

شهدای فح

۱۳۸

فح نام محلی است معروف به شهدا، که در شارع تنعیم شارع شهدا(مدخل ورودی شهر مکه از طریق مدینه)، که حسین بن علی بن حسن بن حسن بن حسن بن علی بن ابی طالب(ع) معروف به شهید فح با یاران و بستگان در این مکان شهید شدند.

هنگامیکه هادی عباسی به خلافت رسید، اسحق بن عیسی را حاکم مدینه کرد و او مردی از نژاد عمر بن خطاب بنام عبدالعزیز را جانشین خود کرد، عبدالعزیز نسبت به اولاد حضرت علی(ع) بسیار بدرفتاری می‌کرد تا اینکه در سال (۱۶۹ هـ.ق)، جمعی از شیعیان از بلاد مختلف قصد حج نموده و به مدینه آمدند و به اتفاق سادات مدینه، اجتماع کرده، به جناب حسین بن علی (شهید فح) پیشنهاد قیام بر علیه حکومت را نمودند، لذا آن جناب خروج نموده مدینه را به تصرف درآورد و چون موقع حج بود با عده ای از بستگان و برخی از حجاج که بالغ بر ۳۰۰ نفر می‌شدند به قصد مکه حرکت نمودند. از آن طرف موسی الهادی عباسی سپاهی را جهت مقابله با حسین بن علی بن حسن گسیل داشت چون به منطقه فح



رسیدند با یکدیگر تلاقی نموده و هنگام نماز صبح روز هشتم ذی الحجه جنگ آغاز شد در نتیجه حسین بن علی (شهید فخ) و جمعی از یاران آن بزرگوار شهید شدند و سرهای آنها را که بیشتر از صد راس بود، از تن جدا ساخته به‌مراه اسیران نزد هادی عباسی آوردند. و بدن‌های بی سر را پس از سه روز در همان محل دفن کردند. در حال حاضر مقبره شهدای فخ از شارع تنعیم که وارد شارع شهدا می‌شویم در اولین فرعی سمت چپ قرار دارد و این منطقه به همین دلیل به منطقه شهدا معروف است. بخش اصلی برجای مانده از قبرستان شهدای فخ در یک چهار دیواری قدیمی، در جنب کوه واقع شده و در آن بسته است، در میان این چهاردیواری، مقبره نیمه مخروبه ای نیز هست که از بالای کوه تا اندازه ای قابل رویت است. قاعدتا همانجا باید مقبره حسین بن علی، «شهید فخ» باشد.^(۱)

حدیبیه

منطقه حدیبیه در غرب مکه مکرمه در ۲۲ کیلومتری مسجدالحرام در مسیر جاده قدیم مکه - جده واقع شده است و ابتدای حرم مکه می‌باشد. در حال حاضر این منطقه به شمیسی معروف می‌باشد. که نام چاهی است که در آن منطقه قرار داشته است.

پیامبر گرامی اسلام (ص) در ذی القعدة سال ششم هجری قمری برای انجام عمره به سمت مکه عزیمت نمودند در ۸۰ کیلومتری مکه در منطقه

۱- راهنمای حرمین شریفین، ابراهیم غفاری ج ۱ ص ۲۷۳ - آثار اسلامی مکه و مدینه، رسول جعفریان



عسفان مشرکان مانع ورود آن حضرت شده و پیامبر اکرم (ص) چون قصد جنگ نداشتند لذا کوه های منطقه عسفان را دور زده و به سوی جنوب آمدند و در غرب مکه در منطقه حدیبیه توقف کردند. سپس عثمان بن عفان را بعنوان نماینده خود جهت مذاکره با سران مکه اعزام نمودند اما تا سه روز از وی خبری نشد ، فلذا مسلمانان در کنار درختی بنام «سمره» با پیامبر خدا (ص) پیمان بستند که تا پای جان در برابر دشمن بایستند. که این بیعت به «بیعت رضوان» معروف است . پیامبر اکرم (ص) فرمودند :

۱۴۰

«هیچ یک از کسانی که در کنار این درخت بامن پیمان بستند به آتش جهنم نخواهد سوخت». که در این هنگام خداوند با نزول آیاتی بر این بیعت صحه گذاشت و از کسانی که در آن حضور داشتند اعلام رضایت کرد :
«خداوند از مومنانی که زیر درخت (معهود حدیبیه) با تو بیعت کردند به حقیقت خشنود گشت و از وفا و خلوص قلبی آنها آگاه بود ...»^(۱)

در همین مکان پس از مذاکرات پیمان صلحی بین پیامبر اکرم (ص) و کفار بسته شد که به «صلح حدیبیه» معروف می باشد و در آن از جمله شرط شد که مسلمانان در سال دیگر برای انجام حج به مکه بیایند و پیامبر (ص) و اصحاب با گذشت ۱۹ روز در این منطقه با قربانی از احرام بیرون آمدند و پس از فتح خیبر عمره قضا (قضای عمره سال ششم) را انجام دادند . مشرکین مکه پس از مدتی پیمان خود را نقض کردند. و سرانجام ، این نقض پیمان به حرکت سپاه ده هزار نفری مسلمانان و فتح مکه منتهی شد. در دوران خلیفه دوم درخت را قطع کرده و به جای آن مسجدی بنام



«مسجدشجره» بنا کردند که این مسجد نیز در دوران حکومت آل سعود تخریب گردید.^(۱)

در حال حاضر در نزدیکی آن منطقه مسجدی ساخته اند به نام «مسجد شمسی» به مساحت ۲۰۰ مترمربع که در فاصله ۲ کیلومتری حد حرم و ۲۴ کیلومتری مسجدالحرام قرار دارد .

افرادی که از داخل شهر مکه بخواهند برای عمره مفرده محرم شوند می توانند از این منطقه نیز محرم شوند تا خاطره توقف پیامبر اکرم (ص) در این مکان را زنده نگهدارند.

جعرانه

جعرانه در شمال شرقی مکه و در فاصله ۲۴ کیلومتری مسجدالحرام در ابتدای حرم قرار دارد .

در روایت آمده است که پیامبر اسلام(ص) پس از بازگشت از جنگ حنین ، حدود پانزده روز در این منطقه توقف نموده و غنایم جنگ با هوازن را میان مردم تقسیم نموده و سپس از همین محل محرم شدند و عمره انجام دادند .

در زمان عبدالله بن زبیر در این مکان مسجدی ساختند بنام مسجدالرسول(ص) که در طول سالیان دراز چندین بار تجدید بنا و بازسازی شده است و نهایتاً مسجد فعلی در زمان ملک فهد بنا شده و مساحت آن ۴۳۰ مترمربع می باشد .



افرادی که داخل شهر مکه هستند و می خواهند عمره مفرده انجام دهند به این محل با فضیلت آمده و محرم می شوند .
 در شهر مکه آثار تاریخی دیگری نیز وجود داشته که در حال حاضر اثری از آنها نمی‌باشد و یا در دسترس نیستند لذا از توضیح آنها صرف نظر می‌گردد.

بیمارستانهای مکه

۱۴۲

با توجه به امکان استفاده از خدمات پزشکی عربستان سعودی ، هیئت پزشکی ایران در زمان عمره در حد برپایی چند درمانگاه در مکه و مدینه و در زمان حج تمتع نیز علاوه بر ایجاد چندین درمانگاه یک درمانگاه مرکزی در مکه مکرمه و یک درمانگاه مرکزی در مدینه منوره با تخصص های لازم برقرار می نماید. لیکن از امکانات پزشکی عربستان سعودی در حد مطلوب استفاده می شود. لذا ضرورت آشنایی با مراکز درمانی عربستان سعودی در مکه مکرمه و مدینه منوره اجتناب ناپذیر می‌باشد. (شایان ذکر است کلیه خدمات پزشکی در بیمارستان های دولتی عربستان سعودی برای همه افراد رایگان عرضه می گردد).

بیمارستان هیأت پزشکی ایران در مکه مکرمه، در عزیزیه ۴ شارع عبدالله خیاط قرار دارد و شماره اورژانس پزشکی عربستان سعودی ۹۹۷ می‌باشد.

۱- مستشفی اجیاد العام

این بیمارستان در جنوب مسجدالحرام روبروی باب ملک عبدالعزیز ابتدای شارع اجیاد قرار دارد و نزدیکترین بیمارستان به مسجدالحرام می‌باشد. این



بیمارستان یک بیمارستان عمومی بوده و مداوای سربایی و جراحی های محدود ، آزمایشات و عکسبرداری را انجام می دهد و در صورت نیاز به مداوای بیشتر بیمار را به بیمارستانهای تخصصی معرفی می نماید.

۲- مستشفی النور

این بیمارستان در جنوب مکه مکرمه ، شارع کدی (طریق الدائری الثالث) قرار داشته و بیمارستان فوق تخصصی مکه مکرمه می باشد .

۳- مستشفی ملک عبدالعزیز

این بیمارستان در شمال مکه مکرمه، شارع حجون تقاطع شارع تنعیم قرار داشته و یک بیمارستان عمومی می باشد .

۴- مستشفی الولاده و الاطفال

این بیمارستان در شارع عمر بن عبدالعزیز واقع شده و بیمارستان تخصصی زنان و کودکان می باشد .

۵- مستشفی ملک فیصل

این بیمارستان در شمال شرقی مکه مکرمه شارع المنحنی (امیرماجد بن عبدالعزیز) در منطقه «شیشه» قرار داشته و یک بیمارستان عمومی می باشد.

موسسه مطوفین حجاج ایران

این موسسه مسئولیت کلیه خدمات لازم در حج به حجاج ایران اعم از (خیمه های منی و عرفات، آب زمزم، گمشدگان ، وسیله نقلیه مشاعر، کنترل و نگهداری گذرنامه ها و ...) را بعهده داشته و در غرب مکه مکرمه در کمربندی سوم (طریق الدائری الثالث) بین جاده قدیم



مکه - جده و بزرگراه سریع مکه - جده قرار دارد هنگامیکه از جاده قدیم مکه - جده وارد کمربندی شویم بعد از طی مسافت یک کیلومتر سمت راست ، دفتر مرکزی موسسه قرار دارد . در ضمن این موسسه دارای پانزده شعبه بوده که در منطقه عزیزیه قرار دارند .

بازار عمده فروشی (اسواق الجمله - حلقه)

بازار عمده فروشی میوه و خواربار و دیگر اجناس در انتهای شارع ابراهیم خلیل (ع) بعد از کمربندی سوم ، اولین میدان سمت راست قرار دارد .



فصل سوم

مدینه منوره

مدینه منوره در شمال مکه مکرمه و غرب عربستان سعودی قرار دارد و مرکز استان مدینه می باشد. ارتفاع آن از سطح دریا ۶۲۵ متر و مساحت آن ۱۰۰ کیلومترمربع و جمعیت آن حدود هفتصد هزار نفر می باشد. آب و هوای آن در تابستان گرم و در زمستان سرد و بارانی است. نزدیکترین بندر به مدینه ، بندر ینبع بوده که در ۲۱۰ کیلومتری غرب مدینه قرار دارد. شهر مدینه بین دو منطقه کوهستانی در شرق و غرب واقع شده (که به حاره الشرقيه و حاره الغربيه معروف است) و در ناحیه جنوبی (قبا) نخلستان و کمی سنگلاخ است و در قسمت شمال کوه احد و قسمتی از آن دشت می باشد. استان مدینه از سمت غرب به دریای سرخ متصل می باشد.

۱۴۵

این شهر از نظر صنعتی فعالیت خاصی نداشته و فعالیت اقتصادی مردم بر اساس خدمات مختلف به زائرین حج و عمره می باشد. البته کشاورزی سنتی (کاشت صیفی جات) در این شهر متداول است.

فاصله مدینه منوره تا مکه مکرمه ۴۲۷ کیلومتر بوده و مسیر بین مکه و مدینه را طریق الهجره می نامند و مدینه منوره دومین شهر مذهبی جهان اسلام می باشد.



تاریخ مدینه

پیش از اسلام، دو گروه عرب و یهودی در یثرب و به عبارتی در حد فاصل حره ی شرقی، حره ی غربی، قبا و احد زندگی می کردند. قبایل یهودی عبارت بودند از: « بنی قینقاع »، « بنی نضیر » و « بنی قریظه » که عمدتاً در جنوب و جنوب شرقی در منطقه های قبا و عوالی زندگی می کردند.

ورود اسلام به یثرب

۱۴۶

مردم یثرب به کعبه احترام می گذاشتند و همه ساله برای طواف آن و عبادت بت ها به مکه می آمدند. به علاوه بازارهای مکه نیز انگیزه ای بود تا آنان به مکه بیایند و روابطی با قریش داشته باشند. از زمانی که پیامبر اکرم (ص) دعوت خویش را آشکار کرد و آیات قرآنی در میان مردم انتشار یافت، اهل یثرب به دلیل همین رفت و آمدها کم و بیش با آن آشنا شده بودند. اما حرمتی که برای قریش قائل بودند مانع از آن شده بود که خود را به رسول خدا (ص) نزدیک کنند.

نخستین بار دو نفر و در سال یازدهم شش نفر از مردم یثرب اسلام آوردند. آنها این پیام جدید را به دیگران رساندند و در سال دوازدهم بعثت دوازده نفر از مردم یثرب که مسلمان شده بودند در ایام حج به دیدار رسول خدا (ص) شتافتند. پس از آن بود که پیامبر (ص) یکی از بهترین اصحاب خود، یعنی « مصعب بن عمیر » را برای تبلیغ اسلام به یثرب فرستاد و در سال سیزدهم بعثت قریب هفتاد تن از مردم یثرب برای بیعت با رسول خدا (ص) به مکه آمدند. آنان ضمن بیعت با رسول



خدا (ص) از آن حضرت خواستند تا به یثرب بیاید و تعهد کردند که از آن حضرت دفاع خواهند کرد ، همان گونه که از زن و فرزند خویش دفاع می کنند. این دعوت سرآغاز هجرت پیامبر اکرم (ص) و اصحاب آن حضرت بود . محل بیعت آنها با رسول خدا (ص) اندکی پایین تر از جمره ی عقبه (در منطقه منی) ، در راه آمدن به مکه ، سمت راست ، در داخل یک شعب بوده که اکنون در محل آن « مسجدالبیعه » قرار دارد که درباره این مسجد در بحث اماکن مکه ذکر شد .

یثرب یا مدینه النبی (ص)

پیامبر اکرم (ص) در ربیع الاول سال (۶۲۲ م) به یثرب هجرت نمودند و با آمدن آن حضرت ، نام این شهر به «مدینه النبی (ص)» تبدیل شد. رسول الله (ص) در همان آغاز ، مدینه را چون مکه «حرم» دانست. بر این اساس ، مکه حرم خدا و مدینه حرم رسول الله (ص) است. این بهترین شرافتی بود که مدینه می توانست به آن دست یابد.

پیامبر خدا (ص) برای زندگی ، مدینه را برگزید ، طبیعی است آن حضرت پس از فتح مکه ، در سال هشتم هجرت ، می توانستند به شهر خود بازگردند. اما ترجیح دادند در مدینه زندگی کنند و در آن شهر دفن گردد. آن حضرت در سخنان بی شماری مدینه را تمجید کرده و مردم آن را بسیار ستوده است. همین تعریف و تمجیدها سبب شد تا این شهر کوچک ، بهترین و زیباترین نام ها را که نزدیک به یکصد نام می شود به خود اختصاص دهد :

« المومنه » ، « المحبوه » ، « المقدسه » ، « البارّه » ، « دارالابرار » ، « ارض الله »



« طابه » ، « طیب » ، « سیده البلدان » ، « دارالسلام » ، « المحرمه » « المبارکه » ، « المحروسه » ، « المرحومه » ، « الجباره » ، « المختاره » ، « القاصمه » ، « حرم رسول الله (ص) » ، « الموفیه » ، « قلب الایمان » ، « قبه الاسلام » ، « المعصومه » ، « بیت رسول الله (ص) » و نام های دیگر.

رسول خدا (ص) مدینه را اینگونه توصیف کرده اند ، « مدینه محل هجرت من ، محل قبر من و محلی است که من از آنجا برانگیخته خواهم شد.»

پیامبر خدا (ص) در مدینه

۱۴۸

پیش از هجرت پیامبر خدا (ص) به مدینه تنی چند از اصحاب به یثرب رفته و در « قبا » سکونت کردند. سپس رسول خدا (ص) در آغاز ماه ربیع الاول راهی یثرب شدند. مردم مسلمان شده یثرب ، بی صبرانه انتظار ورود آن حضرت را داشتند و از ایشان در « قبا » استقبال کردند. آنگاه مسلمانان واقعی مدینه، طی ده سال با خلوص تمام از وی و آرمان های آن حضرت دفاع کردند.

نخستین اقدام پیامبر اکرم (ص) در مدینه، ساختن مسجد بود، جایگاهی که افزون بر مرکزیت عبادی ، مرکزیت فرهنگی، سیاسی و اداری نیز داشت و از تکیه گاه های اصلی اسلام در میان مسلمانان بود.

دومین اقدام آن حضرت ایجاد یک پیمان عمومی میان مسلمانان مدینه بود. در این معاهده که همه ی مسلمانان برای اجرای آن متعهد شدند و بار رسول خدا (ص) بیعت کردند حاکمیت برای خدا و رسولش شناخته شد. و بخشی از قوانین حقوقی و جزایی اسلام به عنوان قانون تصویب گردید.

سومین اقدام رسول خدا (ص) ایجاد پیمان برادری میان مسلمانان بود.



آن حضرت مسلمانان را با یکدیگر برادر کرد تا نسبت به هم ارتباط و پیوند نزدیکتری داشته باشند. از میان مسلمانان ، « علی ابن ابی طالب (ع) » را به عنوان برادر خود برگزید.

روزی از طرف پیغمبر (ص) به تمام مسلمان اطلاع داده شد که همگی برای نماز مغرب در مسجد حضور یابند، مسلمانان که همیشه شوق زیارت و دیدار رسول خدا (ص) را داشتند و همه شب برای اقامه نماز و دیداروی در مسجد حاضر میشدند ، ولی این خبر که به آنها رسید، اشتیاق آنان را زیاده تر کرد.

همگی حاضر شدند و در پشت سر آن حضرت نماز گزارند. بعد از نماز حضرت محمد (ص) برای آنها صحبت کرد. از خدای یگانه و از پیمانهای رسالتی خود، سخنها گفت، از برادری و مساوات که پایه و اساس وحدت مسلمانان است گفتگوئی کرد و از پاداشی که مهاجرین و انصار در مقابل خدمات خود به اسلام خواهند یافت ، شرح مبسوطی بیان کرد و سپس چنین اظهار داشت :

ای مسلمانان و ای مردم با ایمان !

گروهی از شما به « مکه » آمدید و در در « عقبه » در دل شب با من بیعت کردید و مرا به شهر خود فرا خواندید . گروهی دیگری از شما از آغاز پیدایش اسلام بدین خدا در آمدید و در این راه هرگونه شکنجه و ناملایمی را تحمل کردید و خلوص نیت و پاکی ایمان خود را نشان دادید من اکنون بشما اعلام میدارم که شما افراد مهاجرین و انصار، برادر یکدیگر هستید، پیوند این برادری شما در آسمانها بسته شده است. اکنون



من عهد و پیمان الهی را که بر لوحه ابدیت مانند علم الهی نقش بسته است بشما خاطر نشان می‌سازم. هر کدام بر خیزید و برادر خود را انتخاب کنید. این بیانات شیرین و شیوای پیغمبر خدا (ص) تاثیر عمیقی در حاضرین کرد. شور و هیجان و غلغله در میان آنها بوجود آورد. بزرگ و کوچک، ثروتمند و فقیر، مهاجر و شهری جملگی برادر یکدیگر شدند. جناب «حمزه» عموی رسول خدا (ص) با «زید بن حارثه» آزاد شده خود، برادر شد. «سلمان فارسی» که تازه از قید بردگی یک نفر یهودی نجات یافته بود، برادر «ابوذر غفاری» گردید، سایرین هم هر کدام برادران خود را در همین مجلس انتخاب کردند.

۱۵۰

در این جمعیت، روحی از همکاری، صداقت، اتحاد، یگانگی و ایمان بوجود آمد که همه خود را حتی در دارائی و اموال، با برادر مومن خود، شریک و سهم دانستند.

آن وقت حضرت محمد (ص) برخاست و از میان جمعیت دست حضرت علی (ع) را گرفت و او را از میان مسلمانان بیرون کشید و با صدای بلند و رسای خود گفت: اینهم برادر من!^(۱)

شاخص های جغرافیایی شهر مدینه منوره

مرکز شهر: حرم نبوی (ص)

شمال: منطقه احد

شرق: قبرستان بقیع و امتداد آن (شارع عبدالعزیز)



جنوب : منطقه قبا

غرب : شارع السلام و منطقه خندق (مسجدفتح)

خیابان های معروف مدینه

شمال :

شارع ابوذر ، شارع ملک فهد، شارع سیدالشهداء ، شارع عثمان بن عفان



شرق :

شارع ملک عبدالعزيز

جنوب :

شارع قربان (طالع ، نازل) ، شارع قبا (طالع ، نازل) ، شارع ابویوب

انصاری، شارع البحر

((طالع یعنی دور شدن و نازل یعنی نزدیک شدن به حرم))



غرب :

شارع السلام ، شارع السیح (احزاب) ، شارع خالد بن ولید

شمال شرقی :

شارع المطار

شمال غربی :

شارع ابوبکر (السلطانہ)

جنوب شرقی :

شارع علی بن ابیطالب (ع) (باب العوالی)

جنوب غربی :

شارع عمر بن خطاب (عنبریه) ، شارع ہجرہ

گمربندی های مدینہ منورہ :

- ۱- طریق الدائری اول (شارع ستین ، ملک فیصل)
- ۲- طریق الدائری المتوسط (شارع امیر عبدالمجید ، حزام الاخضر)
- ۳- طریق الدائری الثانویہ (ملک عبدالہ)
- ۴- طریق الجامعات (طریق غیرمسلمین)

نحوہ وارد شدن به مدینہ منورہ (برای زائرین ایرانی)

- ۱- از طریق فرودگاہ مدینہ برای زائرانی کہ با ہواپیما وارد مدینہ می شوند و از مسیر شارع المطار به هتل های اطراف حرم می روند .
- ۲- از طریق فرودگاہ جدہ و پس از طی ۳۷۶ کیلومتر از مسیر طریق



الهجره ، به وسیله اتوبوس وارد مدینه منوره شده و با توجه به موقعیت محل اسکان از مسیر شارع قربان و یا شارع السلام به سمت اطراف حرم و هتل‌های مشخص شده می روند.

موقعیت اماکن مقدسه در مدینه منوره

مسجد النبی و حرم شریف

قال رسول ۰۰۰۱ (ص) (۱)

« صلاه فی مسجدی تعدل عشره الاف صلاه فیما سواه من المساجد الا المسجد الحرام »

پیامبر گرامی اسلام (ص) فرمود:

یک نماز در مسجد من (ثوابش) برابر با ده هزار نماز در دیگر مساجد است ، مگر مسجد الحرام

قال امام علی (ع) : (۲)

« اربعة من قصور الجنه فی الدنيا : المسجد الحرام ، مسجد الرسول (ص) ، مسجد بیت المقدس و مسجد الکوفه »

حضرت علی (ع) فرمودند:

« در دنیا چهار قصر از قصرهای بهشت است ، ۱- مسجد الحرام
۲- مسجد النبی (ص) ۳- مسجد الاقصی ۴- مسجد کوفه»

باعظمت ترین و مقدس ترین آثار تاریخی اسلام در دنیا پس از مسجد الحرام ، مسجد النبی (ص) می باشد که از نظر شرافت و فضیلت در جهان

۱- وسائل الشیعه ، ج ۳ ص ۵۴۳

۲- همان ، ج ۵ ص ۲۸۲



اسلام مانند ندارد.

مسجد النبی پس از چند روز از ورود پیامبر گرامی اسلام (ص) به مدینه منوره در محلی که شتر پیامبر زانو زده بود سنگ بنای مسجد نهاده شد و همه اصحاب از زن و مرد با اشتیاق شروع به ساختن مسجد کردند و پیامبر گرامی (ص) نیز با تمام توان در ساختن مسجد شرکت نمودند.

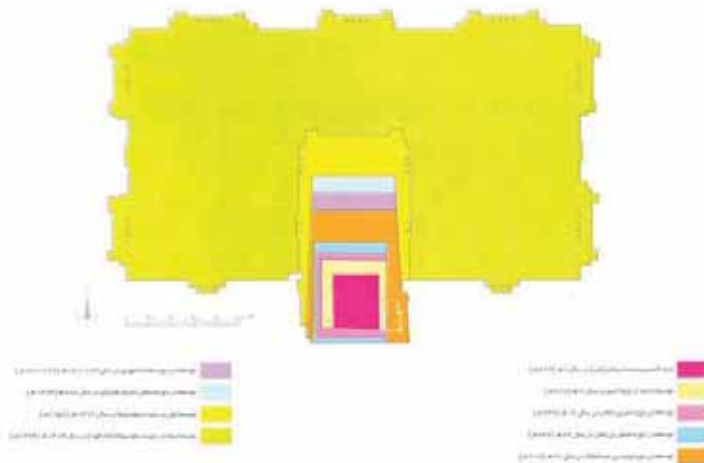
۱۵۴

ساختن مسجد سبب شد تا جمعیت زیادی از مهاجران و حتی ساکنان محلات دیگر، در اطراف مسجد خانه هایی بنا کنند تا اینکه به شکل کنونی در آمده است .

مراحل ساخت مسجد النبی به طور خلاصه به شرح ذیل می باشد :

- ۱- اولین بنای مسجد در زمان پیامبر گرامی اسلام (ص) با مساحت ۱۰۵۰ مترمربع (۳۵×۳۰) و ارتفاع ۲/۵ متر ساخته شد.

مراحل توسعه مسجد النبی (ص)





۲- مسجدالنبی در سال هفتم هجری پس از جنگ خیبر در زمان پیامبر اکرم(ص) از سمت غرب و شمال توسعه یافته و مساحت آن از ۱۰۵۰ مترمربع به ۲۴۷۵ مترمربع رسید.

۳- در سال (۱۷ هـ. ق) در زمان خلیفه دوم مقدار ۱۱۰۰ مترمربع به مساحت مسجدالنبی افزوده شد و مساحت مسجد ۳۵۷۵ مترمربع گردید.

۴- در سال (۲۹ هـ ق) در زمان خلیفه سوم نیز مسجد توسعه داده شد و مساحت آن به ۴۰۷۲ مترمربع رسید .

۱۵۵

۵- در سال (۸۸ هـ. ق) در زمان ولیدبن عبدالملک مروان مسجدالنبی توسعه یافت خانه پیامبرگرامی اسلام(ص) و خانه حضرت فاطمه زهرا(س) نیز تخریب گردید و به مساحت مسجد افزوده شد که در این زمان مساحت مسجد به ۶۴۰۰ مترمربع و یا به نقلی دیگر ۷۵۰۰ مترمربع رسید . لازم به ذکر است که مسجدالنبی تا این سال محراب نداشت در این دوران در محل عبادت پیامبراکرم(ص) محراب ساخته شد و به این صورت محراب وارد مساجد اسلامی گردید.

۶- در سال (۱۶۱ هـ ق) مهدی عباسی نیز به توسعه مسجدالنبی همت گماشت و ۲۴۵۰ مترمربع به مساحت مسجد افزود و مساحت مسجد حدود ۹۰۰۰ مترمربع گردید و محدوده خانه پیامبرگرامی اسلام(ص) و حضرت فاطمه زهرا (س) با چوب محصورگردید.

۷- در سال (۶۵۴ هـ ق) مسجدالنبی به دلیل افتادن یکی از مشعل های روشنایی به روی زمین آتش گرفت و یک سال بعد مستعصم عباسی دستور داد مسجد را به صورت قبلی تجدید بنا کنند.



۸- در سال (۸۸۶ هـ ق) در اثر صاعقه آسمانی مسجدالنبی مجدداً آتش گرفت و علاوه بر بقعه مطهره کتب و خزانه ، ۱۲ نفر نیز در آتش سوختند و اشرف قایتبای پادشاه عثمانی امیر سنقرالجمالی را با صد نفر معمار و استاد و شصت هزار لیره ، مامور تجدیدبنا کرد.

گنبد قبر مطهر که از سنگ یشم سبزرنگ ساخته شده و به همین جهت عرب آن را (قبة الخضراء) می گوید نیز از بناهای قایتبای می باشد.

۹- در سال (۱۲۶۵ هـ ق) در زمان عبدالمجیدعثمانی توسعه مجدد حرم آغاز و تمام آن بجز حجره طاهره تجدیدبنا گردید و طی ۱۳ سال مسجد به شکلی استوار و در عین حال زیبا بازسازی شد و مساحت آن ۱۰۳۰۰ مترمربع گردید و در همین زمان اسامی ائمه معصومین (ع) تا حضرت بقیه الله اعظم (عج) و نام جمعی از اقربای پیامبر اکرم (ص) و اصحاب او و... بدون رعایت ترتیب کتیبه شده است .

۱۰- تا سال (۱۳۷۰ هـ ق) زمان سلطنت ملک عبدالعزیز آل سعود اقدامی در توسعه حرم صورت نگرفت تا اینکه در سال (۱۳۷۳ هـ ق) توسعه مسجدالنبی آغاز شد و مجموع مساحت مسجد پس از این توسعه به ۱۶۳۲۷ مترمربع رسید این افزایش در قسمت های شمالی ، غربی و شرقی صورت گرفت. و ۵۵ میلیون ریال سعودی صرف توسعه مسجد جدید گردید .

۱۱- آخرین مرحله توسعه مسجد ، به دستور ملک فهد در تاریخ نهم محرم (۱۴۰۶ هـ ق) آغاز گردید و مساحت مسجدالنبی از حدود ۱۶۵۰۰ مترمربع به ۴۰۰۵۰۰ مترمربع رسید که از این مقدار ۹۸۵۰۰ مترمربع طبقه



همکف و ۶۷۰۰۰ مترمربع طبقه بالا (پشت بام) می باشد و صحن اطراف مسجد نیز به ۲۳۵۰۰۰ مترمربع وسعت یافت که ۴۵۰۰۰ مترمربع آن با سنگ مرمر سفید و ۱۹۰۰۰۰ مترمربع آن با سنگ گرانیت مفروش است و در حال حاضر به دستور ملک عبدالله به وسعت صحن از سمت شرقی در حال افزایش می باشد و چترهایی نیز جهت رفاه نمازگزاران نصب می گردد. داخل مسجد النبی (ص) در حال حاضر گنجایش ۲۷۰۰۰۰ نفر و با صحن های اطراف مسجد گنجایش ۷۰۰۰۰۰ نفر را دارد و در زمان ازدحام تا حدود یک میلیون نفر نمازگزار را در خود جای می دهد.^(۱)

ارتفاع طبقه همکف ۱۲/۵ متر و طبقه زیرزمین ۴ متر و قسمت پارکینگ ۵ متر می باشد و تعداد ستون ها در طبقه همکف مسجد ۲۱۷۴ عدد که با سنگ مرمر پوشیده شده و دارای تاج مسی و بر روی هر یک یک بلندگو و در پایین آن پنجره های مسی قرار دارد که از آن نسیم خنک خارج می گردد و فاصله ستون ها ۶ یا ۱۸ متر می باشد.

مسجد النبی دارای ۱۰ مناره می باشد که ۶ مناره جدید و به ارتفاع ۱۱۰ متر و ۴ مناره قدیمی دو مناره شمالی به ارتفاع حدود ۷۲ متر و مناره رئیسیه به ارتفاع ۴۴/۵ متر و مناره باب السلام به ارتفاع ۳۹ متر می باشد و همچنین دارای ۲۷ گنبد متحرک به قطر ۱۸ متر و وزن ۲/۸ تن و بر روی پل های آهنی در پشت بام قرار دارد و برای تهویه طبیعی در زمان های مشخص باز و بسته می شوند.

تعداد درب های شماره خورده ۴۱ در می باشد ولیکن با توجه به اینکه



در های بزرگ با حروف الف ، ب ، ج مشخص گردیده در مجموع ۱۴۲ در بر مسجدالنبی نصب گردیده است و شش محل با پله های برقی جهت رفتن به پشت بام وجود دارد. علاوه بر آن برای تجهیزات خنک کننده مرکزی ، برق ، دوربین های مدار بسته و سایر خدمات از طبقه زیرزمین به مساحت ۷۹۰۰۰ مترمربع استفاده می گردد. همچنین دو طبقه پارکینگ در سه قسمت جنوبی ، غربی و شمالی به مساحت ۲۹۰۰۰ مترمربع در دو طبقه احداث گردیده است که گنجایش ۴۴۴۴ ماشین را دارد.

۱۵۸

به نقلی توسعه مسجدالنبی طوری طراحی شده است که حصار دور صحن حدودا محدوده شهر مدینه زمان پیامبر اکرم(ص) می باشد سیستم خنک کننده و تهویه هوای مسجدالنبی یکی از بزرگترین تاسیسات در جهان می باشد مرکز تاسیسات در ۷ کیلومتری شمال غربی مسجد قرار داشته و از طریق تونل سرما به مسجدالنبی منتقل گردیده و سپس توزیع می گردد. سیستم صوت و دوربین های مدار بسته مسجد نیز یکی از پیشرفته ترین در جهان بوده و صدا در سطح مسجد در یک زمان پخش می گردد.

اماکن مقدسه داخل مسجدالنبی

۱- روضه نبوی :

قال رسول الله (ص) ^(۱)

«ما بین بیتی و منبری روضه من ریاض الجنه و منبری علی ترعه من ترع الجنه»



پیامبر گرامی اسلام (ص) فرمودند :

«مابین خانه من و منبر من باغی است از باغهای بهشت و منبرم بردری از درهای بهشت قرار گرفته است.»

برترین مکان مسجد و حرم شریف از نظر فضیلت همین روضه است که نماز و تلاوت قرآن و دعا در این محل افضل از دیگر مکانهای آن می باشد.

روضه مطهره در ناحیه جنوب شرقی مسجد (روبه سمت قبله) در غرب

۱۵۹

حجره شریفه قرار داشته و طول و عرض آن ۲۲×۱۵ متر می باشد. این

قسمت که ستونهای آن از سنگهای شمیسی سرخ و از چهار ستون

در طول و عرض تشکیل گردیده و از سایر ستونهای مسجد ممتاز است.

در محدوده روضه شریف سه مکان مقدس وجود دارد: مرقد مطهر

پیامبر (ص)، منبر و محراب

۲- حجره طاهره و مرقد مطهر پیامبر گرامی اسلام (ص)

یکی از مهمترین نقاط مسجد مدفن رسول خدا (ص) است پیامبر گرامی

اسلام (ص) چون در خانه مسکونی خود دفن شده است لذا آن محل

مقدس را (حجره طاهره ، حجره شریفه و یا مقصوره شریفه) نامیده اند

این حجره شریفه که در حال حاضر در قسمت جنوب شرقی مسجد النبی

قرار دارد قبلا در کنار مسجد و خارج آن بوده است .

محدوده خانه پیامبر اکرم (ص) ۲۶۴ متر مربع (۱۶/۵ * ۱۶) و خانه فاطمه

زهرا (س) ۹۷/۵ متر مربع (۷/۵ * ۱۳) مساحت دارد^(۱) که در مجموع



لذا خانه پیامبر اکرم (ص) و حضرت فاطمه زهرا (س) تخریب و داخل مسجد گردید و گرداگرد مرقد پیامبر اکرم (ص) و دو خلیفه، ابتدا دیواری مکعب شکل بنا شد که شبیه کعبه گردید، سپس به صورت پنج ضلعی تغییر داده شد تا کسانی که در پشت آن به سوی قبله نماز می خوانده اند در واقع عملاً رو به قبر بودن برای آنان صدق نمی کرد و پرده ای سبز رنگ بر روی آن کشیده می شود.

۱۶۱

پس از جنگ های صلیبی نورالدین زنگی بنای خارجی پنج ضلعی را ترمیم نمود و از کف زمین پایین رفته تا به آب رسیده، آنگاه با آهن و فولاد دیوار کشیده و قبه مینایی را روی آن استوار نموده است (در جنگ های صلیبی می خواستند زمین را نقب بزنند و جسد پیامبر گرامی اسلام (ص) را بیرون آورند و پسوزانند لذا قبه و بارگاه را فولادین نمودند) ^(۱)

پس از آتش سوزی در سال (۸۸۶ هـ ق) اشرف قایتابای حجره شریفه را تجدید بنا نمود و بر روی آن قبه سبز رنگ معروف به قبه الخضراء را در سال (۸۹۲ هـ ق) بنا نمود که تاکنون برجای می باشد.

حجره طاهره در حال حاضر چهار درب دارد که عبارتند از:

۱- باب القبله در جهت جنوبی و پیش رو

۲- باب التوبه یا باب النبی در جهت غربی و بالای سر

۳- باب فاطمه در جهت شرقی و پایین پا

۴- باب التهجد در شمال و پشت سر



۳- محراب پیامبر (ص)

در مسجد النبی چندین محراب وجود دارد که مهمترین آنها مکانی است که رسول خدا (ص) در آن محل عبادت می کرده است و محل اقامه نماز پیامبرگرمی اسلام (ص) می باشد ، در قسمت جنوبی روضه نبوی میان ستون سوم و چهارم، محراب پیامبر اکرم (ص) قرار دارد. هنگام توسعه مسجد النبی در زمان ولید (۹۱-۸۸ هـ ق) برای جلوگیری از تغییر محل عبادت پیامبر اکرم (ص) در طول تاریخ ، عمر بن عبدالعزیز حکمران مدینه مامور شد تا با الگو برداری از محراب کلیساها ، در محل عبادت و اقامه نماز پیامبر اکرم (ص) محراب بسازد و محراب فعلی از دوره سلطان اشرف قایتبای که از سلاطین مملوکی مصر بوده باقی مانده است .

علاوه بر محراب پیامبر اکرم (ص) دو محراب دیگر در سمت قبله وجود دارد، یکی محراب حنفی که در سمت راست منبر می باشد «معروف به محراب



سلیمانی « که در سال (۹۷۴ هـ.ق) به دستور سلطان سلیمان عثمانی ساخته شده و دیگر محراب عثمانی است که در داخل دیوار جنوبی مسجد واقع شده است که به نقلی منسوب به سلاطین عثمانی و به نقلی محل عبادت عثمان خلیفه سوم می باشد که در حال حاضر امام جماعت در این مکان نماز جماعت را اقامه می نماید، در ضلع شمالی ضریح پیامبر اکرم (ص) و پشت خانه حضرت فاطمه زهرا (س) «محراب تهجد»^(۱) قرار دارد که پیامبر گرامی اسلام (ص) در برخی از شبها عبادت شبانه خود را در این مکان انجام می دادند .

۱۶۳

۴- منبر پیامبر اکرم (ص)

در حال حاضر منبری از مرمر طلاکوب که دارای (۱۲ پله) است ، در غرب روضه شریفه در میان ستون پنجم و ششم در جایگاه منبر اصلی قرار دارد. از آغاز تا سال هفتم هجری، پیامبر گرامی اسلام (ص) هنگام خطابه و موعظه بر درختی از درختان مسجد تکیه میدادند و به ایراد خطبه می پرداختند، تا اینکه در سال هفتم هجری قمری با اجازه پیامبر توسط یکی از صحابه منبری با سه پله ساخته شد و چون پیامبر خدا (ص) از منبر بالا رفت و بر عرشه منبر قرار گرفت آن درخت که همیشه پیامبر بدان تکیه می دادند و مسلمانان را موعظه می کردند مانند شتری که بچه خود را گم کرده با شدت به ناله درآمد (ستون حنانه)، وقتی پیامبر اکرم (ص) ناله درخت را شنیدند برگشتند و درخت را نوازش نمودند و پاداش او را به سرسبزی دائم در این جهان، یا در بهشت که اولیاء...، از ثمره آن بهره برند پیشنهاد فرمودند، که



درخت پیشنهاد دوم را قبول نمود، این درخت از فراق پیامبر اکرم (ص) خشک شد و پیامبر (ص) دستور دادند تا درخت را بریده و در مسجد دفن کردند یا به نقلی بین منبر و محراب دفن نمودند که در تاریخ این درخت به ستون حنانه معروف است. منبر پیامبر (ص) تا زمان حکومت عثمان مورد استفاده بود و معاویه خواست منبر را به شام ببرد که با اعتراض مردم مدینه روبرو شد، این منبر تا سال (۶۵۴ هـ ق) در مسجد النبی قرار داشت و در آن سال در اثر آتش سوزی منبر سوخت و خاکستر آن در محل فعلی دفن گردیده است و منبر فعلی در سال (۹۹۸ هـ ق) به دستور سلطان مراد عثمانی ساخته شده است که از آثار ارزشمند هنری مسجد النبی می باشد.

۱۶۴



در همین راستا مولانا جلال الدین مولوی در مثنوی معنوی دفتر اول چنین

سروده است :



استن حنانه از هجر رسول

ناله میزد همچو ارباب عقول

در میان مجلس وعظ آنچنان

کردی آگه گشت هر پیر و جوان

در تحیرمانده اصحاب رسول

کز چه مینالد ستون با عرض و طول

گفت پیغمبر چه خواهی ای ستون

گفت جانم از فراغت گشت خون

از فراق تو مرا چون سخت جان

چون ننالم بی تو ای جان جهان

مسندت من بودم از من تا ختی

بر سر منبر تو مسند ساختی

پس رسولش گفت کای نیکودرخت

ای شده با سر تو همراز بخت

گوهمی خواهی ترا نخلی کنند

شرقی و غربی ز تو میوه چنند

یا در آن عالم حقت سروی کند

تا تر و تازه بمانی تا ابد

گفت آن خواهیم که دایم شد بقاش

بشنو ای غافل کم از چوبی باش



آن ستون را دفن کرد اندر زمین
 تا چو مردم حشر گردد یوم دین
 تا بدانی هر که را یزدان بخواند
 از همه کار جهان بیکار ماند
 هر که را باشد ز یزدان کاروبار
 یافت بارآنجا و بیرون شد زکار
 وآنکه او را نبود از اسرار داد
 کی کند تصدیق او ناله جماد
 گوید آری نی ز دل بهر وفاق
 تا نگویندش که هست اهل نفاق
 گر نبودی واقفان امر کن
 در جهان رد گشته بودی این سخن

۵- ستونهای معروف مسجدالنبی

۱- استوانه الوفود

این ستون محل ملاقات سران قبائل با پیامبر گرامی اسلام (ص) می‌باشد و در این مکان رسول خدا (ص) سران قبائل هیات‌ها را به حضوری پذیرفتند و به اسلام دعوت می‌کردند.

۲- استوانه الحرس

هنگام ملاقات سران قبایل با پیامبر گرامی اسلام (ص)، حضرت امام علی (ع) در کنار این ستون می‌ایستادند و از رسول الله (ص) محافظت می‌کردند و محل عبادت فردی آن حضرت نیز بوده است که بنام مصالای علی (ع) نیز معروف است.



۳- استوانه السریر

این مکان محل استراحت پیامبر گرامی اسلام (ص) بوده و به نقلی ایام اعتکاف را نیز در این مکان بسر می بردند.

۴- استوانه ابولبابه (توبه)

ستون توبه یادآور خاطره تکان دهنده یکی از اصحاب رسول الله (ص) بنام ابولبابه است که مرتکب خطایی شد و خود را به درخت خرمایی که داخل مسجدالنبی بود، بست و توبه واقعی کرد و خداوند نیز توبه اش را پذیرفت و پیامبر گرامی اسلام (ص) با دست مبارکشان ریسمان را از دور بدن او گشودند. و از آن زمان به بعد مردم برای استغفار و توبه به این مکان می آیند ، لذا اقامه نماز و توبه در این مکان فضیلت دارد.



۵- استوانه العایشه (قرعه ، مهاجرین)

عایشه نقل می کند که پیامبر اکرم (ص) فرمودند :

در کنار این ستون مکانی است که اگر مردم اهمیت آن را می دانستند برای نماز خواندن در آنجا میان خود قرعه می انداختند. از آن رو آن را استوانه قرعه می نامند. و چون این حدیث را عایشه نقل کرده است لذا به ستون عایشه معروف است و به دلیل اینکه در کنار آن ستون، مهاجرین اجتماع می کردند. آن را استوانه «مهاجرین» نیز می نامیدند.

۱۶۸

۶- استوانه المخلقه

خلوق به معنای عطراست و مخلقه به معنای معطر، این ستون که در شانه سمت راست محراب پیامبر اکرم (ص) قرار دارد و بر آن عودمی نهادند و عطر آن فضای مسجد را معطر می کرد. این رسم از زمان مهدی عباسی و توسط همسر او خیزران مرسوم گردید.

۷- مقام جبرئیل

نظر به اینکه جبرئیل (ع) فرشته مقرب الهی در مسجد النبی زیاد بر پیامبر اکرم (ص) وارد می شدند و خدمت آن حضرت می رسیدند لذا این ستون به نام مقام جبرئیل نامگذاری شد و در ورودی خانه حضرت علی (ع) به مسجد نیز در این محدوده بوده است. این مکان در نزدیکی محل تلاقی دیوار غربی حجره به سمت دیوار شمالی میباشد.



ایوان صفه^(۱)

مهاجرین مجردی که با عشق به اسلام، پروانه شمع رسالت بودند و به دنبال پیامبر اکرم(ص) به مدینه آمده بودند، چون محل آسایشی نداشتند و غریب و بی چیز بودند لذا پیامبر اکرم (ص) دستور فرمودند در خارج از مسجد سایبانی ساختند تا مهاجرین در آنجا اسکان گزینند و از حرارت آفتاب محفوظ باشند بعدها این مکان به صفه و آن افراد به اصحاب صفه مشهور گشتند این مکان حدود ۹۶ مترمربع مساحت داشته و افرادی مانند بلال، ابوذر، مقداد، خذیفه و ... در این محل زندگی می کردند این محل در شمال حجره شریفه روبروی محراب تهجد قرار دارد.



مأذنه بلال

روبروی منبر پیامبر اکرم (ص) در فاصله پانزده متری سکویی وجود دارد که مؤذن (اذان ، اقامه و تکبیر) را از روی این سکو انجام می دهد و به نقلی در این محدوده جناب بلال اذان می گفتند لذا به این محل مأذنه بلال گویند.



قبرستان بقیع

این مبارک بقعه را حاجت به نور ماه نیست

دردل هر ذره ، خورشیدی نهان دارد بقیع

(شفق)

قبرستان بقیع را (جنه البقیع) نیز گویند و قدیمی ترین قبرستان مدینه می باشد و این مکان مقدس به (بقیع الغرقد) معروف بوده است . بقیع به معنای مکان وسیع می باشد و غرقد نام درختی است و به این دلیل بقیع الغرقد گفته اند، که قبل از آنکه قبرستان شود در آن درخت غرقد بوده است.



بقیع در قسمت شرقی مسجدالنبی و در حال حاضر تقریباً در وسط شهر مدینه واقع شده است و در گذشته طول و عرض آن 150×100 متر بوده است و اکنون وسعت بسیار یافته و مساحت آن $150,000$ مترمربع می‌باشد و شمال آن شارع عبدالعزیز، شرق آن شارع ستین و جنوب آن شارع علی ابن ابیطالب (ع) قرار دارد.

در خصوص فضیلت قبرستان بقیع پیامبرگرامی اسلام (ص) فرمودند^(۱):

۱۷۱

« گوشه های قبرستان ابوطالب (حجون) و بقیع را می‌گیرند و در بهشت می‌تکانند تا آنها که در این دو مکان آرمیده اند، بی حساب داخل بهشت گردند. البته با شرط ایمان »

قبرستان بقیع آرامگاه چهار امام معصوم « امام حسن مجتبی (ع)، امام علی بن الحسین زین العابدین (ع)، امام محمد بن علی الباقر (ع) و امام جعفر بن محمد الصادق (ع) و به نقلی آرامگاه حضرت فاطمه زهرا (س) نیز می‌باشد

و همچنین مزار همسران، فرزندان و هزاران تن از اصحاب و یاران رسول خدا (ص) از جمله: حضرت فاطمه بنت اسد مادر گرامی حضرت علی (ع)، عباس بن عبدالمطلب (عموی پیامبر اکرم (ص))، عبدالله بن جعفر (همسر حضرت زینب (س))، عقیل بن ابیطالب (برادر حضرت علی (ع) و پدر مسلم)، مالک ابن انس (پیشوای مذهب مالکی) نافع ابن فقیه شیخ القراء (از قراء سبعة)، حضرت ابراهیم (فرزند کوچک رسول خدا (ص))، جمعی از شهدای احد، شهدای واقعه حره



(قتل عام مردم مدینه توسط یزید در سال (۶۳ هـ. ق) ، اسماعیل فرزند امام جعفر صادق (ع)، عثمان بن مظعون (از صحابی نزدیک پیامبر و نخستین مسلمانی که در بقیع در سال (دوم هـ.ق) دفن شد ، حسن المثنی فرزند امام حسن مجتبی (ع) (که در کربلا مجروح شد و پس از یکسال در مدینه در اثر جراحات وارده به شهادت رسید) حلیمه سعدیه (دایه پیامبر اکرم (ص))، محمد حنفیه (فرزند حضرت علی (ع))، عبدالله بن مسعود ، ابوسعید خدری ، اسعد بن زراره ، زید بن ثابت، ارقم بن ابی ارقم ، عاتکه و صفیه (عمه‌های پیامبر اکرم (ص)) ، ام البنین (س) (مادرگرامی حضرت ابوالفضل العباس (ع)) و هزاران نفر از اصحاب و یاران پیامبر و ائمه اطهار (ع) می‌باشد.



در خصوص قبه و بارگاه ائمه اطهار (ع) در بقیع^(۱)

حاج شیخ محمد جواد آیت اللهی راجع به قبور چهار امام (ع) می گوید: این محوطه و بقیع را بارگاه مجللی بود با صحن وسیع و با تزئینات مناسب ، دارای چهار مناره و ماذنه بوده و درب مخصوص از دیوار^(۲) بقیع به سوی آن باز می شد.

در منتخب التواریخ از کتاب (روح و ریحان) نقل نموده ، که بارگاه قبور مطهر چهار امام(ع) و دیگر اماکن مقدسه بقیع را ابوالفضل ، اسعد بن محمد بن موسی اردستانی بنا نموده و او مستوفی الممالک (سلطان برکیارق بن ملک شاه بن البرسلان سلجوقی) بوده است و در سال (۴۹۲ هـ . ق) به دست لشگر بر کیارق کشته شد.

آنچه از کتب تاریخ استفاده می شود ، این است که بزرگانی که در بقیع

۱- راهنمای حرمین شریفین ، ابراهیم غفاری ، ج ۵ ، ص ۱۴۴

۲- این دیوار در سال (۷۵۵ هـ ق) به دستور محمد بن قلادون ساخته شد و در سال (۱۳۹۹ هـ ق) به دستور خالد بن عبدالعزیز جهت توسعه بقیع خراب و دیوار دیگری کشیدند.



مدفون می باشند، در گذشته هر یک را بارگاه جداگانه و قبه های بسیار مجللی بر آنها بوده است .

۱- چهار امام (ع) و عباس عمومی پیامبر اکرم(ص) در یک بقعه بوده اند

۲- فاطمه بنت اسد (س) بقعه ای جداگانه نزدیک این بقعه داشته ، که قبر وی اکنون مقداری دورتر از این پنج قبر می باشد.

۳- ابراهیم فرزند پیامبر اکرم(ص) و عثمان بن مظعون در یک بقعه بوده اند.

۴- اسماعیل فرزند امام جعفر صادق (ع) در خارج از بقیع دارای بقعه ای جداگانه بود. ^(۱)

۵- دختران پیامبر اکرم(ص) در یک بقعه بوده اند.

۶- همسران پیامبر اکرم (ص) به جز حضرت خدیجه (س) و میمونه همه در یک بقعه بوده اند .

۷- عقیل ابن ابیطالب و عبدالله بن جعفر و سفیان بن الحارث در بقعه ای مخصوص بوده اند.

۸- صفیه و عاتکه عمه های پیامبر اکرم(ص) در یک بقعه بوده اند.

۹- حضرت ام البنین (س) مادر حضرت ابوالفضل العباس (ع) را بقعه ای

جداگانه بوده و... که در ماه صفر (۱۳۴۴ هـ ق) مطابق با شهریور (۱۳۰۴

هـ ش) برای دومین بار آنچه قبه و بارگاه مقدس در شهر مدینه بود

نخست زر و زیور آنها را حتی شبکه های ضریح های مقدسه را ربوده

۱- قبر شریف جناب اسماعیل تا سال (۱۳۵۴ هـ.ش) در بیرون قبرستان بقیع (بین الحرمین) بوده و در همان تاریخ که شارع اباذررا تا انتهای بقیع امتداد دادند ناچار مرقد مطهر آن حضرت را نبش کردند و جسد مطهر آن حضرت را از قبر بیرون آوردند و در داخل بقیع و در محوطه بین قبور شهدای احد و حره و حلیمه سعدیه دفن کردند . شاهدان عینی موثق دیده و نوشته اند که جسد مبارک آن حضرت سالم و و حتی کفن هم تازه و نپوسیده بود.



سپس آنچه آثار بالاتر از زمین بود (حتی آثار خلیفه سوم عثمان را) با خاک برابر ساختند و تنها آثاری که (از ترس مسلمانان جهان) متعرض نشدند، حرم و بارگاه ملکوتی پیامبر گرامی اسلام (ص) بود.



بیت الاحزان

در نزدیکی قبور ائمه اطهار (ع) در قبرستان بقیع (جنوب قبور مطهر)، درختی بوده که حضرت زهرا (س) پس از رحلت پیامبر اکرم (ص) به همراه حسنین (ع) به کنار آن درخت می آمدند و در فراق پدر و برای مظلومیت حضرت علی (ع) با خداوند متعال راز و نیاز می کردند، بعدها مسلمانان به یاد راز و نیاز آن حضرت، بنایی در این مکان احداث می کنند که سالها قبل آل سعود آن را تخریب کردند.

اما آیا مدینه راز و نیاز فاطمه زهرا (س) را فراموش می کند؟ هرگز، چرا که اگر گوش فرداهی، آوای فاطمه زهرا (س) را از در و دیوار مدینه می شنوی.



مسجدالاجابه (مباهله)

این مسجد را که اهل مدینه « مسجد الاجابه » یا مسجد بنومعاویه بن مالک گویند در شمال شرقی مسجدالنبی در فاصله پانصد متری قرار دارد. اگر از شارع عبدالعزيز که روبروی « باب عبدالعزيز » مسجدالنبی قرار دارد بروید به تقاطع « شارع ستین » که رسیدید داخل شارع ستین به سمت شمال ادامه مسیر داده تا در سمت راست به مسجدالاجابه می‌رسید. (شمال شرقی شارع ستین) در این مکان بود که پیامبر اکرم (ص) از خداوند سه چیز خواستند و سپس فرمودند خداوند دو درخواست مرا اجابت نمود یکی آنکه امت اسلامی در اثر فقر و گرسنگی و دیگر آنکه در اثر بلایای طبیعی (سیل و طوفان) نابود و هلاک نشوند و همچنین امت اسلامی به جان یکدیگر نیفتند که این درخواست اجابت نشد و به همین سبب این مسجد را « مسجد الاجابه » نامیده اند.

از چند قرن پیش این مسجد به نام مباهله نیز شناخته می‌شود داستان مباهله که در قرآن به آن اشاره شده (سوره آل عمران آیه ۶۱) و شرح آن در کتابهای تفسیر آمده است مربوط به مباهله حضرت رسول اکرم (ص) با علمای مسیحی نجران است که این واقعه در روز ۲۴ ذیحجه سال (۹هـ ق) در همین مکان رخ داده است پیامبر اکرم (ص) به همراه حضرت علی (ع) و حضرت فاطمه زهرا (س) و حسنین (ع) از میان جمعیت بیرون آمده در این محل ایستادند و آماده مباهله شدند. که طی آن علمای مسیحی با دیدن پیامبر اکرم (ص) و همراهانش از مباهله منصرف شدند و پذیرفتند که جزیه بپردازند.



مسجد غمامه

در سیصد متری جنوب غربی مسجدالنبی (ص) بین شارع السلام و شارع عمر بن خطاب در حال حاضر سه مسجد وجود دارد که در محل مناخه قرار گرفته اند. مناخه به معنای محل فرود شتران است در این محدوده که آن زمان خارج از شهر مدینه بوده، رسول خدا (ص) نماز عید اقامه می کردند و پس از ایشان خلفای سه گانه و حضرت علی (ع) هم در قسمتهای مختلف این منطقه به اقامه نماز عید پرداختند که گویی محل مساجد فعلی، مکان اقامه نماز عید توسط آنان بوده است. هنگامی که خبر فوت نجاشی (پادشاه حبشه) به پیامبر گرامی اسلام (ص) رسید،



آن حضرت در این مکان و از دور بر جنازه او نماز میت خواندند. «غمام»
یعنی ابر و «غمامه» قطعه ای از ابر است .



از این جهت این مسجد به مسجد غمامه نامگذاری شده است : که پیامبر
اکرم (ص) و اصحاب در یکی از روزهای عید که هوا بسیار گرم بود. در
زیر آفتاب سوزان در این محل در حال اقامه نماز بودند و شدت آفتاب
به حدی بود که باعث اذیت نمازگزاران می گردید که به اذن
خداوند قطعه ابری بر سر آنان به طور ثابت سایه افکند تا نماز به پایان
رسید. سپس پیامبر اکرم (ص) تا در قید حیات بودند ، در تمامی اعیاد
نماز را در این محل برگزار می فرمودند که در آن محل مسجدی
ساختند به نام «مسجد غمامه». این مسجد در حال حاضر در ابتدای شارع
عمر بن خطاب (عنبریه) قرار دارد.

در شمال این مسجد ، ابتدای شارع السلام ، غرب مسجدالنبی (ص)
مسجدی وجود دارد بنام «مسجد حضرت علی (ع)» که محل اقامه نماز عید
توسط حضرت علی (ع) می باشد.



احد

پیامبر گرامی اسلام (ص) فرمودند: ^(۱)

« احد کوهی است که ما را دوست می دارد ، و ما هم آن را دوست می داریم و آن کوه بر دری از درهای بهشت قرار دارد. »

« احد » کوهی است قرمز رنگ و بزرگ که طول آن از شمال به جنوب تقریباً ۷ کیلومتر و ارتفاع آن از سطح دریا ۱۲۰۰ متر است این کوه در شمال شرقی مدینه و در فاصله ۴ کیلومتری حرم نبوی می باشد. در ماه شوال سال سوم هجرت جنگ احد به وقوع پیوست که فرجام آن شکست سپاه اسلام به دلیل نافرمانی گروهی از یاران پیامبر خدا (ص) بود. این گروه مامور بودند تا بر فراز جبل الرماه (جبل العینین) - تپه

۱۷۹



روبروی قبرستان احد-مانع نفوذ نیروهای دشمن شوند. با پیروزی اولیه



مسلمین و عقب نشینی مشرکان ، بیش از چهل تن از تیراندازانی که بر جبل الرماه مستقر بودند به طمع جمع آوری غنائم ، محل ماموریت خود را ترک کردند.

خالد بن ولید و سواران همراهش با مشاهده ترک تیراندازان ، بلافاصله کوه را دور می زند و با به شهادت رساندن چند نفری که همچنان برفراز کوه بودند ، از پشت به سپاه اسلام حمله می کنند و جنگ مغلوبه می شود دندان پیامبر خدا (ص) می شکند و شایعه به شهادت رسیدن رسول اکرم (ص) ، روحیه مسلمانان را تخریب می کند. حضرت عل (ع) و تنی چند از مسلمانان ، دلیرانه از جان پیامبر اکرم (ص) دفاع می کنند تا آنجا که شمشیر حضرت می شکند و شمشیر ذوالفقار در دست آن بزرگوار جای می گیرد. ندایی در فضا می پیچد : « لافتی الاعلی لاسیف الا ذوالفقار » ، حضرت حمزه (ع) عموی پیامبر اکرم (ص) و حامی بزرگ ایشان به شهادت می رسد و بیش از هفتاد تن از بهترین سربازان اسلام یکی پس از دیگری در خون خویش می غلطند .

در سال (۵۷۰ هـ ق) مادر ناصرالدین بالله عباسی ، بر مزار حضرت حمزه (ع) و دیگر شهدای احد قبه و بارگاه ساخت ، سپس در زمان حکومت عبدالمجید عثمانی ، تجدید بنا گردید و در بالای سر حضرت حمزه (ع) کتیبه ای از سنگ مرمر نصب گردید. وهابیون قبه و بارگاه را ویران کردند و این کتیبه هم اکنون بر قبر آن جناب نصب می باشد.^(۱)
 خوب نگاه کن ! حجاب زمان را کنار بزن ! فاطمه (س) را می بینی



بارگاه قدیمی حضرت حمزه سیدالشهداء (ع)

هر هفته پیاده از مدینه برای زیارت شهدای احد به این منطقه می آید! پس فرصت را مغتنم شمرده و از این مکان مقدس بهره بیشتری ببریم.

مسجد قبلتین

« ای پیامبر که صورتت را به جانب آسمان کشیده ، و در رابطه با تحویل قبله ، انتظار وحی داری ، پس البته برمی گردانیم تو را به سوی قبله ای که می پسندی ، پس برگردان رویت را به جانب مسجدالحرام »^(۱)

مسئله تغییر قبله در ۱۵ شعبان سال دوم هجرت (یا به نقلی دیگر ۱۵ رجب آن سال) روی داد. تا پیش از آن ، مسلمانان به سوی بیت المقدس نماز می خواندند ، آنچه سبب تغییر قبله شد ، طعنه یهودیان و مسیحیان بر مسلمانان این بود که شما قبله ندارید و به قبله ما نماز می گزارید



، این طعنه سبب آزرده‌گی پیامبر اکرم (ص) و مسلمانان می‌گردید. و پس از درخواست و دعای پیامبر خدا (ص)، تغییر قبله بر اساس آیات (۱۴۲- ۱۵۰) سوره بقره اعلام گردید.

وقتی پیامبر اکرم (ص) در سال دوم هجرت برای تعزیت ام بشر (که به تازگی فرزندش را از دست داده و از بزرگان بنی سلمه بود) به این مکان (روستای بنی سلمه) آمدند، هنگام نماز ظهر، نماز را به همراه گروهی از یارانشان اقامه فرمودند که در بین نماز ظهر و عصر و یا به نقلی در خلال نماز ظهر، فرمان تغییر قبله به حضرت رسول اکرم (ص) وحی می‌شود و قبله مسلمانان پس از ۱۵ سال از بیت المقدس (مسجد الاقصی) به سمت کعبه (مسجد الحرام) تغییر جهت می‌یابد.



مسجد ذوقبلتین در غرب مدینه در شارع خالد بن ولید تقاطع شارع ابوبکر واقع است و از نظر جغرافیایی در مکانی قرار دارد که در این مکان کعبه



و بیت المقدس دقیقا در راستای یکدیگر بوده و ۱۸۰ درجه جغرافیایی اختلاف دارند.

مسجد فتح

۱۸۳

این مسجد از مساجد معروف مدینه بوده و به همراه مساجد حضرت علی(ع) حضرت فاطمه زهرا(س)، سلمان، ابوبکر و عمر در منطقه خندق در شارع السیح (الاحزاب) سه راه شارع خالد بن ولید در غرب مدینه قرار دارند .

از این جهت این مسجد را فتح نامیده اند که در سال پنجم هجرت پیامبر اکرم(ص) و مسلمین در اطراف همین مسجد در غزوه خندق بر کفار پیروز شدند و در این مسجد پیامبر اکرم(ص) دعا کردند که سپاه اسلام بر کفار غلبه یابند و خداوند دعای ایشان را اجابت فرمود ، به نحوی که بشارت فتح در سیمای آن حضرت انعکاس یافت و سپس باد تندی وزید و خیمه های دشمن را کنده و آنها را متفرق ساخت . در همین محدوده در مبارزات انفرادی (عمرو بن عبدود و نوفل بن عبدالله بن مغیره) که از خندق گذشته بودند به دست حضرت علی (ع) و دو نفر دیگر از اصحاب هلاک گردیدند.

که پیامبر اکرم(ص) در حدیث معروف فرمودند :^(۱)

« ضربه علی یوم الخندق افضل من عباده الثقلین »



مسجد قبا

منطقه قبا در فاصله سه کیلومتری جنوب مسجدالنبی (ص) واقع است و از مناطق خوش آب و هوا، زراعی و پر آب اطراف مدینه به شمار می‌آید. به همین دلیل نخلستان‌های زیادی در منطقه قبا وجود دارد. مسجد قبا در تقاطع شارع قبا و طریق الهجرة واقع شده است. پیامبر گرامی اسلام (ص) پس از هجرت از مکه پیش از ورود به مدینه، چند روزی را در قبا به سر بردند تا اهل بیت (ع) به همراه حضرت علی (ع) به آن حضرت ملحق شوند ایشان به محض ورود به سرزمین قبا (دوشنبه ۱۲ ربیع الاول) بلافاصله دستور فرمودند: که باید در این سرزمین، مسجدی ساخته شود. در این مدت نخستین مسجد جهان اسلام را حضرت به دست مبارک خود و کمک اصحابش ساخت و فرمود «جبرئیل (ع) در ساختن آن با من کمک کرد و مهندس آن بود. در عظمت این مسجد،



همین بس که در حق آن آیه مبارکه: ^(۱)

**«لمسجد اسس علی التقوی من اول یوم» «مسجدی که اساس آن بر پایه
پرهیزکاری از اولین روز گذارده شده است»**

بنا به آنچه نقل شده: بعد از زمان پیامبر (ص) تاکنون به تدریج بسیاری از حکومت‌های وقت، در تعمیر این مسجد سهمی داشته اند، لکن تجدید کنندگان بناهای اساسی این مسجد به ترتیب عبارتند از: ۱- عثمان بن عفان ۲- عمر بن عبدالعزیز ۳- ابوعلی حسینی ۴- جمال الدین اصفهانی ۵- سلطان محمود عثمانی ۶- فیصل بن عبدالعزیز ۷- فهد بن عبدالعزیز در بنای فعلی چهار مناره برای این مسجد در نظر گرفته شده که هر کدام ۴۷ متر طول دارد و مساحت تقریبی مسجد و فضای اطراف آن ۱۳۵۰۰ مترمربع می باشد.

۱۸۵

پیامبر گرامی اسلام فرمود: ^(۲)

« کسی که در خانه اش وضو بگیرد (تطهیر کند) ، آنگاه به مسجد قبا آید و دو رکعت نماز اقامه نماید ثواب یک عمره را برده است »

بئر خاتم

خاتم یعنی انگشتر، روزی عثمان بر سر چاهی در کنار مسجد قبا ، می خواست آب بنوشد. انگشتری که در انگشت او بوده است به چاه می افتد تلاش فراوان در خارج کردن آب چاه، سودی نمی بخشد و انگشتر ناپدید می شود به باور اینکه این انگشتر متعلق به پیامبر بوده است

۱- سوره توبه آیه ۱۰۸

۲- من تطهر فی بینه ثم اتی مسجد قباء فصلی فیہ رکعتین کان کاجر عمره- وسایل الشیعه ج ۱۰ ص ۲۸۷



لذا از آن پس این چاه را بئر خاتم یا بئر النبی (ص) می نامند البته برخی از محققین براین باورند که انگشتر مربوط به پیامبر اکرم (ص) نبوده است.



مسجد ضرار

«والذین اتخذوا مسجدا ضارا وكفرا وتفريقا بين المومنين وارضادا لمن حارب الله ورسوله»^(۱)...

«و آنانکه مسجدی برای زیان به اسلام برپا کردند و مقصودشان کفر و عناد و تفرقه کفرین مسلمانین و ساختن کمینگاهی برای دشمنان دیرینه خدا و رسول خدا(ص) بود...»

منافقین ، برای ایجاد مرکزی جهت برنامه ریزی اقدامات توطئه آمیز خویش در مقابل مسجد قبا مسجدی دیگر ساختند. سپس از پیامبر اکرم (ص) دعوت کردند تا در مسجدشان نماز بخواند و به این صورت برای

۱-سوره توبه -آیه ۱۰۷



ادامه فعالیت های خویش ، مشروعیتی دست و پاکنند. رسول اکرم (ص) از جانب خدا مامور می شوند که مسجد تازه بنا شده را تخریب کنند و آن را به آتش بکشند و از آن پس مسلمانان آنرا « مسجد ضرار » نامیدند که در حال حاضر اثری از آن وجود ندارد.

مشربه ام ابراهیم

۱۸۲

پس از آنکه حاکم مصر ، دو کنیز (ماریه قبطیه و سیرین) را به همراه هدایای دیگر در پاسخ نامه پیامبر نزد رسول خدا (ص) فرستاد ، پیامبر اکرم(ص) ماریه قبطیه را به عقد خویش درآوردند از آنجا که بعضی از همسران پیامبر (ص) (عایشه و حفصه) به ماریه قبطیه حسادت می ورزیدند ، آن حضرت ماریه را به مکانی خارج از شهر منتقل کرد پیامبر اکرم (ص) در سال هشتم هجری از ماریه در این مکان صاحب فرزند پسری بنام ابراهیم گردید که بسیار مورد علاقه ایشان بود. لذا این مکان به مشربه ام ابراهیم شهرت یافت . پیامبر خدا(ص) هر هفته به آنجای رفتند و با ماریه و فرزندش ملاقات می کردند. این مشربه در سالهای بعد تبدیل به قبرستان شد که بنا به اعتقاد جمعی از مورخین قبر نجمه خاتون مادرگرامی امام رضا (ع) در این قبرستان قرار دارد.

مشربه ام ابراهیم در جنوب شرقی مدینه شارع علی ابن ابیطالب (ع) بعد از مستشفی الزهراء(س) و پمپ بنزین سمت چپ نبش کوچه دوم قرار دارد.



سقیفه بنی ساعده

مردم مکه هنگام دیدار و گفتگو در کنار خانه کعبه «دارالندوه» جمع می‌شدند ولی در مدینه، قبایل و طوایف مختلف، مکان‌هایی مسقف می‌ساختند تا میهمانها و افراد قبیله در زیر آن به گفتگو بنشینند. یکی از تلخ‌ترین حوادث تاریخ اسلام در سقیفه بنی ساعده رخ داد که نتیجه آن غصب خلافت حضرت علی(ع) بود. این مکان در شمال غربی مسجدالنبی(ص) ابتدای شارع سلطانه (شارع ابوبکر) بوده و تا مدت مدیدی اثری از آن وجود نداشته و اکنون دولت سعودی در حال تجدید بنای آن می‌باشد.

با توجه به اینکه اماکن دیگر مدینه منوره تخریب گردید و آثاری از آنان موجود نمی‌باشد، لذا از توضیح آن خودداری می‌گردد.



بیمارستان های مدینه

در خصوص وضعیت بیمارستان هیئت پزشکی ایران در مکه و مدینه نحوه استفاده از خدمات درمانی عربستان سعودی در قسمت بیمارستانهای مکه توضیح داده شد. بیمارستان هیئت پزشکی ایران در مدینه منوره در اول شارع علی ابن ابیطالب پشت ستاد مدینه منوره قرار داشته و بیمارستانهای معروف مدینه عبارتند از:

۱- مستشفی الانصار (ضربات الشمسی)

این بیمارستان در شمال شرقی شارع ستین جنب مسجد الاجابه قرار دارد و نزدیکترین بیمارستان عمومی به مسجدالنبی (ص) می باشد، این بیمارستان یک بیمارستان عمومی بوده و مداوای سرپایی و جراحی های محدود و بستری چند روزه را انجام می دهد و در صورت نیاز بیمار را به بیمارستان های تخصصی معرفی می نماید. تلفن ۰۴-۸۳۶۱۳۳۶

۲- مستشفی ملک فهد

این بیمارستان در شارع خالد بن ولید نرسیده به طریق الجامعات قرار داشته و بیمارستان فوق تخصصی مدینه منوره می باشد. تلفن ۰۴-۸۴۶۱۵۰۰

۳- مستشفی احد

این بیمارستان در شارع السلام بعد از طریق الجامعات قرار داشته و بیمارستان تخصصی گوش و حلق و بینی می باشد.

تلفن ۰۴-۸۴۶۰۰۱۶



۴- مستشفی مدینه الوطنی

این بیمارستان در تقاطع شارع امیر عبدالمجید و شارع العوالی قرار داشته و یک بیمارستان عمومی است .

مکتب ادلاء ایران

مکتب ایران در غرب طریق ملک عبدالله بین شارع عمر بن خطاب و طریق الهجره واقع است و خدمات لازم را در حج به حجاج ایران انجام می دهد.

۱۹۰

بازار عمدہ فروشی (السواق الجملة - حلقه)

بازار عمدہ فروشی میوه و خواروبار و دیگر اجناس می باشد و در ضلع جنوب غربی تقاطع شارع عمر بن خطاب (عنبریه) و کمر بندی ملک عبدالله قرار دارد.

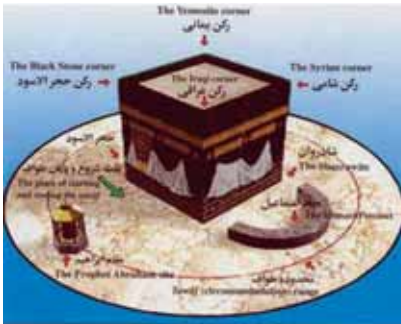


مسجد شجره





مکه مکرمه



۱- رکنان کعبه
 The Four Corners of the Kaaba.



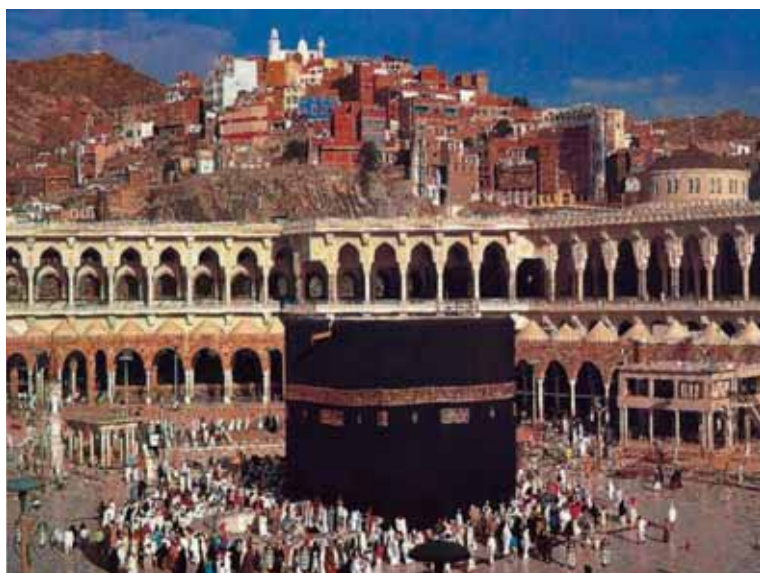
۲- مسجد حرم مکه
 The Jami Mosque, Mecca.



۳- مسجد البیت در نزدیکی مکه
 The Al-Bayt Mosque near Mecca.



۴- مسجد الجبلی در نزدیکی مکه
 The Jabbi Mosque near Mecca.







مستجار



۱۹۵

رکن یمانی



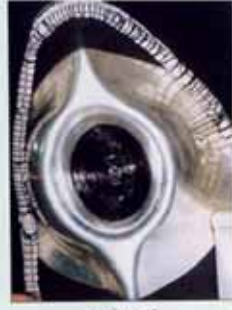




۱- مقام حضرت ابراهیم
و مقام النبی ابراهیم
The Prophet Abraham site.



۲- حرم کعبه
و حرم کعبه
The Kaaba Wall.



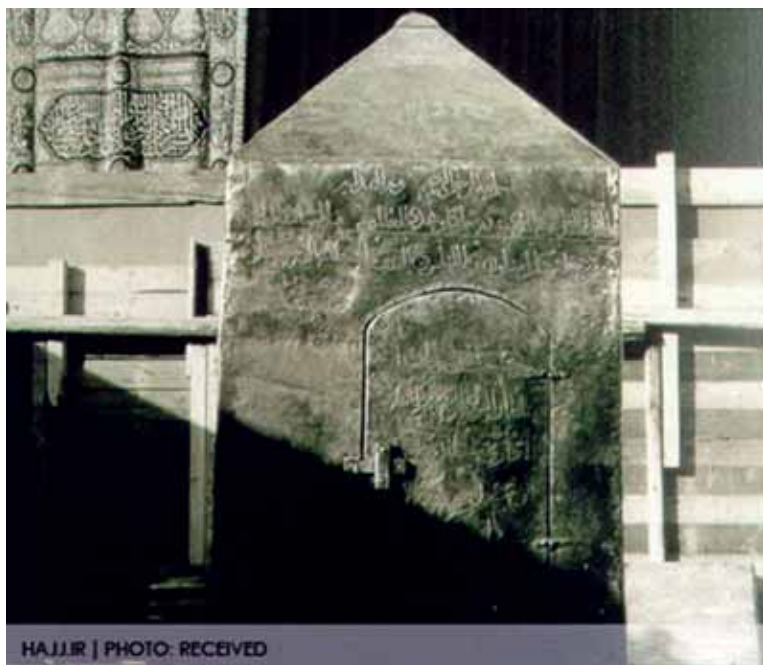
۳- حجر الأسود
و الحجر الأسود
The Black Stone.



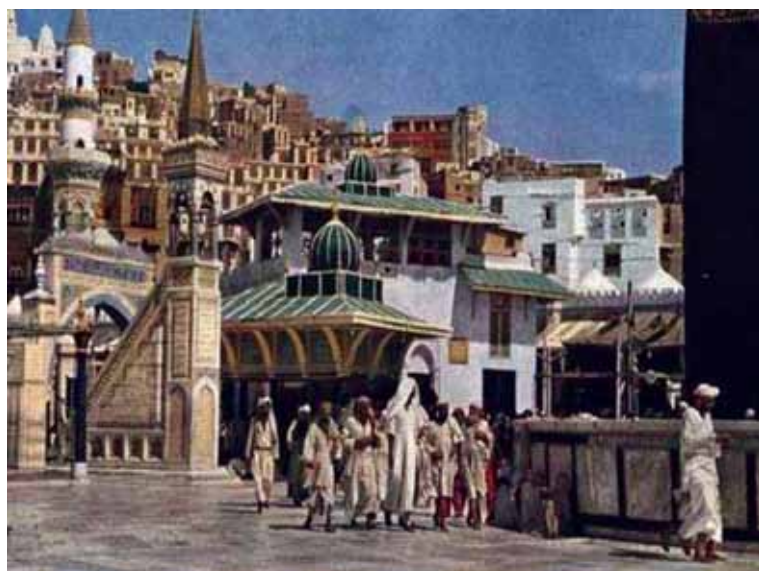
۴- مسیر سفا مارش
و السعی بین الصفا و المرود
Safa-Marwa running course.

مقام ابراهیم





HAJJAR | PHOTO: RECEIVED





کوه صفا



مسعی







مسجد شجره در مکه



۲۰۱

مسجد جن





قبرستان ابوطالب





قبر حضرت خدیجه (س)



۲۰۳

عرفات





عرفات



۲۰۴

مشعر





منی





مسجد خیف



۲۰۶

جمرات







دروازه قرآن



مدینه منوره





مسجد النبی





در خانه حضرت فاطمه زهرا (س)





محراب پیامبر (ص)



۲۱۲

محراب نهجد







حیاط مسجد النبی (ص)



۲۱۴

قبرستان بقیع





قبور ائمه معصومین (ع) در بقیع



قبور دختران پیامبر (ص)





قبر همسران پیامبر (ص)



۲۱۶

قبر جناب ابراهیم پسر پیامبر (ص)





قبر عمه های پیامبر (ص) و ام البنین



۲۱۷

قبر حلیمه سعدیه





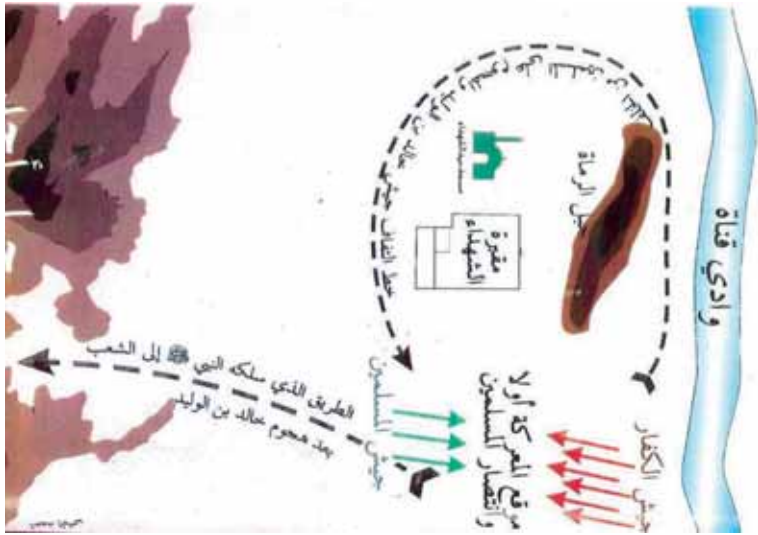
مسجد قبا



۲۱۸

احد





قبرستان احد



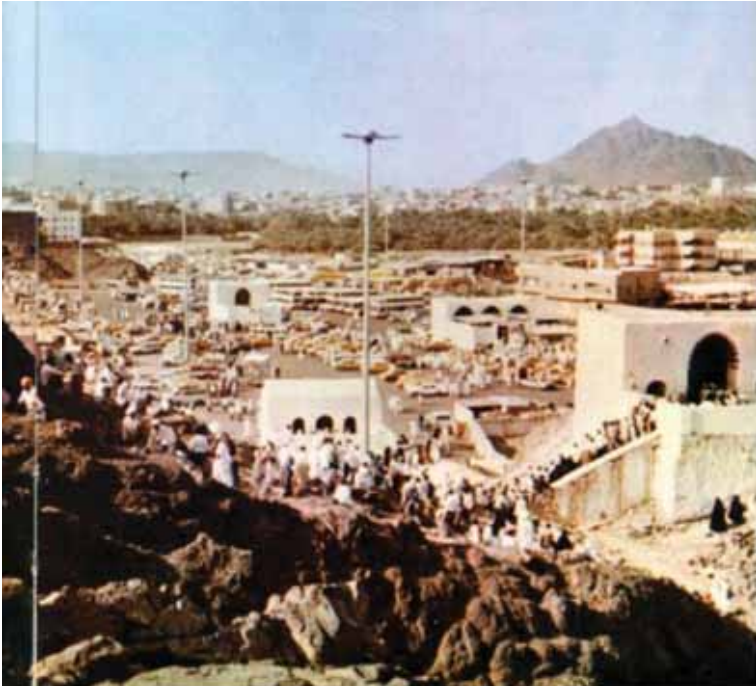


مسجد قبلتین



۲۲۰

مساجد منطقه خندق







نمونه سؤالات آزمون



نمونه سؤالات آزمون (بخش جغرافیای عربستان سعودی)

۱- همسایگان شمالی کشور عربستان سعودی کدامیک از گزینه های زیر می باشد؟

الف : عمان ، یمن ب : ایران ، کویت

ج : عراق ، اردن د : قطر ، بحرین

۲- فرودگاه جده دارای چند ترمینال می باشد و نام آنها چیست ؟

الف : سه ترمینال (شمالی، جنوبی، حجاج)

ب : دو ترمینال (داخلی، خارجی ، سلطنتی)

ج : دو ترمینال (داخلی، خارجی)

د : سه ترمینال (داخلی، خارجی، سلطنتی)

۳- ارکان حکومت در عربستان سعودی کدامیک از موارد زیر می باشد؟

الف : پادشاه ، ولیعهد ، هیئت وزیران ،مجلس شیوخ

ب : پادشاه ، هیئت وزیران، مجلس شورا، استانداران

ج : پادشاه ، مجلس شورا، مجلس شیوخ، استانداران

د : پادشاه ، هیئت وزیران ، مجلس شیوخ ، استانداران

۴- استانداران در عربستان سعودی چند نفر و از میان چه افرای انتخاب

می شوند ؟

الف : ۱۳ نفر و از افراد متخصص و مذهبی انتخاب می شوند

ب : ۴۵ نفر و از خاندان سلطنتی آل سعود انتخاب می شوند

ج : ۱۳ نفر و از خاندان سلطنتی آل سعود انتخاب می شوند

د : ۴۵ نفر و از سران قبایل انتخاب می شوند



۵- بنادر مهم غرب عربستان سعودی که به دریای سرخ متصل می باشند

کدامیک از موارد زیر می باشد؟

الف : بندر دمام ، بندر جدّه ، بندر ینبع

ج : بندر جدّه ، بندر خفجی

د : بندر دمام ، بندر راس التنوره

۶- عربستان سعودی از چند استان تشکیل گردیده است ؟

الف : ۱۴

ب : ۱۳

ج : ۱۲

د : ۱۱

۲۲۴

۷- بنادر مهم شرق عربستان سعودی کدامیک از موارد زیر می باشد؟

الف : بندر جدّه ، بندر دمام

ب : بندر جدّه ، بندر ینبع

ج : بندر دمام ، بندر خفجی

د : بندر دمام ، بندر ینبع

۸- شبه جزیره عربستان در کدام سمت آسیا قرار دارد ؟

الف : جنوب غربی

ب : جنوب شرقی

ج : شمال غربی

د : شمال شرقی

۹- استان های مکه و مدینه به کدام دریا متصل می باشند ؟

الف : خلیج فارس

ب : دریای سرخ

ج : اقیانوس هند

د : دریای عمان



نمونه سؤالات آزمون (بخش اماکن حرمین شریفین)

۱- مشعر الحرام در کدامیک از مناطق زیر واقع شده است؟

الف : بین مکه و منی

ب : بین عرفات و منی

ج : بین وادی محسر و منی

د : در منطقه المعیصم

۲۲۵

۲- افرادی که از جنوب عربستان عازم مکه مکرمه هستند در کدام میقات

محرم می شوند؟

الف : مسجد شجره ب : قرن المنازل

ج : یلملم د: حجفه

۳- آدرس مسجد جن کدامیک از گزینه های زیر می باشد؟

الف : شارع مسجدالحرام بین پل سلیمانیه و پل حجون

ب : شارع مسجد الحرام بعد از پل حجون

ج : شارع مسجدالحرام قبل از پل سلیمانیه

د : شارع مسجدالحرام اول معابده

۴- مسجد خیف در کدامیک از مناطق زیر قرار دارد؟

الف : عرفات ب : مشعر

ج : وادی محسر د : منی

۵- قبرستان ابوطالب در کدام جهت مسجدالحرام قرار دارد؟

الف : شمال ب : جنوب

ج : شرق د : غرب



۶- آدرس قرستان ابوطالب کدامیک از موارد زیر می باشد؟

الف : میدان معاودة ابتدای شارع مسجدالحرام

ب : شارع مسجدالحرام ابتدای شارع حجون

ج : شارع حجون تقاطع شارع تنعیم

د : شارع تنعیم

۷- خیابان های اطراف قبرستان بقیع کدامیک از گزینه های زیر می باشد؟

الف : شارع علی ابن ابیطالب ، شارع ستین ، شارع عبدالعزيز

ب : شارع علی ابن ابیطالب ، شارع ستین ، شارع قربان

ج : شارع علی ابن ابیطالب ، شارع مطار ، شارع عبدالعزيز

د : شارع عبدالعزيز ، شارع اباذر ، شارع ملک فهد

۸- مسجد الاجابه در مدینه منوره در کدامیک از خیابان های زیر قرار

دارد؟

الف : شارع اباذر ب : شارع قربان

ج : شمال شرقی شارع ستین د : شارع قبا

۹- مسجد قبلتین در مدینه منوره در کدامیک از خیابان های زیر قرار

دارد؟

الف : شارع احد ب : شارع اباذر

ج : شارع ستین د : شارع خالد بن ولید

۱۰- مسجد قباء در کدام سمت مدینه قرار دارد؟

الف : شمال ب : جنوب

ج : شرق د : غرب



۱۱- هنگام ورود به مکه مکرمه از طریق الهجره ابتدا وارد کدام خیابان می شویم؟

الف : شارع حجون ب : شارع تنعیم

ج : شارع منصور د : شارع مسجدالحرام

۱۲ - نزدیکترین بیمارستان عمومی به مسجد النبی چه نام دارد؟

الف : مستشفی الانصار ب : مستشفی الزهرا

ج : مستشفی ملک فهد د : مستشفی اجیاد

۱۳- مسجد النبی در کدام جهت قبرستان بقیع واقع شده است؟

الف : شرق ب : غرب

ج : شمال د : جنوب

۱۴- نزدیکترین بیمارستان عمومی به مسجد الحرام چه نام دارد؟

الف : مستشفی نور ب : مستشفی الانصار

ج : مستشفی ملک فیصل د : مستشفی اجیاد

۱۵- آدرس خیمه های ایران در منی کدامیک از گزینه های زیر میباشد؟

الف : بین طریق های ۷ و ۸ و پل ملک عبدالعزيز

ب : بین سوق العرب و طریق ۷ و پل ملک عبدالعزيز

ج : بین طریق های ۷ و ۸ و پل ملک خالد

د : بین طریق ۷ و طریق المشاه و پل ملک عبدالعزيز



۱۶- ناودان طلا بین کدامیک از ارکان مکه قرار دارد ؟

الف : بین رکن حجرالاسود و رکن عراقی

ب : بین رکن عراقی و رکن شامی

ج : بین رکن شامی و رکن یمانی

د : بین رکن یمانی و رکن حجرالاسود

۱۷- محراب تهجد در کدامیک از مساجد زیر قرار دارد ؟

ب : مسجد قبا

الف : مسجد الحرام

د : مسجد جن

ج : مسجد النبی

۱۸- ملتزم در کدام قسمت از کعبه می باشد ؟

الف : بین درب کعبه و رکن عراقی

ب : بین حجرالاسواد و رکن یمانی

ج : بین حجرالاسواد و درب کعبه

د : داخل حجر اسماعیل

۱۹- ارکان کعبه به ترتیب مسیر طواف کدامیک از گزینه های زیر می باشد ؟

الف : حجرالاسواد ، عراقی ، شامی ، یمانی

ب : حجرالاسواد ، یمانی ، شامی ، عراقی

ج : حجرالاسواد ، عراقی ، یمانی ، شامی

د : حجرالاسواد ، شامی ، یمانی ، عراقی



۲۰- افرادی که از فرودگاه جده، مستقیماً عازم مکه می باشند در کدام

میقات محرم می شوند؟

الف : مسجد شجره ب : حجفه

ج : قرن المنازل د : مسجد تنعیم

۲۱- درب کعبه بین کدامیک از ارکان کعبه قرار دارد ؟

الف : رکن حجرالاسود و رکن عراقی

ب : بین رکن عراقی و رکن شامی

ج : بین رکن شامی و رکن یمانی

د : بین رکن یمانی و رکن حجرالاسود

۲۲- محل استوانه وفود در مسجد النبی عبارتست از ؟

الف : محل عبادت پیامبر (ص)

ب : محل حراست حضرت علی (ع) از پیامبر (ص)

ج : محل استراحت و اعتکاف پیامبر (ص)

د : محل ملاقات سران قبایل با پیامبر (ص)

۲۳- محدوده روضه نبوی در مسجد النبی کدامیک از مکان های زیر

می باشد ؟

الف : بین محراب و منبر پیامبر (ص)

ب : بین خانه پیامبر و منبر پیامبر (ص)

ج : تمام محدوده مسجد النبی زمان پیامبر (ص)

د : بین خانه پیامبر و محراب پیامبر (ص)



۲۴- جبل الثور در کدام جهت مکه مکرمه قرار دارد؟

الف: شرق ب: غرب

ج: شمال د: جنوب

۲۵- جهت جغرافیایی ارکان کعبه به ترتیب مسیر طواف کدامیک از

موارد زیر است؟

الف: شرق، شمال، غرب، جنوب

ب: شرق، غرب، شمال، جنوب

ج: شمال، غرب، جنوب، شرق

د: غرب، جنوب، شرق، شمال

۲۶- فرزندان ذکور پیامبر در کجا مدفون می باشند؟

الف: قاسم در قبرستان بقیع و ابراهیم در قبرستان ابوطالب

ب: ابراهیم در قبرستان بقیع و قاسم در قبرستان ابوطالب

ج: ابراهیم و قاسم هر دو در قبرستان ابوطالب

د: ابراهیم و قاسم هر دو در قبرستان بقیع

۲۷- مستحار بین کدامیک از ارکان کعبه قرار دارد؟

الف: بین رکن حجرالاسود و رکن یمانی

ب: بین رکن عراقی و رکن شامی

ج: بین رکن حجرالاسود و رکن عراقی

د: بین رکن شامی و رکن یمانی



۲۸- خیمه های حجاج ایرانی در عرفات در اطراف کدام طریق قرار دارد؟

الف : دو طرف طریق ۷ ب : دو طرف طریق ۸

ج : دو طرف طریق ۹ د : دو طرف طریق ۶

۲۹- قربانگاه مکانیزه در کدام منطقه منی قرار دارد؟

الف : وادی محسر در شرق منی

ب : المعیصم در شمال شرقی منی

ج : مزدلفه در شرق منی

د : در سوق العرب

۳۰- حدیبیه در کدام سمت مکه قرار دارد؟

الف: شرق

ب:غرب

ج: شمال

د:جنوب



منابع و مأخذ :

- ۱- آثار اسلامی مکه و مدینه، رسول جعفریان، نشر مشعر، ۱۳۸۶
- ۲- اخبار مکه، ابو عبدالله محمد بن اسحاق فاکهی
- ۳- اطلس اماکن مکه و مدینه، نشر مشعر
- ۴- بحار الانوار، علامه مجلسی، ۱۱۰ جلدی، موسسه الوقتی، بیروت، لبنان ۱۴۰ هـ ق ن
- ۵- تاریخ جغرافیای مکه و مدینه، حسین عمادزاده، نشر مکتب قرآن، ۱۳۶۷
- ۶- تاریخ الکعبه عمارتها و کسوتها و سندانتها- حسین عبدالله باسلامه
- ۷- تاریخ مکه، الیاس عبدالغنی مطابع الرشید، مدینه منوره، ۱۴۲۵ هـ. ق.
- ۸- تاریخ مدینه، الیاس عبدالغنی مطابع الرشید، مدینه منوره، ۱۴۲۵ هـ. ق
- ۹- تاریخ و آثار اسلامی مکه و مدینه، اصغر قائدان، نشر مشعر، ۱۳۸۶
- ۱۰- تعمیر و توسعه مسجد شریف نبوی، عبدالمحمد آیتی، نشر مشعر
- ۱۱- تفسیر نمونه، آیت الله مکارم شیرازی، دارالکتب الاسلامیه، چاپ ۱۳۸۷
- ۱۲- حج در اندیشه اسلامی، سید علی قاضی عسکر نشر مشعر، ۱۳۸۴
- ۱۳- راهنمای حج، وزارت اعلان عربستان سعودی، نشر عربستان سعودی (۱۹۹۶م)
- ۱۴- راهنمای حرمین شریفین، ابراهیم غفاری انتشارات اسوه، ۱۳۷۰
- ۱۵- ساختمان حرم شریف نبوی، سلمی سمرد ملوجی



۱۶- ساختمان مسجد الحرام ، سلمی سمرد ملوچی

۱۷- سایت خبری حوزه نمایندگی ولی فقیه در امور حج و زیارت

www.hajj.ir

۱۸- سایت خبری خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران www.irna.ir

۱۹- شفاء الغرام باخبار البلد الحرام، تقی الدین احمد الفاسی ، ترجمه

محمد مقدس، نشر مشعر، ۱۳۸۶

۲۰- عرشیان، سید جعفر شهیدی، نشر مشعر ۱۳۸۶

۲۱- فصلنامه میقات، نمایندگی ولی فقیه در امور حج و زیارت

۲۲- فرهنگ اصطلاحات حج، محمد یوسف حریری نشر مشعر

۲۳- فضل ماء زمزم، سائد بکداهش

۲۴- کعبه و مسجدالحرام در گذر تاریخ، محمد طاهر کردی مکی، ترجمه

هادی انصاری ، نشر مشعر ۱۳۸۵

۲۵- کعبه و جامه آن از آغاز تا کنون ، محمد الزقن ، ترجمه هادی

انصاری ، نشر مشعر ۱۳۸۴

۲۶- مکه و مدینه تصویری از توسعه و نوسازی ، عبیدالله محمد امین

کردی ، نشر مشعر

۲۷- مدینه شناسی ، محمد باقر نجفی نشر مشعر، تابستان ۱۳۸۶

۲۸- وسایل الشیعه الی التحصیل المسایل الشریعه، شیخ حر عاملی ،

مؤسسه آل البيت ، قم ، ۱۴۰۹هـ ق